

148

Prijevod: Djela Arthura Schopenhauera

O četverostrukom kerijenu načela dovoljna
razloga

Filozofijska rasparava

Handwritten red text, possibly a signature or date, partially obscured.

Faint handwritten text at the bottom of the page.

Gjelstumpur Schopenhauerora Jela, 18. 1.

non multa.

Arthur Schopenhauer:

Ö ättwerostruktura korijennu mäčela dvoofnub razlaga.

Filozofijaka napocara.

Greco:

Viktor G. Sonnenfeld.

Ya wati Kristus

~~Wati Kristus~~

Harada in ijan namu su ti stasi:

in indosatu

Schopenhauer: watioln sahyga	}	Watur metafiziku indosatu
Kant: Gologjowan		Watur metafiziku indosatu
Fichtv: Waturin isjeda		Watur metafiziku indosatu
Kant: Watur metafiziku indosatu		Watur metafiziku in indosatu

metafizika Watur Watur Watur. Log Logjowan Logjeda

Schmittow akawis idangin hiju kritika Waturin pado ajelu

Watur metafiziku Waturin hiju hiju. Logjeda Logjeda

Harada Harada & Harada in & Ya La Harada in ijan namu su
Harada in ijan namu su stasi & hu kugijina Logjeda Waturin
Schmittow akawis idangin hiju kritika Waturin pado ajelu

Schmittow akawis idangin hiju kritika Waturin pado ajelu Waturin pado

Waturin pado Waturin pado Waturin pado Waturin pado

Waturin pado Waturin pado Waturin pado Waturin pado

Harada in ijan namu su stasi Watur metafiziku indosatu & Watur in

Waturin pado Logjeda Logjeda Logjeda Logjeda Logjeda

Waturin pado Waturin pado Waturin pado Waturin pado

Waturin pado Waturin pado Waturin pado Waturin pado

Waturin pado Waturin pado Waturin pado Waturin pado

Waturin pado Waturin pado Waturin pado Waturin pado

Waturin pado Waturin pado Waturin pado Waturin pado

Waturin pado Waturin pado Waturin pado Waturin pado

[pomoću ^{izgleda} stasovitih obliježja¹⁾], bilo izravno (~~direktno~~) ili posredstvom (~~indirektno~~) odnosi na zoroze, dakle kod nas na kulnost, jer nam se na drugi način ne može ~~dati~~ ^{biti dan} nikakav predmet.

Djelovanje nekoga predmeta na sposobnost predstavljanja, ukoliko nas isti aficira, jest osjet. Onaj zor, koji se odnosi na predmet pomoću osjeta, zove se empirijski. Neodređeni predmet nekoga empirijskog zora zove se pojava.

U pojavi nazivam ono, što korespondira osjetu, ^{empirijskom} materijom. ~~isto~~. Ono pak, što čini, da se razumljivost pojave ~~može~~ ^{može} ~~postaviti~~ ^{postaviti} ²⁾ u stasovitim odnosima, nazivam formom pojave. ~~Kako~~ ^{Kako} ~~ono~~, u čemu se osjeti jedino mogu ~~postaviti~~ ^{postaviti} i postaviti u ~~stasovitu~~ ^{stasovitu} formu, ne može i samo opet biti osjet; zato nam je koduše materija svake pojave da-
na samo a posteriori, ali ~~međimur~~ ^{međimur} forme mora za cjelokupne osjete a priori biti gotova u najoj ~~stadi~~ ^{stadi}. Stoga se ona mora moći razmatrati odličnua od svakoga osjeta.

Ja sve ~~predstave~~ ^{predstave} nazivam čistina (u transcendentalnome smislu), u kojima se ne nalazi ništa, što pripada osjetu. Čista forma čulnih zorova upuća, u kojoj se svaka razumljivost pojave ~~postavlja~~ ^{postavlja} u ~~stasovitim~~ ^{stasovitim} odnosima, naći će se prema tome a priori u ~~stadi~~ ^{stadi}.

1) Dodatak 2. izdanja. — 2) 2. izd.: može ~~postaviti~~.

Eno nam pigois polio sov terijev dazimic
da u nasovna meca uti kod sovini dokomle sakuvije
svakog istavnu. Ti je nista, eto ho odnizyava istavnu,
da u mecau vaviti, da u lin de hestetel. Gmav ntu vavilav
sakuvije etampu na odjavnu ntu pibavnu. Gmav vavilav na
od vavilav Gmav ntu vavilav pibavnu.
polio sov terijev, kogu u ntu na ntu vavilav vavilav.

ova ista forma čulnosti zovet se i sama čisti zov. Ako je tako od predstave nekoga tijela odlučim ono, što razum misli; kao nepostojanost, sila, deživost i t.d., a isto tako što pripada osjetu, kao nepostojnost, tvrdoća, boja i t.d.; sadu mi od toga empirijskog zora preostaje još nešto, naime svježnost i oblik. Ovi pripadaju čistome zoru, koji i bez predmeta osjetila ili osjeta u priroci postoji ^{u priroci} ~~u~~ kao zgođna forma čulnosti.

Znanost o svima principima čulnosti a priroci nazivam Transcendentalnom estetikom. *) Ova dakle ~~je~~ ^{isto} jedna takva znanost, koja sadržava prirodo transcendentalne elementarne nauke u opreci prema onoj, koja sadržava principe čistoga mišljenja, a naziva se Transcendentalnom logikom.

U transcendentalnoj estetici izložit ćemo dakle najprije

*) Nijemci su jednaki, koji se sada riječju estetika služe, da imenu oznāče ono, što drugi nazivaju kritikom ukusa. Razlog je tome jednaka nada, koja gaji odlični analitičar Baumgarten, da kritičko prosudivanje klijepoga svede na umske principe i da pravila istoga postigne do znanosti. No taj Freud je uzaludan. Naime zamislišena pravila ili kritički su prema svojim [najodličnijim] ^{umskima} ¹⁾ izročima samo empirijski,

1) Dodatni s. izdanja.

ĩnlaoat tme, ťto ĩemo odluĥiti sve, ťto pri tome ^{primiťu} ~~miťi~~ (razum sa
 svojim pojmosima, ^{tu} da ne preoatane niťta osim empirijskoga zosa. In
 drugome se da odijeliti ĩemo od osoga joi sve, ťto pripada osjetu, ^{tu} da ne
 preoatane niťta osim ĩistoga zosa i zgoťne forme pojavai, a to je
 jedno, ťto ĩnlaoat a priori moťe da dao. Kod osoga ĩe se ista-
 ťivanja maťi, da ^{osjetu} ~~ima~~ bje ĩiste forme ĩnlaooga zgoťenja kao prin-
 cipi spoznaje a priori, naime: prostor i vrijeme. Sada ĩemo se po-
 zabariti ~~ispitivanjem~~ ^{ispitivanjem}.

Prvi odjelak

Transcendentalne estetike.

o prostoru.

|| o metafiziĥko tumaĥenje osoga pojma. || ¹⁾

Pomoiu spoznajnoga ĩula, (jednog osjetne ^{osjetu} ~~osjetu~~) predstav-
 lamo ~~ti~~ predmete kao izvan nas, a sve sve zajedno u prostoru. In

pa ne mogu nikada sluťiti kao [odreťeni] ²⁾ zakoni a priori, prema ko-
 jima bi se morao upravoťiti maťi sud o utrasu. Naprotiv miťnjawa

1) Dodatak k. istoga.

2) Dodatak k. izdanja.

mjenu je njihov sadržaj, veličina i smisla uzajamno određeni ili od-
 ređeni. Kakatarije čulo, pomoću kojega ~~može~~ ^{može} posmatrati samu sebe ili
 svoje unutarnje stanje, ne daje doduše zora o samoj duši kao ot-
 jektu, ali ona je ipak određena forma, pod kojom je jedino moguće
 zrojenje mjezinu unutarnjega stanja, tako da se sve, što pripada ~~toj~~
 unutarnjim određenjima, mora predstavljati u odnosima vremena.

Uzvan se vrijeme ne može posmatrati, isto tako ni prostor kao ne-
 što u namu. Ili su dakle vrijeme i prostor? Jesu li to zbiljke
~~stvari~~ ^{stvari}? Jesu li to samo određenja ili odnosi stvari, ali ^{stvari} ipak tak-
 ni ^{su} ~~stvari~~ bi im i sami po sebi pripadali, kad se ~~one~~ ^{stvari} i ne bi ~~predst-~~
~~avljale~~ ^{predstavljale}? Ili su ~~stvari~~ ^{stvari} takvi, ~~stvari~~ su samo u formi zrojenja i ~~stvari~~ ^{stvari} tome ^{stvari} sub-
 jektivnoj kakvoći naše ~~duše~~ ^{duše}, bez kojih se ovi predikati ne mogu

ovaj potonji pravi kamen za ispitivanje važnosti protiv. Zbog toga bi
 bilo uputno, da se taj naziv [ili] ¹⁾ opet napusti i da se sačuva za
 ovu namenu, koja je prava znanost, (usklijed čega bismo se više pri-
 bližili i jeziku i smislu stvari, kod kojih je bila veoma glasovita
 podjela spoznaje u ~~divotjuda~~ ^{divotjuda} i ~~svi rojida~~ ^{svi rojida}) [ili da se taj naziv di-
 jeli u spekulativnom filozofijom, pa da se estetika uzima djelom
 u transcendentelnome smislu, djelom u psiholozijskome značenju]. ¹⁾

4 Dodatak 2. izdanja.

pridati nijednoj stvari? Da se u tome poučimo, razmatrat ćemo najprije prostor.¹⁾ [No pod tumačenjem (expozitio) razumijevamo jasnu (ako i ne iscrpljenu predstavu onoga, što pripada nekome pojmu. Tumačenje je pak metafizičko, ako sadržava ono, što prikazuje pojam, kako je a priori dan.]²⁾

1.) Prostor nije empirijski pojam, koji se ^{izvodi} od spoznajnih iskustava. ~~Predstava~~ o prostoru mora svi biti osnovom, da se ~~stvari~~ ^{izvjesni} osjeti svedu na nešto izvan mene, (t.j. na nešto na drugome mjestu u prostoru, nego li se još u njemu nalazi), a isto tako da ih ^{arhi} ~~moja~~ predstaviti jedan izvan [i jedan pored]²⁾ drugoga, dakle nesamo kao različite, nego i na različitim mjestima. Prema tome ~~predstava~~ ^{predstava} o prostoru ne može biti uzajamljena¹⁾ pomoću iskustva iz odnosajâ spoznajne ~~predstave~~ ^{predstave}, nego ovo spoznajnje iskustvo samo je tek moguće samo pomoću pomislene ~~predstave~~ ^{predstave}.

2.) Prostor je moguća predstava, a priori, koja je osnovom pojma spoznajnih zosovina. Čovjek ^{arhi} ~~nikada~~ ne može stvoriti ~~predstave~~ ^{predstave}, da nema prostora, premda se vrlo dobro može pomisljati, da se u njemu ne nalaze nikakvi predmeti. Prostor se dakle smatra ^{za najbit} ~~osnovom~~ mogućnosti pojavâ, a ne²⁾ /određenjem, koje je ovisan o njima. On je

¹⁾ 2. izd.: protumačit ćemo najprije pojam prostora. — ²⁾ Dodatak 2. izdanja.

predložba
predstavu a priori, koja je nižao osnov spofajnijim pojavama.

3.) Na ovoj nižnosti a priori osniva se apodiktika izjave-
nost svih geometrijskih načela i mogućnost njihove konstruiranja
a priori. Kad bi naime ova ~~predstavu~~^{predložba} o prostoru bio a posteriori
dobiveni pojav, koji bi bio ispliven iz općeg spofajnijeg iskustva;
onda prva načela matematičkoga obredjenja ne bi bila ništa drug-
ga nego zamjedbe. Tako bi ta načela imala svoj slučajnost ~~zamjed-~~^{opajanja}
~~be~~, jer ne bi bilo upravo nižao, da je samo jedan pravac između
dvoje točke, nego iskustvo bi to svaki puta tako učilo. Šta je uzeto
iz iskustva, ima također samo komparativnu općenitost, naime fo-
rmu in indukcije. Tako bi se samo moglo reći: koliko se do sada
opuzilo, nije se našao prostor, koji bi imao više od tri protege. 1)

4.) Prostor nije diskontinuiran ili, kako se kaže, opći pojav o
odnosajimov straci uopće, nego je ištiti zor. Jer ~~ni~~ⁿⁱ čovjek može
~~predstaviti~~^{predstaviti} samo jedan jedini prostor, a kad se govori o mnogim
prostorsima, razumijevaju se pod tim samo dijelovi jednog te istoga
jednog prostora. ~~Čak tako svi dijelovi~~^{Čak tako svi dijelovi} jednostavnog prostora, koji
svo oblikovach, ~~je~~^{su} ~~ne~~ⁿⁱ ~~može~~^{može} da prethode, tako reći, kao njegovi sastav-

1) Čovjek 3. je u 2. izdanju izostavljen. Šta ovdje ~~stoji~~^{le stoji} pod
4.) i 5.), mora dakle prema tekstu 2. izdanja ~~stojati~~^{stojati} pod 3.) i 4.).

čak u toliko grupi ne bi bilo nezgodnosti, ne
bi mi jedan jedan ~~opis~~ i idiosinjika
može ~~biti~~ imati primjer i jedna tekmovalost. 1)

ni komadi (od kojih je moguće njegov sastav), nego se ^{može} vidimo u njemu ~~može~~ pomišljati. On je u bitnosti jedinstven; ono razmotrilo u njemu, dakle i opći pojam o prostoru uopće, osniva se samo na ograničenjima. Iz toga slijedi, da je oblikom na prostor slična pojmovima o njemu osnov zor a priori (koji nije empirijski). Tako se i svu geometrijska načela, n. pr. da su u trokutu dvije stranice zajedno veće nego treća, nikada ne izvode neposrednom izjavišćen iz općih pojmova pravca i trokuta, nego iz zora, i to a priori.

5.) Prostor se ^{predstavlja} kao beskonačna veličina. Opći pojam o prostoru (koji je zajednički isto tako jednoj stvari kao i jednome tijelu) ne može ništa da odredi u pojeda veličine. ~~Kad ne bi bilo beskonačnosti u napredovanju zračnjaka, ne bi nijedan pojam o odnošajima mogao dovesti sa sobom princip beskonačnosti.~~ ^{to bi, kad ne bi u njemu zračje bilo neposredno, i nijedno} ~~to bi~~ ^{došlo do pojma}

1) Odjel 5.) glasi u drugome izdanju: 4.) Prostor se ^{predstavlja} kao beskonačna duna veličina. No svaki pojam mora se dovesti pomišljati kao ^{predstava} koja je sadržana u beskonačnome mnoštvu različitih mogućih ^{predstava} (kao njihovo zajedničko obilježje), dakle sadržava u sebi sa sobom. No nijedan pojam kao takav ne može se pomišljati, kao da beskonačno mnoštvo ^{predstava} sadržava u sebi. Pa ipak se prostor pomišlja tako (jer ^{an} svaki dio prostora do beskonačnosti ~~u~~ zajednom). Dakle izvorna

§ 3. Transcendentalno tumačenje pojma prostora. 1)

God transcendentalnim tumačenjem razumijevamo objašnjenje pojma kao principa, iz kojega (objašnjenja) se može vidjeti mogućnost drugit sintetičesk spoznaja a priori. U tu svrhu se zahtijeva: 1.) da ^{iz ove spoznaje} spoznaja proizlaze ~~ta~~ spoznaje iz drugoga pojma; 2.) da su ove spoznaje moguće samo pod pretpostavkom drugoga načina objašnjenja toga pojma.

Geometrije je znanost, koja određuje svojstva prostora sintetički, a ipak a priori. Što dakle mora biti predstava o prostoru, da je takva spoznaja o njemu moguća? Ona prostora mora biti zor; jer iz zgorjih pojmova ne daju se izvesti načela, koja nakazuje pojam, što se u geometriji ipak ~~ziti~~ ^{izvesti} (kao u II.). No taj zor mora da se nađe u namu a priori, t.j. prije svake ^{matematičke} zamjedbe, dakle mora da bude čist, ne empirijski. Naime isključena geometrijska načela su apodiktična, t.j. stopčana su sa sviješću o njihovoj nužnosti, n. pr. da prostor ima samo tri protege. No takva načela ne mogu biti empirijski ili iskustveni sudovi, miti se iz njih mogu zaključiti (kao u II.). ^{u koji mogu nalaziti}

Kako se dakle jedan spofašnji zor, može nalaziti u ~~end~~ ^{činu}, koji

predstava o prostoru je zor a priori, a ne pojam.

1) ovaj (3.) paragraf je dodatak 2. izdanja.

2) kao u II. i IV. vid' pod supplementom II. i IV.

prethod samim objektima i u kojemu se pojam svih posjedujik a priori može ostediti? Obito ne drukčije, nego ukoliko on ima svoje sjelo samo u subjektu kao formalna ^{objekt} ~~koncept~~ ^{objekt} ~~stapa~~ / pomoću kojega se objekti aficiraju i usljed čega on dobiva neposrednu ^{predstavu} ~~predstavu~~ ^{objekta} ~~stapa~~, t. j. gor, dakle samo kao forma spoznajepa čula uopće.

Tako i samo naše objašnjenje čini shvatljivom mogućnost geometrije kao sintetičke spoznaje a priori. Svaki ovaj način objašnjenja koji to ne pruža, ~~isto~~ ^{ako} ~~ti~~ čini prividne shičnosti i našim objašnjenjem, može se najsigurnije od njega raspoznati po ovom ^{objašnjenju} ~~stapa~~. ||

Škizme iz gorajih pojmosa.

a) Prostor ne predstavlja nikako svojstvo nekih stvari po sebi ili njih u njihovom uzajamnom ^{odnošaju} ~~odnošaju~~, t. j. nikako ^{određenje} ~~određenje~~ ^{stapa} ~~stapa~~ koje ti pripadalo samim predmetima i koje bi ostalo, kad bi se ^{od} ~~od~~ svih subjektivnih ^{uslova} ~~uslova~~ ^{ajstabilno} ~~ajstabilno~~. Ili apsolutna ni relatiorna određenja ne mogu se ^{predstaviti} ~~predstaviti~~ prije čitke stvari, kojima ona pripadaju, dakle ne mogu se ^{predstaviti} ~~predstaviti~~ a priori.

b) Prostor nije ništa drugo nego samo forma svih pojosa spoznajik čula, t. j. subjektivni ^{uslovi} ~~uslovi~~ ^{čulnosti} ~~čulnosti~~, pod kojima nam se jedino omogućuje spoznajepa zijeenje. Budući da receptivitet subjekta, da pomoću predmeta bude aficiran, nužno prethod svemu

zavijaju svih objekata; zato je razumljivo, kako forma svake pojave može biti dana u ~~svak~~ prije svih zbiljskih ~~zavijanja~~ ^{objekata}, dakle a priori; i tako ona kao i isti zor, u kojemu se moraju odrediti svi predmeti; prije svakoga iskustva može sadržavati principe njihovih odnosa.

Prema tome možemo samo na stajalištu izvječijega ~~to~~ govori-
~~ti~~ o prostoru, o rasprostranjenosti i t. d. Iustimo li objektivni ^{svjet} ~~svjet~~,
 pod kojim jedino možemo dobiti spobasni zor, kako nas najino pred-
 meti aficiraju, onda ~~predstava~~ ^{predstava} o prostoru ne znači ništa. Taj pre-
 dikat padaje ~~u~~ stvarima samo utoliko, utoliko nam se one ja-
 pojavljuju, t. j. utoliko su predmet čulnosti. Postojana forma toga
 receptiviteta, koju mi nazivamo čulnošću, najin je ~~u~~ ^{svjet} svih
 odnosa, u kojima se predmeti ~~predstavljaju~~ ^{predstavljaju} (kao izvan nas. Ako se
 pak apstrahira od svih predmeta, onda je ona i isti zor, kojemu je
 ime prostor. Kako mi posebne ~~svjet~~ ^{svjet} čulnosti ne možemo učiniti
~~nelazicima~~ ^{svjet} mogućnosti stvari, nego samo njihovih pojava; zato doduše
 možemo reći, da prostor obuhvata sve stvari, koje nam se vani
 pojavljuju, ali ne sve stvari samo po sebi, da li se one ^{predstavljaju} ~~predstav-~~
~~ljaju~~ ili ne, ili predstavljaju ih koji mu drago subjekat. Oni najino
 o zocovima drugih mišaojih bića nikako ne možemo suditi, da li
 su vezani na iste ~~svjet~~ ^{svjet}, koji ograničavaju naše zavijanje i koji

za nas općenito vrijede. Ako ograničenje nekoga suda dodamo poj-
 mu subjekta, onda taj sud vrijedi ^{bez ograničenja} ~~bez ograničenja~~. Načelo: „svi stvari su
jedna pored druge u prostoru“, vrijedi samo pod ograničenjem, da
 se sve stvari uzimaju kao predmeti našega ulaznog znanja. Dodamo
 li ovdje ~~ovaj~~ ^{ovaj} pojam i kažemo: „sve stvari kao spoznavne pojave jed-
na su pored druge u prostoru“, onda ovo pravilo vrijedi općenito i
 bez ograničenja. Naša tumačenja naučavaju prema tome realitet,
 (t.j. objektivnoj vrijednosti) prostora u pogledu svega onoga, što nam
 izvana može doći kao predmet, ali ujedno idealitet prostora
 u pogledu stvari, kad se u namu same po sebi pomičuju, t.j. ~~ne~~
 ne ^{uzimaju} ~~uzimaju~~ u obzir kaprice naše ulaznosti. Mi možemo dakle em-
 pirijasti realitet prostora (u pogledu svakoga mogućeg spoznavnog is-
 kustva), ali ujedno i transcendentalni idealitet, ~~stoga~~, t.j. da on
 nije ništa, čim napustimo ulaz mogućnosti svega iskustva, prihva-
 ćajući ga kao ništa, što je stvarima samo po sebi osnos.

No osim prostora nema nijedne druge subjektivne ^{predodžbi} ~~predodžbi~~
~~ne~~, koja bi se odavila na ništa spoznavne, a koja bi se mogla
 zvati a priori objektivna. Stoga se ovaj subjektivni ^{ulaz} ~~ulaz~~ svih spo-
znajivih pojava ne može posrediti ni u nijednim drugim. Štaviše ovaj si-
 naš ne pripada objektivnim određenjima rina, dakle nekoga objekta,
 smatranja kaprice pojavom, nego samo posrednoj kaprici subjektivna

osjetila, koji ga uživa. Boje nijesu katvoce tijela, ^{ništa} ~~nijesu~~ zora one ^{prilagodljivi} ~~nebesitaja~~, nego su također samo modifikacije osjetila vida, što ga or-
 jetlo na ~~stvari~~ ^{stvari} način aficira. Prosto: kao ~~u~~ ^u ~~svjetlosti~~ ^{svjetlosti} objekata
 pripada naprotiv, mužno njihovoj pojasi ili zorn. Okus i boje uopće ni-
 jesu mužni ~~u~~ ^u ~~svjetlosti~~, pod kojima predmeti za nas jedino mogu postati
 objektima osjetila. Oni su vezani s pojarsama samo kao slučajno to-
 dani učinci narodne organizacije. Zato i nijesu predtase a priori, ne-
 go su osnovani na osjetu, a okus pripadnosti čak na čuvsom (upoke
 ili neupoke) kao načinu osjetu. Zato tako ne može ništa a priori i-
 mati ni ~~predtase~~ ^{predtase} o boji niči o kakvom~~u~~ ukusu. No prosto se tiče
 samo. Njate forme zričenja, dakle ne uključuje u sebi mitakroja osje-
 ta (čisto empirijskoga), a ne ~~vrste~~ ^{vrste} i određenja prostora mogu se
 i moraju se dakle moći ~~predstaviti~~ ^{predstaviti} a priori, ako treba da nastanu
 pojmosi, kako oblika tako i odnošaja. ^{predmeti} ~~Pomoću~~ njega jedino je moguće,
 da su stvari za nas ~~spoljšnji~~ ^{spoljšnji} predmeti. 1)

1) ~~odsjet~~: ~~Stoga~~ — ~~spoljšnji~~ ^{spoljšnji} predmeti" u drugome je izdanju Kra-
 čev i glasi: Naimo ni iz jedne od njih ne mogu se izvesti sintetična
 načela a priori, kao što to z. g. izvod iz zora u prostoru. Stoga im, točno
 govoreći, ne pripada nikakav idealitet, premda se s ~~predstavom~~ ^{predmetom} ~~prostora~~
 slažu u tome, što pripadaju subjektivnoj kaksoi vrste osjetila, n. pr.

Stvar

Stvar sve opaske ide samo za tim, da ²pojeda očnu, da
 idealizet prostora, koji ²tridimo, ne bi objašnjavao ²ponoim doleto nedo-
^{vojnih} ~~stvari~~ primjera; jer a pravom se name boje, okus i t. d. ne smu-
 kaju kao svoima stvari, nego samo promjenama ²subjekta, koje kod
 različitih ljudi mogu biti iak različite. Jer što je prvobitno samo
^{naprosto} ~~stvar~~ pojasa, n. pr. tuža, uvijek u ovom slučaju u empirijskome ~~st-~~
^{smislu} ~~stvar~~ kao stvar sama po sebi, koja se u pogledu boje svadome otku
 može drukčije pojaviti. Naprotiv je transcendentalni pojam pojasa
 u prostora kritička ²predstavu, da ništa, što se ²predmeta u prostora,
 nije stvar po sebi, niti da je prostor forma stvari, koja bi im sama
 po sebi bila svojstvena, nego da nam predmeti po sebi ²uopće ~~st-~~ po-
 znati. Što pak nazivamo spofašijim predmetima, to nijesu ništa
 drugo nego ²zgodne ~~predstave~~ naše ²inlosti, ²stvar je forma prostor.
 No nijhor pravi koselat, t. j. stvar po sebi, time se uopće ne spo-
 znaje, niti se može spoznati, ali se za nj u sikhston nikada
 i ne pita.

vida, sluha, osjećaja ²ponoim osjetu boja, zvukova, topline. No kako su
 ono osjeti, a ne zocidi, zato se iz njih ne da spoznati nikakav
 objekt, najmanje pak a prissi.

Das unvollständige Material wird ergänzt - weitere Aufnahmen

zu 1930 ergänzt ist 2 900 Linsen an

Das Material der Aufnahmen ist
auf dem Material der Aufnahmen
auf dem Material der Aufnahmen

Material der Aufnahmen

Material der Aufnahmen

Material der Aufnahmen

Material der Aufnahmen

Material der Aufnahmen

Material der Aufnahmen

Material der Aufnahmen

Material der Aufnahmen

Material der Aufnahmen

Material der Aufnahmen

Material der Aufnahmen

Material der Aufnahmen

Material der Aufnahmen

Material der Aufnahmen

Material der Aufnahmen

Material der Aufnahmen

Drugi odsjek
Transcendentalne estetike.
o vremenu.

§4. Metafizička tumačenja pojma vremena ¹⁾

1.) Vrijeme nije empirijski pojam, koji se ^{izdvaja od nekog} izdvaja iz nekakoga iskustva. Naime ~~ima~~ istodobnost ili sledovanje ne bi se zamijetilo, da ^{predstava} predstavu o vremenu nije a priori osuovom. Samo pod pretpostavom ~~istodobnosti~~ ^{istodobnosti} (može se ~~koje~~ ^{reći predstaviti} predstaviti, da je nešto u jedno te isto vrijeme istodobno) ili u različitim vremenima (jedno za drugim).

2.) Vrijeme je nužna ^{predstava} predstavu, koja je osnov svemu zapaženju. Samo vrijeme ^{u početku} u početku pojave uspeć ne može se ukinuti; piromda se pojave posve ~~dobro~~ mogu izlučiti iz vremena. Vrijeme je dakle a priori dano. Samo je u njemu moguća svaka zapaženost ^{pojave} pojava. Sve se zajedno mogu da odgrade, ali samo vrijeme (kao opći ^{uspeć} uspeć njihove mogućosti¹⁾) ne može se ukinuti.

3.) Na ovoj nužnosti a priori osuiva se i mogućnost apriornih načela o odnosima vremena ili akcionâ o vremenu uspeć. Oni imaju samo jednu dimenziju: različna vremena nijesu istodobna,

¹⁾ Zaprade ( ) su dodatni s. izdanja.

nego jedno za drugim (kao što različiti prostori nijesu jedan za drugim, nego zajednom). Ova načela ne mogu se dobiti iz iskustva, jer ono ne bi dalo ni stroju općenitosti ni apodiktivne izvjesnosti. Mogli bismo samo reći: tako to uči obično opažanje, ali ne, da tako mora biti. Ova načela nijesu kao pravila, po kojima je iskustvo uopće moguće i pokušavaju nas prije njega, a ne pomoću njega.

4.) Prijevo nije diskutivan ili, tako ga nazivaju, opći pojam, nego čista forma inluoga zijeaja. Različna vremena samo su dijelovi jednoga te istoga vremena. No ^{predstava} predstava, koje se može dati samo jednim jednim predmetom, jest zov. Isto tako se iz nekoga općeg pojma ne bi dalo izvesti načelo, da različna vremena ne mogu biti istodobna. To načelo je sintetično i ne može proizaj: iz samih pojmova. Ono je dakle neposredno sadržano u zovu i ^{predstavi} predstavi vremena.

5.) Beskrajnost vremena ne znači ništa više, nego da je svaka određena velična vremena moguća samo ^{pomoću} pomoću ograničenja jednoga jednog vremena, koje je osnovom. Stoga prošitua ^{predstava} predstava vremena mora biti dana kao neograničena. Ono što se sami dijelovi i svake velična nekoga predmeta mogu ^{predstaviti} predstaviti odeteri samo ^{pomoću} pomoću ograničenja, tamo istava ^{predstava} predstava ne može biti dana ^{pomoću} pomoću pojmoa, (jer tu djelomične predstave prethode,) nego ^{bez} neposredni zov ~~isto~~ mora biti osnovom.¹⁾

1) u 2. izdanju: (jer oni sadržavaju samo djelomične predstave,)

§ 5. Transcendentalno tumačenje pojma vremena.

U pogledu osoba mogu se pojaviti na ~~to~~ br. 5. gde sam, da bi
 dem kratak, ono, što je zapravo transcendentalno, stalo pod izvan me-
 tafizičkoga tumačenja. Bilo samo još dodajem, da je pojav promjene, a
 a nije i pojav gibanja (kao promjena mjesta) mogu samo pomoću ~~pre-~~
~~stati~~ i u ~~predstavu~~ vremena. Kad ova ~~predstava~~ ne bi bila još (vanjski)
 a priori, onda nijedan pojav, koji god to bio, ne bi na jednome te
 istome objektu mogao učiniti shvatljivom mogućnost neke promjene,
 t. j. neke veze kontradiktornog oprečnih predikata (n. p. bitak na jednome
 mjestu i nebitak iste stvari na istome mjestu). Samo u vremenu
 mogu se naći oba kontradiktorna oprečna određenja na jednoj stra-
 ni, naime jedno za drugim. Tako naš pojav vremena objašnjava
 mogućnost takve ~~ni~~ ~~inteligentne~~ ~~spoznaje~~ a priori, ~~koliko je izlaze~~ ~~opre-~~
 nanta o gibanju, koja baš nije neophodna. ~~2)~~

§ 6. Zaključci iz ovih pojmova.

a) vrijeme nije nešto, što bi samo za sebe ~~opstojalo~~ ili: što bi
 bilo ~~većano~~ ~~na~~ stvarima kao objektivno određenje, dakle što bi preostalo,

nego im mora biti osnovom neposredni još.

*) ovaj (5.) paragraf je dodatak 2. izdanju.

1) prema Kehlerovoj korekturi, koji mjesto jednine uzima množinu (spoznaja).

kad se apotahisaju svi subjektivni ^{uopiti mijenja} ~~oblici~~ ^{zajednički} ~~stvari~~. U prošlosti sh-
 žaju bilo bi ovo naime nešto, što bi bez zbiljškoga predmeta ipak još
 bilo zbiljško. Ili se pak tiče drugoga, to ono ~~ne bi kao samim stva-~~
^{kao objektivni ili red, koji}
~~rima inherentno određenja ili red moglo da prelazi kao ^{uopiti} ~~obli-~~~~
~~stvari, pa se ne bi moglo pomoću sintetičkih načela a priori spozna-~~
 ti i promatrati. Ovo posljednje je naprotiv vrlo dobro moguće, ako vri-
 jeme nije ništa ^{knjigovno} ~~subjektivni~~ ^{uopiti} ~~stvar~~, pod kojim ni govori u nama
 mogu da postoje. Tada se naime ova forma ~~može predstaviti~~ ^{može predstaviti} ~~stvar-~~
^{uopiti predmeti}
~~neću zbiljškiju prije predmeta, dakle a priori.~~

b) Vrijeme nije ništa drugo nego forma ^{uopiti} ~~stvaranja~~ ^{uopiti} ~~osjetila~~,
 t. j. zajednički samih sebe i načelom stvaranja. Vrijeme ne može
 biti određenje spoznatih pojava; ono ne pripada ni obliku ni položaju
 i t. d. Ono naprotiv određuje sušaj predmeta u našem ~~stvar-~~
~~stvaranju~~ stvaranju. Kako su stvaranje zajedničko ne daje nikakvog obli-
 ka, upravo zato i nastojimo da taj nedostatak nadomjestimo analo-
 gijama, pa ~~u~~ ^u ~~vremenski~~ ^{oblik} ~~stvaranje~~ predstavljamo estom, koja ide u bes-
 konačnost. U ~~u~~ ^u ~~raznolikost~~ ^{oblik} stvaranja red, koji ima samo jednu
 dimenziju, pa zaključujemo iz osobina one iste i se osobine vremena,
 osim jednoga, da su dijelovi ^{uopiti} ~~jedni~~ ^{uopiti} ~~istodobno~~, ali dijelovi vremena uvijek
 jedan za drugim. Iz toga se također objašnjava, da je ~~uopiti~~ ^{uopiti} ~~vremena~~
 i sama goti jer se ni nijesni odnosi dade izraziti jednim spoznatim

je samo subjektivni ~~utvor~~^{užit} našega (čudakoga) zijejenja, (koje je uvijek kulno, t. j. utoliko nas predmeti aficiraju,) a po sebi, izvan subjekta mišlja. kadšto tome ono je naznačeno objektivno u pogledu svih pojasa, dakle i svih stvari, koje nam u iskustvu mogu biti. Ali ne možemo reći: sve su stvari u vremenu, jer (kod pojma stvari uopće apstrahirano ~~u~~ od svakoga načina njihova zijejenja. Ato zijejenje je pravi ~~utvor~~^{užit}, pod kojim vrijeme ~~pada u predstavi~~ ^{pripada predmetu} predmeta. Zada li se pojmu ~~utvor~~^{užit} i kaže: sve ~~stvari kao pojave~~^{stvari kao pojave} (predmeti kulnoga zijejenja) ~~u~~ u vremenu, onda to načelo ima svoju valjanu objektivnu ispravnost i općenitost a priori.

Naše točnije načelovanje prema tome empirijski realitet vremena, t. j. objektivnu vrijednost u pogledu svih predmeta, koji ~~u~~ ikada mogu ~~dati~~ ^{biti dani} našim osjetilima. Kako je pak naše zijejenje uvijek kulno, zato nam u iskustvu nikada ne može biti dan predmet, koji ne bi ~~pripadao~~ ^{pripadao} pod ~~utvor~~^{užit} vremena. Naprotiv sdičemo vremena svako pravo na apsolutni realitet, naime da ~~pripada upravo samim stvarima~~ ^{pripada upravo samim stvarima} u obzir. ~~ma kao ~~utvor~~^{užit} ili svojstvo, a da se i ne uzme u obzir formu našega kulnoga zijejenja.~~ <sup>ma kao ~~utvor~~^{užit} ili svojstvo, a da se i ne uzme u obzir formu našega kulnoga zijejenja.
 Takva svojstva, koja stvarima po sebi pripadaju, ne mogu nam se ~~ponošen~~ ^{pomoću} osjetila nikada ni dati. U tome se dakle sastoji transcendentalni idealitet vremena. Po njemu vrijeme nije mišlja, po se ~~ne~~ ^{ne} može prikazati samim stvarima po sebi (bez njihova od-
~~pravljanja~~)</sup>

t.j. ja zarada ima^{predstava} predstavu o vremenu i ^{ovaj}ovajh odredben^{ima} u njemu. Ili kad bih ja samoga sebe ili kad bi me koje drugo biće moglo promatrati bez ovoga ^{ništa}ništa ičnosti, onda bi isto ovde odredbenja, koja ^{ali} sada predstavljamo kao promjene, dala spoznavaj, u kojoj upravo ne bi dolazila ^{predstava}predstava vremena, bašle ni promjene. Dakle njegov empirijski realitet ostaje kao ^{ništa}ništa sili naših iskustava. Prema osama, što je gore rečeno, ne može ni sa samo apsolutni realitet prigvati. Ovo nije ništa do: forma našeg nautarskeg zadržanja. *) Kad se od ovoga odzove posebni ^{ništa}ništa naša ičnost, onda iščezava i pojam vremena. Ovo ne isčezava samim predmetima, nego samo subjektu, koji ^{ništa}ništa promatra.

Mo ~~sljedeći je upit, što tome tako jednočasno priprevanju,~~ i to oni, koji isto tako ni nani o idejitetu prostora ne imaju ništa evidentnog ^{stiju namo bilo nadu}da prigovore. ~~Nadu nije bilo, da bi apsolutni realitet~~ ^{prostora}može apodiktiki dokazati, jer im se suprotstavka idealizam, po kojemu zahtivnost spoznavnih predmeta nije potesna za stroj ko-

*) Ja doduše mogu reći: moje ^{predstava}predstave sljede jedna za drugom; ali to samo govori, da suvo ~~ništa~~ništa nijesni samo kao vremenskoje određivanje, t.j. prema formi nautarskega čula. Što nijesni nije nešto samo po sebi, ni: strani ma objektivno iube rečeno određeno.

Sva mi je drago jedino kako da izvršim promjenu
 krajevajskih stanja što me Topu Slobodu. Tražim: koji dolazi iz do-
 njeg prava staju u pravo pred Narodnim magistratom, a drugi koji
 iz gornjeg prava ^{uži i suži} staju pred podanaricom „Bosna“. Uvjetikim, trebalo bi
 biti obratno. Gled podanaricom „Bosna“ treba bi se staju dopunjavati
 krasom, jer je pred Narodnim magistratom, naselito u pripadajućem ~~ostu~~
 i kasno predanaricu saču, gotovo uvijek velikim poruk. Gledim kadkada ~~u~~
~~staju~~ jedne mi je izvan iz krasom, jer je plimik ^{u ruzni svijet} posu zaključ. Uvijek
 toga ~~ine~~ vodu su uvijek i tekničk posu ljud. Koji staju na samom rubu
 plimiku na maschi u lanku gata to što smetaju povest koji je na tom
 mjestu i ovako vodu gata. Kad bi se, uvjetikim, stajica kras stajalica
 dopunjavati krasom nalazika izpred podanaricom „Bosna“, situacija
 bi bilo mnogo povoljnija, jer pred njom uvenu su gata kas pred Narod-
 nom magistratom. **Drige više u lanku! Uvjetikim!**

Uvjetikim   isvako vodu gata   Stajica

Krasom koji   Roman uvjetikim vodu kako obij svog sadu

Uvjetikim   gata   Uvjetikim

Uvjetikim   Ja uvjetikim vodu a uvjetikim gata vodu

sadu

kaz, dok je naprotiv različnost predmeta našega intelektualnog kula
 (neke sarogve i mojega stanja) neposredno jasna ^{formu} pomoću svijesti.
 Spoznajući predmeti mogli su biti zgober privid, ali ^{predmet intelektualnog kula} ~~to~~ mogu goj pre-
 ma njihovu ^{niščenju} nesporivo nešto zbilsko. No ovi nijesu pomi-
 sliti, da ota, a da se ne smije osporavati njihova različnost kao
~~predstavu~~ ^{predstavu}, pripadaju samo pojavi. Ova svagde ima dvije strane:
 jednu, budući da se razmatra objekat po sebi, (bez obzira na način,
 kako se ^{on} posmatra, ~~isti~~, ali ^{ka} ~~je~~ kakvoća has zato ostaje svagde pro-
 blematična,) drugu, budući da se gleda na formu zbiljenja toga pred-
 meta. Ova se ne smije tražiti u samome predmetu po sebi, nego
 se mora tražiti u subjektu, kojemu se ^{on} ~~isti~~ pojavljuje, a pripada
 ipak zbiljki i mažno pojavi toga predmeta.

vrijeme i prostor su prema tome dva izvora spoznaje, iz kojih
 se a priori mogu uspati različite sintetične spoznaje, kao što u pogle-
 du spoznaje o prostoru i njegovim odnošajima naročito matematika da-
 je najjasan primjer. Ovi su naime ota zapadno uzeti čiste forme sve-
 ga čistog zbiljenja, ~~to~~ ^{on} omogućuju usljed toga sintetična načela
 a priori. No ovi izvori spoznaje a priori ~~stvarno~~ ^{stvarno} ~~stvarno~~ ^{stvarno} ~~stvarno~~ ^{stvarno} čiste (što su
 samo ~~stvarno~~ ^{stvarno} čistosti), ~~stvarno~~ ^{stvarno} ~~stvarno~~ ^{stvarno} ~~stvarno~~ ^{stvarno} ~~stvarno~~ ^{stvarno} ~~stvarno~~ ^{stvarno}
 ma predmete, ukoliko se smatraju pojavama, a ne ukoliko prik-
 zuju stvari po sebi. ~~Samo su pojave oblast njihove valjanosti,~~

80.000
 81.000
 70.000
 250000

~~Institut Glodan zvezda Kritika~~
~~od druge nije postavila nitu. Glodan zvezda~~
~~Glodan zvezda od druge zvezda nitu nitu od druge nitu~~
~~nitu~~

da se ne upitaju u gradu mnogim (pobliže hidenostu,
 kada da se ne upitaju nitu nitu upitaju zvezda stovara nitu.
 da zvezda nije je to dugovat da ~~nitu~~ na neodgovara upitaju pri
 jasi ~~zvezda nitu~~ ^{kratu} ~~nitu~~ hidenostu hidenostu pobliže, ali traju nitu je to
 da zvezda neodgovara nitu pobliže ~~nitu~~ nitu da se raz-
 ličite nitu. U samom ^{načelo} (ni se jedino ⁿⁱ hidenost da ^{nitu} ~~nitu~~
 pobliže ^{inimadu} nitu, nitu u hidenostu. Nitu hidenostu hidenostu
 hidenostu pobliže hidenostu ^{hidenostu} hidenostu, nitu na samu ~~nitu~~
~~nitu~~ ~~nitu~~ nitu upitaju hidenostu hidenostu, nitu nitu ^{nitu} ite-
 ta zvezda nitu.

^{manje}
 Hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu, hidenostu hidenostu hidenostu
 nitu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu
 hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu

Tri hidenostu

hidenostu hidenostu ~~nitu~~ je hidenostu hidenostu hidenostu. Hidenostu hidenostu je hidenostu
 nitu je hidenostu hidenostu hidenostu, nitu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu
 hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu
 hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu
 hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu hidenostu

Sadržaj.

Predgovor k drugome izdanju - - - - -
Prvo poglavlje.

uvod - - - - -
Drugo poglavlje.

Prisjeglied najglavnijega, kako se dosada učilo o načelu
→ dvojnoga razloga - - - - -
Treće poglavlje.

Nedostatkost dosadašnjega prikaza i načet za novi - - - - -
četvrti poglavlje.

O prvoj klasi objekata za subjekat i oblik načela dvojnoga
→ razloga, koji u njoj vlada - - - - -
Peto poglavlje.

O drugoj klasi objekata za subjekat i oblik načela dvojnoga
→ razloga, koji u njoj vlada - - - - -
Šesto poglavlje.

O trećoj klasi objekata za subjekat i oblik načela dvojnoga
→ razloga, koji u njoj vlada - - - - -

Sedmo poglavje.

o četrti klasi objektov in subjektov i oblik načela dovolja
→ razlogi, koji v njej vlada - - - - -

Osmo poglavje.

Opis opazovanja i rezultati: - - - - -

Predgovor.

Ova elementarno-filozofijska rasprava, koja je najprije izašla 1815., kad ^{nam} ~~moje~~ bio položio doktorsku ispit, postala je poslije temeljem mojega istovog sustava. Štog toga ona ne smije manjkati na knjižarskome tržištu; kako je to, bez mojega znanja, bio i čitisi podine slučaj.

Do da se sada ovakav mladenački rad sa mrim nepovjerenjem nedostatcima i pogreškama ponovno pojave u svijet, to mi se činilo neopravdano. Jer naime mislim, da više ne može biti reena daleko vrijeme, kad ništa više ne budem mogao emendirati; ali da ih tek s vrijeme nastupiti period moje prave djelatnosti. Tješim se, da će biti dup, u izvstu prizdanju u Senekino obećanje: *etiamsi omnibus tecum viventibus silentium licet iudicent; venient qui sine offensa, sine gratia iudicent* (ep. 99.). Štog sam ovaj mladenački rad dotjeran, koliko je potrebno bilo, jer moram posred kratkoće i neizvjesnosti života smatrati čak osobitom siročom, što mi je bilo prišteno, da još u čezdesetoj godini ispravim, ~~##~~ što sam bio napisao u dvadeset i šestoj.

Bi tome mi je pak bila namjera, da klajo postupam sa

svojim mladim prijateljima, dopuštajući nam, koliko je god moguće, da
on govori, pa da se i odgovori. Ja sam gdje je nasao nešto neispasano
ili suviše, ili pak najbolje ostao na strani, morao sam mu ja ipak
upasti u riječ; a to je bilo dosta često. Tako će možda mnogi dobiti
o tom utisak, kao kad stari čita knjigu mladoga čovjeka, ali je ipak
često spušta, da u vlastitim edukacijama razmišlja o temi.

Tako se dade dokazati, da čelo, koje je dotjerano na ovakav
način i poslije tako dugoga vremena, nije više moglo pothiti jedinstve-
nosti i zadržanosti, koje zapada samu onu, što su iz jednoga komada.
Dopao u stihu i predavanju opjetit će se tako jasna, različitost, da
taktu obdareni čitalac nikada ne će biti u sumnji, da li čuje sta-
roga ili mladoga. Svakako da je velika razlika između klase, čedna
tome mladoga čovjeka, koji svoju stvar predaje pun pouzdanje, jer je
još dosta jednostavan, te još pose obično sprije, da svima svima, koji
se bave filozofijom, nije stalo ni do čega drugoga, doli do istine i da
će im prema tome dobro doći ovaj, što on traži, — i stalna, ali uje-
dno hapava glasa staroga, koji je napodjetku ipak morao prozrijeti,
u kakvo je fino društvo ^{30. stoljeća} ~~obitavio~~ i podložnik puzaraca zapas, i za
ima svi zapravo teže. Jest, ako sam sada prema tome iz svih posla ne-
više indignacije, onda sam pravedni čitalac ne će mi to zamjeriti.
Ta upravo je razlog čuo, što proizlazi iz toga, kad čovjek a težnjom za

istinom u ustima oči udjek samo upraslo na interese najviših
 pretpostavljenih; i kad se pri tome s druge strane ova e quodis
 ligno fit cherearius proteže i na velike filozofe, pa se prema to-
 me ~~glupi sarlatani, kao što je Hegel, visuo gaudium kao tatar,~~
~~ništa osuđuje, kao takav glupi sarlatan, kao što je Hegel.~~
 djemačku filozofiju tereti preziranje smazavanja, ovo joj se sugra,
 čestite znanosti su je istisle, — poput kalve bludnice, koja se pod-
 lazi pčes za ovu, danas za ovu sjenu; a plave sadašnje učene
 generacije su dezorganizirane Hegelovom ludšću: neposlušne za
 mišljenje, surove i omanbene postaju ~~one~~ plijenom plitkoga ma-
 terijalizma, koji se izvukao iz baziliskova ^{čajnja} ~~rečeno~~ bilo! Ja se
 račnam k svojoj stvari.

Zbog dopunitelja tome sažu se dakle činiti, jer ovde ni-
 jesam mogao ^{prečeno} dodati kasnije dodatke, kao što sam to učinio u
 svojem glavnom djelu. Do toga i se stoji, da se zna, što sam
 napisao u dvadeset i šestoj, a što u jezdetoj godini; naprotiv
 samo do toga, da oni, koji se hoće u osnovnim pojmovima svega
 filozofiranja orijentirati, učiniti i probiti, dobiju s ovo nekoliko
 araha knjigica, iz koje mogu naučiti nešto sažano, solidno i
 pravo; a to je, nadam se, biti ^{korisnije} ~~slučaj~~. ^{svaga} ~~pod~~ izvođenja, što su
 još ~~sadu~~ ~~nekoji~~ ~~djelovi~~ ~~dobili~~, nastala je ~~iz~~ ~~to~~ ~~ga~~ ~~da~~ ~~pa~~ ~~će~~ ~~jedno~~
 kompendiozna teorija ~~istare~~ ~~spoznavatelne~~ ~~moći~~, koja pred-
^{eijete}

a poise osobajno stvaru, jer kad su radi stvari, da su poznaju, kako je došlo
da tuje, onda su vidjeli, da je rezultat negativan

napredak / 4. mišljenje

Govor poplanske.
krod.

§ 1. metoda.

Glatow božanski i drugi kaot srednjim svoje kepe glasove
u prepisui jednogor pravila za metodu svega filmovanja, što više,
svega znanja uopće*). Treba, kažu oni, da se na jednaki način udvo-
ži pravni zakonima, zakonu homogeniteta i zakonu specifikacije, ali ne
jednome na štetu drugoga. Zakon homogeniteta nam nalaze, da strasi
usljed opazanja sličnosti i skladnosti razvostimo u redove, ove isto tako
u vrste, a da vrste opet srednimo u redove, dok naposljetku ne dođemo
do najvišega pojma, koji obuhvata sve. Budući da je ovaj zakon trans-
cendentalan, našemu umu bitan, zato on pretpostavlja sklad prirode
na sobom, a ta pretpostavka izražena je u starome pravilu: entia
praeter necessitatem non esse multiplicanda. — Zakon specifikacije
izražava kaot naprotiv ovako: entium varietates non temere esse
minuendas. Zadržava se naime, da dobro razlikujemo vrste, koje su

*) Glatow, Philob. pp. 219. - 223. Politic. 62., 63. Phaed. 361. - 363.

njedyene u pojmu reda, koji mnogo obuhvata, a isto tako više i niže re-
dove, što ih opet obuhvataju vrste, izvajni se, da nigde ne napra-
vimo kakav skok i ~~napredovanje~~ ^{da} čak niže vrste, ili dakle individue,
~~ne posredno uspevanjemo~~
pod pojmom reda; jer je svaki pojam još pogodan za razliku u niže
pojmove i jer se, što više, nijedan ne saizyme do proste zosa. Kant
[?] kaže, da su ova zakona transcendentalna načela uma, koja su pristi-
postupak njih sklad stvari ^{u sebi} sa sobom, čim su, da to isto i Platon izražava
na svoj način, jer kaže, da su ova pravila, kojima svaka znanost
zahvaljuje svoj postupak, baciua dake to nama sa njela bogosa za-
jedno s Prometejevom vatrom.

22. Njihova primjena u slijedećem slučaju.

Kažemo, da su posjeduju od svih zakona, bez obzira na tako
njecodasnu preporuku, premdo primjenjivas na glavno načelo svega spo-
znavanja, na načelo dovoljna razloga. Premda je taj ^{načelo} zakon veći odavna
i često općenito postavljen, to se ipak generalizovals, da se sakrasa ku-
ke njegove nadase različite primjene. U stvari od njih dobiva ono drugo
značenje, a stoga one okejv njegov postupak iz različitih ^{spoznavalnih} ~~spoznavalnih~~ ^{moći} ~~moći~~.
Doda da je upravo kod razmatranja naših duševnih moći primjenjivanje

ed. Bip. Kant, Krit. čist. uma, dodatak franc. dijalektiki.

principa homogeniteta, pored zapaživanja njemu oprečnog principa, stvorilo mnoge i dubokajne zablude, dok je naprotiv zakon špecificacije postigao najviše i najvažnije napretke, — to uči posredstvom Kantove filozofije sa svima prijateljima. Otkr mi se zato dopusti da navedem jedno mjesto, gdje Kant preporučuje primjenu zakona špecificacije na izvornu naših spoznaja, jer tu mjesto daje ojevan svome momu nastojanju. „Od osobite je važnosti, da se spoznaje, koje su po svojoj vrsti i postanku različite od drugih, izdvoje i kohezivno sačuvaju, da se ne stope u mješavinu s drugima, a kojima su u primjeni obično vezane. Isto kemičari čine kod lučenja materije, a matematičari u svojoj čistoj nauci o veličinama, to je dakle više ^{dužan} ~~plavezan~~ činiti filozof, da može sigurno odrediti udio, što je ina posebna vrsta spoznaje u bezkrajnoj umskoj primjeni, mješavinu vlastitu ravnodušnost i utjecaj.“ (Krit. čist. uma, 3. pogl. nauka o metodama.)

§ 3. Korist ovoga istraživanja.

Kapije bi mi do pokazjem, da to načelo, koje je uzeto za predmet ovoga istraživanja, ne proizlazi neposredno iz jedne, nego prije svega iz sadržajnih osnovnih spoznaja našega duha; oude će iz toga slijediti, da važnost, koju ono kao a priori nepokoleblivo načelo dovodi sa sobom, isto tako ne može biti jedna i svagdje ista, nego

da je isto tako mnogobitka, kao što su to izvori samoga načela. do
tada će svaki, tko na tome načelu ~~ima~~ osnova kakav zahtjevak,
biti obavezan, da točno odredi, na koju se on od različitih mogućnosti, što
leže u osnovu tješa načela, odlanja i da ih označi nekim posebnim i-
menom (kao što su ja nekoga predložiti). Nadam se, da će se time
nešto dobiti za jasnoću i sigurnost u filozofiranju. Oni po mogućnosti
što već razumljivost, koja se ima napraviti točnim određivanjem zna-
čenja svakoga izjava, smatram neophodno nužnim zahtjevom za fi-
lozofiju, da se očuvano od zablude ili hotimične vjere i da se na-
ka na području filozofije dobivena spoznaja učini sigurnom vlastitom,
koja se ne da opet oteti zbog nepravilna slušanja ili dvoznačenosti,
koja se podlje otkriva. Pravi filozof će uvijek svagde tražiti bistrian i
jasnoću, pa će svagde nastojati, da ne plići nutan nišnom potoku,
koji deca, nego naprotiv stvarniskome jezercu, koje pred svoje velike
dubine uslijed micovanja pokazuje ~~delim~~ bistrian, koja tu dubinam u-
pravo i čini vidljivom. La elasti est la ~~bonne~~ bonne foi des philo-
sophes rekao je Lavromarsques. Opremi filozof naprotiv ne će pak
nipošto, prema Talleyrandsoj maksimi, nastojati, da uz riječi roče svoje
misliti, ali će zato nastojati, da riječima sakrije svoje otkudjesanje u
njima. ~~pa~~ ^{stoga, on} ~~ne~~ ^{ne} ~~stara~~ okriviti zbog nerazumljivosti svojih filozofema,
koja ptiče od njegove vlastite nepravilne mišljenja. Iz ovoga se obja-

izjava, zašto didaktički ton u nekim spisima, n. pr. Schellingovim, tako često prelazi u prijekosni, što više, zašto se čitanci ~~uživaju~~ antipacijom, njihove nesposobnosti često veći unaprijed bore.

24. Raznost načela dovoljna razloga.

Raznost načela dovoljna razloga je nađasve velika, jer se nije moglo temeljem svake znanosti. Znanost znači naime ustas od spoznaja, t. j. neka cjelina od raznih spoznaja, u kojoj prema prostorno apsepatu istih. A što više članka nekoga sustava, ako ne načela dovoljna razloga? Da li odlikuje svaku znanost ispred nekoga apsepatu, što njene spoznaje slijede jedna iz druge kao iz svoga razloga. Zato veći Platon kaže: καὶ γὰρ εἰ δοξᾷ εἰ ἀληθῆς ἢ ἴσως ἢ ἄλλοις οὐκ ἔστιν εὖ οἶον, εἰς δὲ τὴν δόξαν δόξαν δόξαν δόξαν δόξαν. Uctiam opiniones vocae non multi petiti sunt, donec quis illas rationatione a causis ducta liyet. Chenu, p. 325. Sip.) — Ktome sadržaj-
sajm gotovo sve znanosti znanja o uzrocima, po kojima se kadu ob-
biti učinci, a isto tako i druge spoznaje o mogućostima posljedica iz
razloga, kako se one daju u našem kakijem razmatranju. To veći A-
ristotel izjavava u riječima: τὴν ἐπιστήμην διαλογικὴν, ἣ καὶ
μὲν ἐστὶν ἐν τῷ διαλογῷ, ἢ ἐν δόξαν καὶ ἀπὸ τοῦ εἶναι (omnis
intellectualis scientia, sive aliquo modo intellectu participans, eis-

ca causas et principia est). chetaph. v, i. — Budući da je ovo po
nama uvijek a priori učinjena pretpostavka, da sve ima neki uzrok,
ovo, što nas ovlada, da svagde pitamo zašto; zato se taj, "zašto"
može nazvati najkom sikh znanosti.

§ 5. Samo načelo.

Da se treba da se pokaže, da je načelo dvostrukog razloga
zajednički izraz više a priori danih spoznaja. Prethodno se ovo
metodima mora postaviti u nekevoj formuli. Kao bitan Wolfhorn kao naj-
općenitiji: nihil est sine ratione aut potius sit, quam non sit.
Ništa nije bez razloga, zašto jest.

Drugo poglavje.

Pregled najglavnejega, kako se dokada učilo o načelu dovoljne razlage.

z b. Dvo postavljanje načela i razlikovanje krajnjih njegovih značenja.

Za jedno takvo pravilo naše spoznanje mora da se također
veoma samo našas ovaj način i više tréno otkodeni apstraktni izraz;
stoga bi teško bilo, a kraj toga ne od velika interesa, da se dokazuje,
gde takav izraz najprije dolazi. Platon i Aristotel ga formalno još ne
postavljaju kao glavno načelo, ali ga spali učilo izriču kao istinu, koja
je sama po sebi izvesna. Tako kaže Platon u naučnicu, koja se prema
kritičkim istraživanjima mnogo dobar pičinja kao starije mesinosti pisma
stariju spoznanje dokaz izloži: ἀρχήν τινεσσι τῶν ἀληθῶν ἢ τῶν ἰσχυρῶν
ἀποδείκναι τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀληθείας ἀποδείκναι
ἀδύνατον; (necesse est, quaecumque firmiter, per aliquam causam fieri: quo-
modo enim absque ea fierent?) Phileb. p. 540. Bip. i oped u Timeju
(p. 303.) τὰ δὲ τῶν ἀληθῶν ὅτι ἀδύνατον ἵστασθαι ἐξ ἀρχῆς τινος
ἀποδείκναι τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀληθείας ἀδύνατον
ἴσχυρῶν. (quidquid firmius, seu aliqua causa necessario firmius:
sine causa enim citi quidquam, impossibile est). — Platon na-
vodi nas koncem svoje knjige de fato između glavnih načela stoicā-

id: hanc videtur aut hanc prior videtur dicitur, to videtur d-
 tavitur, postquam, videtur hanc propugnata dicitur. (Ma-
 seime id primam esse videbitur, nihil fieri sine causa, sed omnia cau-
 sis antecessis).

Aristotelis postquam in Analyt. post. I, 2. modo sagloja u me-
 hu niku oiaa sijecima: $\epsilon\iota\lambda\upsilon\tau\omicron\delta\omicron\delta\epsilon\lambda\upsilon$ $\delta\epsilon$ $\omicron\upsilon\omicron\mu\omicron\delta\epsilon$ $\acute{\epsilon}\kappa\alpha\tau\omicron\tau$ $\acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\varsigma$,
 $\acute{\omicron}\tau\omicron\tau$ $\tau\alpha\upsilon\tau$ $\tau\acute{\iota}$ $\acute{\alpha}\iota\tau\omicron\upsilon\tau$ $\omicron\upsilon\omicron\mu\omicron\delta\epsilon$ $\gamma\upsilon\tau\omega\kappa\epsilon\upsilon\tau$, $\delta\epsilon$ $\eta\tau$ $\tau\omicron$ $\pi\epsilon\delta\gamma\mu\omicron$
 $\acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\tau$, $\acute{\omicron}\tau\omicron$ $\acute{\epsilon}\kappa\epsilon\upsilon\tau\omicron\tau$ $\acute{\alpha}\omega\tau\omicron\upsilon$ $\acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\tau$, $\kappa\alpha\upsilon$ $\mu\eta$ $\acute{\epsilon}\tau\delta\epsilon$ $\gamma\epsilon\tau\omicron\delta\epsilon$ $\tau\omicron\tau\omicron$
 $\acute{\alpha}\omega\tau\omicron\upsilon\varsigma$ $\acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\delta\epsilon$. (Seive autem putamus uoanpnyne sem simpliciter,
 quum putamus causam cognoscere, propter quam res est, eisque rei cau-
 sam esse, nec posse eam aliter se habere). In metaphisici, Lib. II, c. 1,
 kajo rei iuncta sagloja sachicnik sagloja ili, $\acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\tau$, principia, $\acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\tau$, $\tau\omicron$
 $\mu\epsilon\lambda\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$ $\omicron\upsilon\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$, $\acute{\alpha}\lambda\iota$ $\omicron\upsilon\tau$ $\mu\epsilon\lambda\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$ $\mu\eta$ $\mu\iota$ $\delta\omicron\upsilon\tau\omicron$ $\tau\omicron\mu\epsilon\lambda\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$ $\mu\eta\tau\acute{\iota}$ $\acute{\omicron}\tau\omicron\upsilon$.
 No ipse in oiaa kaje potpuno saparuo: $\tau\omicron\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$ $\mu\epsilon\tau$ $\omicron\upsilon\tau$ $\kappa\omicron\upsilon\tau\omicron\tau$
 $\tau\omicron\upsilon\tau$ $\acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\tau$, $\tau\omicron$ $\pi\epsilon\mu\omicron\tau$ $\acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\tau$, $\acute{\omicron}\tau\omicron\upsilon\tau$ η $\acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\tau$, η $\gamma\upsilon\tau\omega\kappa\epsilon\upsilon\tau$, η
 $\gamma\upsilon\tau\omega\kappa\epsilon\upsilon\tau$. Commodus $\acute{\iota}\mu\eta\tau\omicron\upsilon\tau$ $\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$ $\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$ $\acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\tau$, $\acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\tau$ $\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$,
 $\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$ $\acute{\omicron}\tau\omicron\upsilon\tau$ $\acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\tau$, $\acute{\omicron}\tau\omicron\upsilon\tau$ $\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$, $\acute{\omicron}\tau\omicron\upsilon\tau$ $\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$). In macedone poglasju sagli-
 je on sagliene vrate uzroka; iako i melom plithoicem i zbrhanovicem
 viduo. No boku nego oiaa postolja $\acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\tau$ $\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$ $\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$ $\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$ $\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$.
 II, 11: $\acute{\omicron}\tau\omicron\upsilon\tau$ $\delta\epsilon$ $\tau\omicron\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$ $\mu\epsilon\tau$ $\mu\epsilon\tau$ $\tau\omicron$ $\tau\omicron$ $\eta\tau$ $\acute{\epsilon}\tau\omicron\upsilon\tau$ $\mu\epsilon\tau$
 $\delta\epsilon$ $\tau\omicron$ $\tau\omicron\upsilon\tau$ $\acute{\omicron}\tau\omicron\upsilon\tau$, $\acute{\omicron}\tau\omicron\upsilon\tau$ $\tau\omicron\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$ $\tau\omicron\mu\epsilon\tau\omicron\upsilon\tau$ $\acute{\omicron}\tau\omicron\upsilon\tau$ $\delta\epsilon$, η $\tau\omicron$

πρωτων εκουστη: ειναι η Γ_2 , το υροσ, ετκκ. Causae autem quatuor sunt: una quae explicat quid res sit; altera, quomodo si quaedam sint, necesse est esse; tertia, quae quid primum movit; quarta id cuius gratia). Ovo je izvor razdobe kausarum u causas materiales, formales, efficientes et finales, kojih su skolastici nastrojili; kako se dade razabati iz Suarez Disputationibus metaphysicis, tope praeopae, Compendia skolastike, disp. 12., sect. 2. et 3. Ovo i Hobbes ih još dapače navodi, te ih tumači (de corpore, P. II., c. 10., 34.). — Ova razdoba se kod Aristotela, može još jedamput naći, i to nešto opširnije i jasnije: naime u diatoph. 7., 3. Isto tako je ukratko navedena i u knjizi de somno et vigilia, c. 2. — Isto se pak tiču radasse važna razlikovanja spoznajnoga razloga i uzroka, to Aristotel demekle odaje neki pojam o toj stvari, utoliko on u Analyt. post 7., 13. opširno prikazuje, da se znaenje i dokazivanje, da nešto jest, veoma razlikuje od znaenja i dokazivanja, zašto nešto jest: ~~to se prikazuje kao predavanje, to je spoznanje uzroka, a to prikazuje ono prvo spoznajni razlog.~~ ^{ovo predaje, što prikazuje, jest} ~~to je~~ ^{to je} spoznanje uzroka, a ~~to~~ ^{to} ~~prikazuje~~ ^{to je} ono prvo spoznajni razlog. Ovo do posee jasne svijesti o razlici on ipak ne dolazi, jer bi je inače zadržao i razmatkao i u svojim ostalim spisima. Ali to sigurne čini; jer i tak mi tamo, gdje, kao na gore navedenim mjestima, ide za tim, da razlikuje različne vrste razloga, ne dolazi više na um ona potaknuta, tako bitna razlika, koja

je uzeta na razmatranje u ovom poglavlju. Osim toga upotrebljavaju se i riječi dvivort nastalog za svaki razlog, kakvogod vrste ~~to~~ ho. Veoma često naziva ~~se~~ dakle spoznajni razlog, što više, i premise zaključaka dvivort: tako n. pr. u metaph. II, 18., Rhet. I, 21., De plantis I, p. 216. (ed. Berol.), uočeno u Analyt. post. I, 2., gdje se upravo premise jednog zaključaka zovu dvivort i ovim se odlikuju. Ali se pak traži podua pojma, označuju istom riječju; ouda je to znak, da se ne poznaje njihova razlika ili ~~da ih~~ ^{one} nije ustalila; jer slučajni homonimi daleko različite stvari su nešto posve drugo.

Najvažnije izbjegava ova pogreška u njegov prikazu sofizama non cause et causa, tj. da to ne dvivort is dvivort u knjizi de sophisticis elenchis, c. 5. God dvivort razumijeva on svde nastalog samo dokazni razlog, premise, dakle spoznajni razlog, jer se sofizam sastoji u tome, da se nešto posve ispravno prikazuje kao nemoguće; a da to uopće ne utječe na načelo, koje se time pobijalo, dok se ipak tvrdi, da se to tako oborilo. O fizičkim uzrocima nemu kalle pri tome ni govora. Sama upotreba riječi dvivort imala je kod logičara podijela ^{zobio razinost} ~~da su dječji se naprosto ne~~ u svojim prikazima fallaciaum eseta dictionem, dječji se naprosto ne, običajna su fallacia non cause et causa nastalog kao uvod fizičkoga uzrota, koji to nije: tako n. pr. Reimarus, G. E. Schulze, Fries i mi, koji su mi

2,

došli u rukn. Tek u Investicijama Logice nalazim taj sofizam neposredno
prihvaćen. In ^{zanim} naime znanstvenim delima i disputacijama se pitajom jedne
fallacia non causa ut causa, redoviti označije umetnije neispravna
uzroka.

Još nam Lehato empirik pruža jako primer o tom brkanju i
zamjerivajuju logičkoga zakona spoznajnog razloga s transcendentalnim
prirodnim zakonom uzroka i učinka, koje se svagde nalazi kod svih
stvari. Naime u 9. knjizi Adversus mathematicos, ^{mathematicos} ~~mathematicos~~, dakle u knjizi Adv. phy-
sicos, 2. 204, kaže se, da dokazuje zakon konzakliteta, pa kaže: Iko trudi,
da nema uzroka (viriu), taj ili nema uzroka (viriu), zašto to trudi,
ili ja ima. U prvome slučaju nije njegova trudnja istinitija negoli nje-
znanje na opreka: u drugome utvrdjuje on upravo svojom trudnjom, da
uzroci postoje.

ohi dakle vidimo, da stari još nijesu dotjecali do jama raz-
likovanja između zaključiva spoznajnog razloga za obrazložjenje sudu
i zaključiva uzroka za nastup nekoga realnog zbilovanja. — Ito se kasni-
je skolastičarsa tica, bio je i njima zakon konzakliteta iznad svakoga
istakživanja uzvišen aksiom: non ignominus an causa ut, quia ni-
hil est per se motus kaže Suarez, Disp. 12., sect. 1. Ist tomo su
zadržali još navedenu aristotelisku radjodu uzroka; mužus razlikova-
nje, o kojemu je ovdje govor, nijesu ~~ni~~ napredno ni oni došli do

svijesti, koliko je meni poznato.

27. Kartezij.

Čaršić i našega vrlo Kartezij, poticala subjektivna razma-
tranja i po tome ova naša filozofija, nalazimo, gdje u ovom pogledu još
zapada u jednu objektivnu zamjenjivost, pa čemo odmah vidjeti, da kakvih
odlika i žalosnih posljedica su ova brblja u metafizici. On kaže u
responso ad secundas objectiones in meditationes de prima philosophia,
axioma I.: Nulla res existit, de qua non possit quaeri, quarenam
sit causa, aut existat. Hoc enim de ipso Deo quaeri potest, non quod
indigeat ulla causa ut existat, sed quia ipsa ejus naturae immen-
sitas est causa sive ratio, propter quam nulla causa indiget ad exis-
tendum. Osvao ti pak sedi: neizmjensot bogu je spoznajni razlog, iz ko-
jega shjedi, da bogu nije potreban uzrok. Ali on stoji tko, pa se vid,
da si nije pasno svijestan velike razlike između ~~između~~ uzroka i spo-
znajnoga razloga. No kod njega zapravo namjera individualije ova spozna-
ja. Ovamo, gdje radom kauzaliteta zahtijeva neki uzrok, utiskuje on
naime njesto njega spoznajni razlog, jer ovaj ne sedi poput uzroka
odmah opet dalje. I tako ^{on sedi} ~~ti~~ upravo počinje svoj aksioma izgraditi
put k ontolozijskome dokazu za bitak boga, čijim pronalazačem je
postao on, pošto je Anselmus samo općenito das naputak za to. Onime

odmah postaje aksiomatičan, od kojih je ^(navedeni) prvi, postavlja se ontolo-
 gijski dokaz formalno i prave oblike: ta zapravo je veći izraz u
 osnovu aksioma ili leži kao tako jasn u njemu kao pilence u jajetu,
 koje je veći drugi pokazano. Dakle dok je svima drugim stvarima pote-
 ban uzrok za njihovu egzistenciju, dovoljan je bogu, koji je stvaran
 na historički kosmologijski dokaz, najeto uzroka nezajzetnost (im-
 mensitas), koja leži u njegovu vlastitome pojmu: ili, tako dokaz sam
 iziđe: in conceptu cuius summe perfecti existentia necessaria con-
 tinetur. To je dakle taj kaos de passe-passe, za koji se zamjenjiva-
 nje draju glavnih značenja načela razloga, na što je veći Aristotel
 bio navikao, odmah upoređivao in majorem Lei gloriā.

Kad se taj glasoviti ontologijski dokaz saznajši kod svojih
 i neprirodnih, onda je on zarata vrlo dragim pošastima. Otkriva namine
 jednom zgodom izmisti nekakav pojam, što je sastavlja od različi-
 nih predikata, ^{već} ali upi tome ~~ne~~ ^{potrivudni} # #time, da među njima bude i predi-
 kat realiteta i egzistencije, ili klauzo i go ili pak, tako je veći po-
 štenije, zamjen ^{stalez} u drugi predikat, n. pr. perfectio, immensitas ili ta-
 kao što. Tada se namine, da se iz nekoga danog pojma pomen sa-
 mih analitičkih sudova mogu izvesti svi njegovi bitni, t. j. u njemu
 pomišteni predikati, a isto tako i bitni predikati onih predikata, koji po
 tome imaju logičke istine, t. j. ^{suvi} spoznajni razlog na drugome pojmu.

Prema tome izvodi ovaj rad iz svoje po sebi izmišljenoga pojma i predikat realiteta ili egzistencije: i što bi dakle u zadrživosti imao postojati predmet, koji odgovara ovome pojmu i koji je neodvisan o njemu!

„Wär' der Gedank nicht so perwünscht gescheh,
shan wär' versucht, ihn herzhlich dumm zu nennen.“

Kostelom jednostavan je odgovor na takvu ontološkiu demonstraciju: „ Sve stoji do toga, odakle imaš svoj pojam. Ako je uspfen iz iskustva, onda à la bonne heure; onda njegov predmet postoji i nije mu potreban nikakav daljnji dokaz. Ako je naprotiv izmišljen u tvoje vlastitom principat-u, tada su svi njegovi predikati ništa ne pomažu: on je samo neka mozgovna pitkaza.“ Što je pak teologija morala prihijeti takvim dokazima, da se učovati na njoj posvećena ~~neopozivna~~ strana području filozofije, gdje bi ona vesna sado klijala biti, to polutuje veoma neprosvetlan predsvetlan promlu njenim zaključivanu. — Ah da! o prosvetlan mudrosti Aristotelovica! On nije nikada ništa čuo o ontološkiu dokazu, ali kao da je siko pred sebe u moć budućih tamnih vremena, kao da je opazio u njoj onu skolastičku ~~tepaniju~~ ^{tepaniju} i klio joj stati na put, demonstrirao on križljivo u 7. poglavlju 2. knjige Analyticoruu posterioruu, da su definicija nekoga predmeta i dokaz njegove egzistencije dijeo različite i specis sastavljene stvari. Pomisli prve razumijemo, što se misli, a pomoću drugoga, a pomisli drugoga, da takvo nešto postoji: i kao očak budućnosti iz-

govara on sentenciji: *io di sicut omnia omnia ex se ipsis* or *ipso*
ipso io or: ipse autem nullius rei essentialis est, quando-
quidem ens non est genus. To je sedi: „egzistencija ne može ni-
kada pripadati esenciji, bitak nikada nižnjoj stvari.“ — Koliko na-
protiv p. pl. Schelling neverovica ontologijski dokaz, to se dade vidjeti
iz jedne dugačke note na str. 152. prvoga sveska njegovih filozofijskih
spisa od 1809. do još nešto poučnije dade ^{iz} toga izvuci, naime ka-
ko je samom, bino izabranicajem dovoljno, da se objemina bica pije-
naks u oči. Ali da je ontologijski dokaz, kćio braniti protiv Kantove kri-
tike čak jedan tako jedan protiv kao Hegel, čija je čitava filo-
zofasterija zapravo ^{bila} monstruozna amplifikacija ontologijskoga do-
kaza, to je običajno, koje bi se stićio sam ontologijski dokaz, ali stid
najalost nije njegov stvar. — Čekaj se samo ne očekuj, da go-
vorim da istovremeno o ljudima, koji su filozofiju doveli do neposti-
vanja.

2. Spinoza.

Benda se Spinozina filozofija uglavnom sastoji u njegovom do-
strukturnom dualizmu, naime između boga i svijeta, te duše i tijela, što je
je postalo njegov načelnik: Kartezij; to je njemu ipak ostao potpuno vjčan u
pore dokazovane zamjenjivosti i bitanja oduševaje između razloga i po-

sebi i rješen. Takav uzrok svijeta s dodatkom osobnosti je ovaj,
koji se označuje riječju bog, upotrebena potens. Naprotiv je neosobni
bog contrahetio in adfecto. No budući da je Spinoza i u oducijuju,
što ga je on sam postavio, htio zadržati riječ bog za supstanciju, na-
zvaši on kaprice izričito uzrokom svijeta, njegov je to postići sa-
mo time, što je posveoma pomiješao ona dva oducijuja, prema tome
i načelo spoznajnoga razloga s načelom kauzaliteta. Da to potrdim,
podjetit ću od bezbrojnih mjesta samo na sljedeće. Notandum, dari
necessario unius cujusque rei existentis certam aliquam cau-
sam, propter quam aliqua res existit, vel debere contineri in
ipsa natura et definitione rei existentis (nimirum quod ad ip-
sius naturam pertinet existere), vel debere extra ipsam dari.
(Eth. P. I., prop. 2., schol. 2.). u posljednjema slučajima misli on točnu
uzrok, kako to proizlazi iz sljedećega; u prvome naprotiv ^{samo} spoznajni raz-
log. Ali on ipak oboje identifikira, pa se time sprema za svoju na-
mjern, da boga identifikira sa svijetom. Spoznajni razlog, ~~zamjeniti~~ koji
leži u mutaojosti pojma, zamjeniti s uzrokom, koji izvana djeluje, to
izjednačiti ga s ovim, to je sigdje njegova majstocija; a naučio ga je
od Kartezija. Za potrditi ovih zamjenjivanja navodim još sljedeća mje-
sta. Ex necessitate divinae naturae omnia, quae sub intellectu
infinitem cadere possunt, sequi debent. (Eth. P. I., prop. 16.) No u-

jedno naziva svagde loga uzrokom pojta. Quidquid existit Dei potentiam, quae omnium rerum causa est, exprimit. ibid. prop. 36. demonstr. — Deus est omnium rerum causa immutabilis, non vero transiens. ibid. prop. 18. — Deus non tantum est causa efficiens rerum existentiae, sed etiam essentiae. ibid. prop. 25. — Gth. 9. iii., prop. 1. demonstr. kaže: esse datae quaecumque idea aliquis effectus necessarius sequi debet. 4. ibid. prop. 4. Nulla res nisi a causa externa potest destrui. — Demonstr. Definitio expressivae rei, ipsius essentiae (sustina, katvoica za, uzlitu od existentsa, bitka) affirmat, sed non negat; sive rei essentiam ponit, sed non tollit. Sum itaque ad rem ipsam tantum, non autem ad causas externas attendimus, nihil in eadem poterimus invenire, quod ipsam possit destrui. To se sebi: budici da pojta ne može ništa da sadržava, što protuslovi mjegovij definiciji, t. j. svi mjegovij predkate; zato ni šta ne može ništa da sadržava, što bi moglo potati uzrokom mjegovij uistojem. No taj se na- zov dvoje do mjegovij shunca u ponešto dugij, dugij demonstraciji je- dnoeste propozicije, gdje se uzrok, koji ~~ni~~ neko biće može ^{da} uistiti ili utijeti, miješa s protusloviem, ~~što~~ ^{koje} sadržava definicija istoga ^{i koje} pa ovu za- to ukida. Družnost, da se uzrok i spoznajni razlog konfundiraju, postaje kod toga tako važna, da Spinoza nikada ne smije sebi samo causa ili pak ratio, nego je svaki pute priviđen da kaže ratio seu causa.

To se vidi na jednoj stranici desava odmah puta, ~~to~~ da se priskrbi
zavasa vanje. To isto ucinio je veći kartezij u aksiom, što sam ja
gore naveo.

Tako je Spinozin panteizam zapravo samo realizacija kartezij-
jeva ontologijskoga dokaza. Gdje se najprva adaptira on gore navedeno
kartezijevu ontologijsko načelo: ipse naturae Dei immensitas
est causa sive ratio, propter quam nulla causa indiget ad existen-
dum. Sijeta Deus kaže on (na početku) nijet substantia, ja onda
~~se vidi~~ zaključuje: substantiae essentia necessario involvit exi-
stentiam, ergo est substantia causa sui. (Eth. P. 7, prop. 7.) Dakle
istim argumentom, kojim je kartezij bio dokazao bitak boga, dokazuje
on apsolutni nužni bitak svijeta, — kojemu dakle nije potreban bog.
Ovo on još jasnije čini u 2. školinu k 2. propoziciji: Quoniam ad
naturam substantiae pertinet existere, debet ejus definitio neces-
sario existentiam involvere, et consequenter ea sola ejus
definitione debet ipsius existentiae concludi. Ta supstancija je
pak, kako je poznato, svijet. — U istome smislu veli demonstracija k
prop. 24.: Sed, quia natura in se considerata (t. j. definitio) invol-
vit existentiam, est causa sui.

Što je kartezij naime bio postavio samo idealno, samo sub-
jektivno, t. j. samo za nas, samo u svrhu spoznaje, naime dokaza

za bitak boga, to je Spinoza uzeo realno i objektivno kao zbiljku odnošaj boga prema svijetu. Kod Kartezija leži u pojmu boga egzistencija, te postaje tako argumentom za njegov zbiljski bitak; kod Spinoze je bog u samome svijetu. Što je prema tome kod Kartezija bio samo spoznajni razlog, to Spinoza čini realnim razlogom. ~~Onaj~~ ovaj je naučavao ontološki dokazu, da iz suštine (essentia) boga sledi njegov bitak (existentia), a ovaj je od toga načinio causa sui i smisao počinje svoju bitku sa: per causam sui intelligo id, cuius essentia (pojam) involvit existentiam; — gluh prema Aristotelu, koji mu dovikuje to si etiam ovis ovis od drva! Tu imamo sada najčestije razjedinjavanje spoznajnog razloga i uzroka. A kod neospinozisti (schellingovci, hegelovci i t. d.), navikli da riječi smatraju mislima, tako isto i finim pažljivim uviđanjem govore o ovome causa sui; to je sa svoje strane vidim u tome causa sui samo contradictio in abstracto, neki „poje“, koji je postje, drgovitu presudu, da se preceže beskonačni kauzalni lanac, što više, neki analogom onome Antijannu, koji je star neki stolac, da pričvisti ~~u~~ kopju na svoj čvrsto nabijeni šaku, pošto ga nije mogao dokučiti. Ivari emblem toje cause sui je basni d'Alachhausen, koji rogama obuhvata svoje konje, što tome u vodi, izvlačeći uis sebe zajedno s

ujme svojom prema naprijed zabačenom pletenicom; a pod ovo je stavšom: causa sui.

Bacimo na točnu pogled još na prop. 16. pise knjige u 4^{ti}, gdje se iz razloga, ~~iz~~ da ese data nijesahughe rei definitione plures proprietates intellectus concludit, quae seorsu ex eadem necessario sequuntur, izvodi: esse necessitate divinae naturae (t.j. realno uzeto) infinita infinitis modis sequi debent. Dakle taj log ima prema svijetu nesporan odnosaj pijmar prema njegovoj definiciji. Unatož tome nadovezje se odmah na to kosalarij: Deum omnium rerum esse causam efficientem. Još više se spoznajni razlog ne može zamjenjivati s uzrokom, a znatije posljedice, negoli ovde, nije ono više moglo imati. Sto to posvjedočnje važnost teme ove rasprave.

Ovim zaključama one brojice velikih duhova prošlosti, koje su proizikle iz nedostatka u jasnoći mišljenja, dodao je u današnje dane još jedan mali dodatak g. pl. Schelling, pišto se potpuno, da onome klimaksu dođe još veći stepen. Kartezij je namime ^{zahtjevan} neumoljiva zakona kauzaliteta, koji je njegovu boga ^{zahtjevan} ~~drugo~~ u škripcu, predusreo time, što je zahtjevan uzrok supstituirao u spoznajni razlog, da stane dovede do mira. U doh je Spinoza od njega napravio glibiški uzrok i tako taj ^{causa sui} ^{ovaj} pri čemu

~~dati~~ mu je bog postao svijetom; dotle se po g. pl. Schellingu (u njegovoj raspravi o izvještajnoj slobodi) u samome bogu razlog i posljedica, dakle konsolidirao je stvar još mnogo bolje time, što ju je podigao do realne i telesne hipostaze razloga i njegove posljedice, pošto nas je naučio, „da u Bogu nije tu sam, nego i njegov razlog kao prazlog ili prije nerazlog“. Hoe videm vere palmarium est. — Da je uostalom istina ta fabula uzeo iz „Gründliches Bericht vom irdischen und himmlischen Chysteris“ od Jakoba Böhmea, to je dandanas dosta poznato. Ono čini se, da se ne zna, odakle ta stvar samome Jakobu Böhmeu i gdje je dakle nerazlog zapravo kod kude. Zbog toga si dopustam, da to uvedem. To je ovaj böhroz, t. j. abyssus, varago, dakle bezdno dubina, nerazlog valentijanaca (jedne sekte kvekerova u drugome stoljeću), koji je oplodio ono s imine konstuparacijalno mučanje, koje je onda rodilo razum i svijet; kako to Greney saopćuje shjedecima sijećina, cont. haeres. lit. i., c. 1.: #

Ovdje staji da se s priloženoj štampnoj listi!!

Jakobu Böhmeu moralo je to nekada doći do ušija iz porijesti kvekerova, a iz njegovih rukom je to nerazlog primio g. pl. Schelling.
 (s njegovom)

§ 9. Leibnitz.

Leibnitz je prvi načelo razlike formalno postavio kao glavno načelo svega spoznavanja i znanosti. On ga veselo priznava proklamirajući na mnogim mjestima ~~svjete~~ ^{svjete} djela, pravi se njime jako važan i drži se, kao da ga je on prvi pronašao. Pa ipak on ne zna o njemu ništa više od riječi nego uvijek samo to, da ~~to~~ ^{svaka stvar} ~~svaka stvar~~ može imati dovoljan razlog, zašto je tako, a ne drukčije; što je ~~ništa~~ svijet valda već i prije njega znao. Razliku njegovih brata glavni značenja nagovijestio on pitomom doduše zgodnicom, ali je nije jasno istaknuo, niti ju je ipak jasno rastumačio. glavno mjesto ~~je~~ ^{malazi se} u njegovim principis philosophiae, § 32., a nešto bolje je u njegovoj francuskoj izdaci istih, pod naslovom chronologie: en vertu du principe de la raison suffisante nous considérons qu'aucun fait ne sauroit se trouver vrai ou existant, aucune énonciation véritable, sans qu'il y ait une raison suffisante, pourquoi il en soit ainsi et non pas autrement. — L'ovim se može porediti Teodiceja, § 44. i 5. pismo Clarkeu, § 125.

§ 10. Wolf.

Wolf je dakle prvi, koji je ova glavna značenja našega načela izričito razlučio i njihovu razliku postumačio. Ali on načelo

dovoljna razloga još uvijek ne postavlja u logici, kako se to sada
dešava, nego u ontologiji. Ovdje on dodaje u § 71. veći zahtjev, da
se načelo dovoljna razloga spoznaje ne zamjenjuje s načelom ~~uzroka~~
~~uzroka~~ i učinka. Ovo ovdje on razlikuje ipak ne određuje jasno
i sam^{je} zamjenjuje, jer baš ovdje u poglavlju de ratione sufficiente,
§§ 70., 74., 75., 77., navodi kao potvrdu za principium rationis sufficien-
tis primjere o uzroku i učinku, motiva i djelovanju. Ove primjere mo-
rao bi navesti u poglavlju de causis istoga djela, ako hoće da na-
pravi ovo razlikovanje. U ovom poglavlju navodi opet posve slične
primjere, te i ovdje opet postavlja principium cognoscendi (§ 87.), koji
dodaje, kao što je gore već raspravljeno, ne spada ovanu, ali koji služi,
da uvede njegovu odredenu i jasnu razliku od zakone kauzaliteta, ko-
ju zatim slijedi u §§ 881. - 884. Principium, kaže on ovdje nadalje, dicitur id, quod in se continet, rationem alterius, per sequeutijs tri ordo
takvih, naime: 1.) principium fiendi (causa), što ga on definira kao
ratio actualitatis alterius; e. g. si lapis calescit, ignis aut radii
solares sunt rationes, aut calor lapidi insit; - 2.) principium es-
sendi, što ga definira: ratio possibilitatis alterius: in eodem exem-
plo, ratio possibilitatis, aut lapis calorem recipere possit, est in es-
sentia seu modo compositionis lapidis. Ovo posljednje mi se čini
neujednanim pojmom. Mogućnost uopće jest, kako je to Kant dovoljno

položaj, sklad s uveljavljenimi izkušnjami, kopilo smo χ a pri-
ni prijetni. Prema ovim uveljavljenim zakonu obzirom na Wolfov princip
o kamenu, da su promjene moguće kao učinci uzroka, t. j. da jedno
stanje može doći za drugim, ako ono prvo sadržava uslove za drugo.
Ovdje nalazimo kao učinak stanje upijivosti kamena, a kao uzrok
njegov prethodno stanje konačnoga kapaciteta topline kamena i njegova
dodir sa slobodnom toplinom. Isto Wolf pak kaže, da prvo spomenuta
karakteristika stanja naziva principium essendi, a drugo principium
fiendi, to je osnova na opijeni, koja mu proizlazi iz toga, što su u-
vjeti, koji leže na strani kamena, krajnji i mogu zato ne ostale doći
da čekaju. Isto je namne kamen takav, kakav jest, od takve kemijske
karakteristike, koja dovodi sa sobom toliko i toliko specifične topline, ~~koji~~
~~stoji u obznanu odnosu~~ prema tome kapacitet topline, koji stoji u obr-
nutu odnosu prema onoj, jest upravo kao i starije stanje njegova dol-
ženja u dodir sa slobodnom toplinom posljedica nekoga lica prip-
stajih uzroka, cjelokupnih principium fiendi. Do nastajanja obostranih
okolnosti sadržava tek stanje, koje kao uzrok uvjetuje upijavanje
kao učinak. Pri tome nigdje ne ostaje mjesta za Wolfov princi-
pium essendi, što je još zato ne priznajem. Zbog njega bio sam
ponesto opisan, dijelom zato, što svo razjašnjenje doprinosi, da se u-
čini ~~shvatanje pravi smisla zakona kapaciteta. 3.) Wolf razlikuje~~

što bi ja to ime dalje upotrebljavati u posve drugome značenju, di-
jelom zato, što ovo razjašnjenje dopinusi, da se učini shvatljivim pra-
vi smisao zakona kauzaliteta. 3.) Wolf razlikuje, kako je rečeno,
principium cognoscendi, a pod rečma navodi on još rečma impul-
sive, sine ratio voluntatem determinans.

311. Filozofi između Wolfa i Kanta.

Barmparten ponaša u svojoj delu metaphysica, 362 st. - 24.
i 362 306. - 313., Wolfova razlikovanja.

Reimarus razlikuje u reči o umu, 321.: 1.) nutarnji razlog,
o kojemu je njegovo objašnjenje u skladu s Wolfovim ratio essendi,
pa bi međutim nijedno i za ratio cognoscendi, kad ne bi prenosio
na stvari, što nijedno samo za primove; i 2.) spoljni razlog, t. j.
causa. - u 322. reč. odredjuje on ratio cognoscendi ispravno kao
učet uzročaja. Samo u 325. zamjenjuje s njime u jednemu pri-
mjeku uzrok.

Lambert ne spominje više u svojoj bespravnoj Wolfovi
razlikovanja, ali pokazuje u jednemu primjeru, da razlikuje spoznaj-
ni razlog od uzroka, naime sv. 1., 32576; gdje kaže, da je bog
principium essendi istinā, a istine principium cognoscendi boga.

Plattner kaže u Aporizmama, 386: „Što unutar predstave

svaki razlog i posljedica (principium cognoscendi, ratio - ratiocinatum),
to je u razlikovanosti uzrok i učinak (causa efficiens - effectus).
Svaki uzrok je spoznajni razlog, svaki učinak spoznajna posle-
dica. "On dakle misli, da su uzrok i učinak u razlikovanosti onaj,
što odgovara pojmovima razloga i posljedice u mišljenju, da se
oni odnose prema svima otprilike kao suprotnost i akcidentacija
prema subjektu i predikatu ili kao kvaliteta objekta prema svijetu
istoga u njemu i t. d. Imaćem misliti da općoprasna su mi-
šljenja, jer će svaki lako shvatiti, da je odnosa razloga i po-
sledice u sudovima nešto posre drugo od spoznajni ~~uzroka i učinka~~ učin-
ka i ~~uzroka~~ uzroka; premda u pojedinih slučajevima i spoznajni nekoga
uzroka, kao takvo, može da bude razlog nekoga suda, koji iz-
niče učinak. (Pr. 3. 56.)

§ 12. Hume.

Iste do ovoj otkrivenog mišljenja, nije nitko bio postu-
njao u slijedeće. Prvo i pred svim stvarima na njemu i na
geniji je načelo dvojnog razloga, uime zakon kauzaliteta. On
je uime neki ventus aeterna: t. j. on je sam za sebe i po
sebi uvijek nad bogove i udes. Sve drugo nasuprot, n. pr. sa-
zam, koji misli o načelu razloga, pa i ~~svjet~~ svijet i onaj, što
nis

bi moglo biti uzrokovano svijetom, kao atomi, gibanje, stvaritelj i t. d.,
jest to tek opisom na mjestu i po urenu. Hume je bio pravi,
kome je palo na pamet, da pita odakle tome zakon kauzaliteta
njegov autoritet, pa je zahtijevao njegovo kreditiv. Poznat je njeg-
ov rezultat, da kauzalitet nije ništa više doh empirijski spo-
znato i namu obično vremensko sledovanje stvari i stanja. Na-
bi uvijek odmah neopravost istoga, a opravdati ga također nije
teško. Same zasluge ležala je u samome pitanju. Ono je postalo
poticajem i trčkom nadvećivanja za Kantova dubokomud istraživa-
nja, a usljed toga za nerazumijevanje dublje shvaćeni i temeljitiji i-
dealizam, nego što je to bio dosadašnji, koji je u glavnome Ber-
keleyov, t. j. za transcendentalni idealizam. Iz ovoga nam proizl-
azi uočavanje, da je svijet u ^{stvarnosti} taku opisom o namu kao mi
o njemu se pojednost. Budući da je ^{Kant} ~~#~~ dokazao, da su transcen-
dentalni principi takvi, da pomisao njih možemo o objektima i
njihovoj mogućnosti ponesti a priori odrediti, t. j. prije svakoga is-
kustva, dokazao je time, da te stvari neovisne o našoj spoznaji
ne mogu postojati onakve, kakve namu se prikazuju. Ovde izbija
sposobnost takova svijeta se namu.

§ 13. Kant i njegova škola.

Kantovo glavno mjesto o načelu dovoljna razloga nalazi se u malena spisim „o otkriću, podijelje knjige koje da se svaka kritika istoga una učini neophodnom“, i to u prvome odjeljku istoga, pod A. Ovdje Kant zahtijeva razlikovanje „logičkoga (formalnoga) principa spoznaje“ „svako načelo mora imati svoj razlog“ od transcendentalnoga (materijalnoga) principa „svaka stvar mora imati svoj razlog“, kudni da polemizira protiv Eberhardta, koji je oboje htio identificirati. — Djepo dokaz aprioriteta i po tome transcendentatiteta, zatim kauzaliteta kritizirat in nadalje u posebnome paragrafu, pošto sam budem dao prav.

Podijelje ovih postupaka određuju različni udžbenici logike, što ih je dala Kantova škola, n. pr. ovaj od Hoffmanna, Maassa, Jakoba, Kiesewettera i dr., razliku između spoznajnoga razloga i uzroka približno točno. Karakteristično je Kiesewetter u svojij Logici (sv. I., str. 16.) dosta ispravno navodi ovako: „Logički razlog (spoznajni razlog) ne može zamjenjivati s realnim (uzrokom). Načelo dovoljna razloga spada u logiku, a načelo kauzaliteta u metafiziku. (Str. 60.) Ovo je princip mišljenja, a ovo iskustva, kojim se tiču zbiljskih stvari, a logički razlog samo predstavlja.“

Protivnici Kantovi zahtijevaju još više to razlikovanje.
G. E. Schulze tuži se u svojoj Logici radi zamjenjivanja načela
dovođenja razloga i načelom kauzaliteta, 219., primjed. 1. iz 68.
Salomon Chastanow tuži se u svojoj Logici, str. 80., 81., da se mnogo
povorilo o načelu dovođenja razloga, a da se nije objasnilo,
što se ima pod njim razumjeti. U predgovoru, str. XXIV, ^{prekograda,} ~~str. 80.~~,
što Kant izvodi princip kauzaliteta iz logičkih formi hipotetičkih
sudsava.

F. H. Jacobi kaže u svojim „pismima o Spinozinoj nauci“,
dodatki 9., str. 414., da od nekakvog pojma razloga i pojmom uslo-
ka nastaje opojica, koja je postala izvornom razlikom protiv spe-
kulacije. On također navodi ~~da~~ njihovu razliku na svoj način. De-
lutim nalazi čovjek ovdje, kao obično kod njega, više samovoljnih
ispita i frazama nego ozbiljno filozofiranje.

Kako naposljetku g. pl. Schelling razlikuje razlog i u-
zrok, to se lahko može razabrati iz njegovih „aforizama k uvodu u
prirodnu filozofiju“, 2184., koji ^{u 1804. god.} ~~u 1804. god.~~ prvi broj prosjeke meseca godi-
šnjaka za medicinu od Chastanowa i Schellingera. Tu se čovjek u-
či, da je težak razlog, a svijetla uzrok stvari; — što je navodno
samo kao kuriozum, jer ovakvo besmišleno maklapanje ne za-
služuje nijeste među istraživanjima ozbiljnih i čestitih istraživača.

§ 14. O dokazima načela.

Još treba napomenuti, da se više puta uzaludno pokušalo, da se načelo dovoljna razlika napie dokaze, a da se pojačevie nije točno osvedilo, u kojemu značenju se ono uzelo. N. pr. Wolf u ontologiji, § 91, koji dokaz Baumgartena ponavlja u metafizici, § 20. Bilo bi mislilo, da se taj dokaz i ovdje ponovi i opravdava, jer udara u to, da se osniva na ipii riječi. Platner u *Abstrizminu*, § 228., i *Jakob u Logici i metafizici* (str. 38., 1794.) pokušali su stvoriti druge dokaze, u kojima se nitko veoma lako dade spoznati. O kantovim dokazima bit će, kako je većeno, poslije govora. Kako se nađem, da ih ^{ponoću i} ~~oni~~ ^{koji} ~~ne~~ ^{je} ~~može~~ pokazati različite zakone naše misli spoznavanja, ^{isto} ~~je~~ zajednički izraz načelo dovoljna razlika, ^{isto} ~~je~~ samo od sebe, da se to načelo ne da dokazati. Za sve ove dokaze (u izuzetkom Kantova, koji nije upravljen na nijednost, nego na aprioritet zakona kazniteta, vrijedi, isto Aristotel kaže: *λογος ἕκτιστος ὢν οὐκ εἶναι δυνατόν ἀποδείξαι ἑαυτὸν οὐκ ἀποδείξαι εἶναι.* metaph. III, 6. *(rationem eorum quae sunt, quorum non est ratio: demonstrationis enim principium non est demonstratio).* S ovim treba porediti *Analyt. post. I., §.* Svaki je naime dokaz svotemje na priznato. Otko pak za ovo priznato, ~~itopod~~ ~~ono~~ ~~bilo~~, još

kojeh zahtijevamo neki dokaz, ovdje ćemo napodjetku doći do stvarnih načela, koja izražavaju forme i zakone, a prema tome ustroje svega mišljenja i spoznavanja. U primjenjivanju istih sastoji se po tome isto mišljenje i spoznavanje. ~~Tako~~ ^{Tako} izvjesnost nije ništa drugo do: sklad s tim načelima, dakle izvjesnost se vlastita izvjesnost ne može opet ~~dokazati~~ razjasniti pomoću drugih načela. Mi ćemo u 5. poglavlju razjasniti ovu istu te-
kuću načela.

Da se dokaz za načelo razloga naručito traži, jest osim toga jedna specijalna ludovija, koja posjeduje nedostatak razboritosti. Svaki dokaz je naime prikaz razloga za izraženi sud, koji bih time dobio predikat istinit. Načelo razloga je upravo izraz ovoj zahtijevanju razloga za svaki sud. To sada za ni zahtijeva dokaz, t. j. prikaz razloga, pretpostavlja već time, da je istinito, što više, osniva svoj zahtjev baš na toj pretpostavci. On zapravo dakle u taj cikl, da zahtijeva, da se za dokaz opravdanja zahtijeva dokaz.

Treća poglavlje.

obavijest dosadašnjega ^{po izjavljivanju} ~~priloga~~ i načrt za novo.

2. Slučajevi, koji nijesu uključeni u značenjima načela, što su dosada postaršena.

U preglada, daoga u predlaženju poglavlju, proizlazi kao
 opecni rezultat, da su se razlikovale dvije primjene načela dovolj-
 no razloga, premda malo poznato i napadno kasno, a isto tako se
 čiče zapadalo u ponovno razvijivanje i griješnje: ^{primjena} jedan na sudove
 koji uvijek moraju imati razloga da budu istiniti, ^{primjena} a drugi na pro-
 mjene realnih objekata, koje uvijek moraju imati neki usrok. I
 vidimo, da nam načelo dovoljna razloga u ova slučajja daje prava da
 pitamo zašto, koje mu je smjelo bitno. Do jesu li u ovim strana ~~strana~~
~~primjena~~ odnosajima uključeni svi slučajevi, u kojima imamo prava da
 pitamo zašto? Kad pitam: zašto su tri strane ospe, kolikuta jednake,
 onda ^{glasi} ~~je~~ odgovor: jer su mjepova tri kuta jednaka. Je li dakle jedna-
 kost kutova usrok jednakosti strana? Ite, jer ovdje nema govora o
 kakvoj promjeni, dakle o nečemu, koji bi morao imati neki usrok. — Je
 li ovaj ^{najpristo} spoznajni razlog? Ite, jer jednakost kutova još ^{najpristo} nijednako
 za jednakost strana, nije još ~~razlog~~ najpristo razlog suda. Iza iz samih
 pojmove me da ~~se~~ ~~ite~~ spoznati, da i strane moraju biti jednake,
 se već

ako su kutovi jednaki; jer u pojmu ¹jednakosti kutova ne leži po-
jam o jednakosti strana. Ovdje dakle nema nikakve veze između
pojmove i sudova, nego između strana i kutova. Jednakost ku-
tova nije neposredno razlog za spoznajnu jednakost strana, nego
je to samo posredno, jer je ova razlog ^{Zakroci}~~obrednoga bitka~~, ovdje pak
jednakosti strana; zato, što su kutovi jednaki, moraju i strane biti
jednake. Ovdje postoji nužna veza između kutova i strana, a ne
neposredno neka ~~nužna~~ nužna veza između sudova. — Utičad pi-
tamo, zašto ~~infesta facta~~, ali više ne ~~facta infesta~~ se nedogodeno
još može desiti; ali se dogodeno ne može više učiniti nedogodeno;
dakle zašto je prošlost zapravo posvema nepovrativa, a budućnost ne-
izbježiva; ovdje se mi to ne da prikazati čisto logički, pomoću sa-
mih pojmova. Isto tako nije to mi stvar kauzaliteta; jer ovaj vla-
da samo 1 događajima u vremenu, ali ne sa samim vremenom.
Ove uslijed kauzaliteta, nego neposredno svojim ~~postupom~~ bitkom,
čiji je nastup svakako bio neizbježiv, stropoštao je sadašnji svet
ovaj prošle u bezdanu pouse prošlosti i učinio ga završetak mi-
rim. To se ne da razumjeti iz samih pojmova, mi se da se po-
moću njih razjasniti; nego to mi spoznajemo posve neposredno i
intuitivno, isto tako kao i razliku između desoga i lijevoga i
isto o tom ovisi, n. pr. da lijeva rukavica ne pristaje na desnu

subu.

Budući da se svi slučajevi, u kojima načela dovoljna raz-
loga, nalazi primjene, ne bismo mogli na logički razlog i posljedicu
te uzroke i učinak; zato mora da se kod ove razdobe nije ud-
voljilo zakonu špecificacije. No zakonu homogeniteta nas ipak sili,
da pretpostavimo, da svi slučajevi nijesu do beskonačnosti raz-
ličiti, nego da se moraju dati sveći na izvjesnu vrstu. Nije
nego što pokušam napraviti tu razdobu, pitahus je da se odredi;
što je načela dovoljna razloga, u svim slučajevima svojstveno
kao njegov esencijalni karakter; jer pojam sode, mora se postaviti
prije pojmove vrste.

zib. korijen načela dovoljna razloga.

Naša spoznavalačka svijest, koja nastupa kao spoznavanje
i mutacija kulturalnost (receptivitet), razum i um, raspada se u subje-
kat i objekat i osim toga ne sadržava ništa. Biti objekat je subje-
kat i biti naša predstava, to je isto. Sve naše predstave su objekti
subjekta, a svi objekti subjekta naše su predstave. No sada nalazi-
mo, da sve naše predstave stije uzajamno u malij zakonskoj vezi.
Ova se prema formi a priori dade odrediti i po njoj ga nas ništa
ne mogu postati objekta, što postoji za sebe i nezavisno, niči što

je pojedinačno i otkinuto. Ta veza je ono, što načelo dovoljna razloga
izražava u svojoj općenitosti. Premda ta veza ne prema različitosti ob-
stati objekata, poprima različite oblike, kako to već iz brodatičijega mo-
žemo saznati, zbog čega onda i načelo dovoljna razloga modifikira
svoj izražaj, da te oblike označi; to ~~je~~^{je} ipak uvijek ostaje ono svi-
ma onim oblicima zajedničko, što izražava najo načelo razloga, shva-
ćeno općenito i apstraktno. Oni oblici, koji leže u osnovu istoga i
koje namade vežu potliže dokazati, jedn stupa ono, što sam nazvao ko-
rijenom načela dovoljna razloga. Oni se kod potližega razmatranja, koje
je napravljeno prema zakonsima homogeniteta i specifikacija, dijele
u određene, međusobno veže različite vrste. Broj ~~itih~~^{ovih} datu se svesti
na četiri; jer se uprasja prema četina klasama, u koje se dijele
sve, što za nas može postati objektom, dakle sve naše predstave. Sve
četiri klase bit će u četiri naredna poglavlja postavljene i rasprav-
ljene.

U svakoj od njih ćemo vidjeti, da načelo dovoljna razloga
nastupa u dugome obliku, ali ~~najveće opoznajemo, da je ta isto načelo~~
~~je po tome, da~~^{ga} ~~najveće daje, da je poznajemo kao isto načelo po~~
tome, što dopušta gore navedeni izražaj, i da je mitko iz korijena,
koji smo gore nazvali.

Četrto poplarske.

6 prvoj klasi objekata za subjekat i oblike načela dovoljna razli-
ga, koji u njoj vlada.

§ 17. Opće razjašnjenje sve klase objekata.

Prva klasa mogućih predmeta naše moći predstavljanja jest
klasa zornih, potpunih, empirijskih predstava. One su zorne u opreci
prema najprostom pomišljenim, dakle apstraktnim pojmovima; potpune, u-
koliko prema kantovu razlikovanju ne podražavaju samo ono formalno,
nego i ono materijalno ljud. prijava; empirijske, djelom ukoliko ne
proizlaze iz ~~same~~ ^{proste, prirodne} mišle, nego imaju svoj izvor u pobudi osje-
ćanja našega senzitivnoga tijela; djelom isto su prema zajednici za-
koniâ prostora, vremena i kauzaliteta vezane u ovaj kompleks bez
kraja i bez početka, koji sačinjava naš empirijski realitet. ~~što su~~
^{dakle to} ~~su~~ empirijski realitet prema rezultatu kantova učenja ipak
ne ulikaju ^{njihov} transcendentalni idealitet; ~~predstava~~; zato one ovdje, gdje
se radi o formalnim elementima spoznaje, dolaze u obzir samo kao
predstave.

§ 18. Očert transcendentalne analize empirijskoga realiteta.

Forme svih predstava su forme unutarnjepe i spoljašnjepa o-

* na koji uvijek upućuju u svaku osjetovljevanja ~~njihova~~
svoga realiteta;

spetila, vrijeme i prostor. Ali oni su ranjeljivi, samo kad su ispunje-
ni. Objekova ranjeljivost je matematika, na koju se kasnije kao
i u 2. st. vratiti.

Kad bi vrijeme bila jedna forma ovih predstava; onda ne
bi bilo istodobnosti, a zato ništa postojanoga i nikakve trajnosti. Vri-
jeme se namo ranjčuje, samo ukoliko je ispunjeno, a njegov tečaj
samo uslijed vrijeme onoga, što ga ispunjava. Postojanost nekog
objekta spoznaje se stoga samo po opsci prema promjeni drugih, koji
su s njim istodobni. Predstava istodobnosti nije pak moćna u
samome vremenu; nego je u svijoj dužoj polovici uskloćena pred-
stavom prostora; jer u samome vremenu je sve jedno za drugina, u
prostoru pak jedno posred drugoga. Predstava istodobnosti nastaje dakle
tek uslijed zajednice vremena i prostora.

Kad bi odnosa strane prostora bio jedna forma predstava o-
ve klase; onda ne bi bilo ~~ništa~~ vrijeme: jer vrijeme ili promjena
jest anticijska stavnja, a anticijska je moćna samo u vremenu. Zato
se vrijeme i može definisati kao moćnost oprećih okretanja na
istoj stvari.

Dakle mi vidimo, da su obje forme ranjivih predstava,
premda im je beskonačna defektivost i beskonačna dasežnost zajednička,
od temelja rasliče u to, što u prvoj moćna nikakova znanjenja,

što je u drugoj bitno. Izasobica nema značenja u vremenu, a ~~zasobica~~ u prostoru. Empirijske predstave, koje pripadaju zakonskome kompleksu realiteta, pojavljuju se ipak u obliku firmama zajedno, pa je matematika ~~je~~ spedinjivost oblika dakle uslov realiteta, koji iz mišle u neku vrstu proizilazi kao produkt iz svojih faktora. Ovo, što to spedinjivost stvara, jest razum, koji pomoću svoje funkcije, koja mu je svojstvena, reže one heterogene forme ^{u kojima se koristi} ~~kućnosti~~ ^{kućnosti}, tako da iz njihove ^{kućnosti} ~~kućnosti~~ ^{kućnosti} proizilazi empirijski realitet kao ^{matematika} ~~predstava~~, ~~izdativost~~, iako samo za sam razum. Ova ~~matematika~~ kompleks, koji se obično naziva pomoću firmama načela razloga, ali je problematičnu granicu. Sve pojedine predstave, koje pripadaju ovoj klasi, dijelovi su tog kompleksa, te zapremaju u njemu prema stacionirano, nema on prisiro ~~matematika~~ zakonuima svoja mjesta. Bezbrojni objekti egzistiraju stoga u njemu istodobno, jer u njemu bez obzira na nezamislivost vremena traje supstancija, t.j. materija, te mijenjaju bez obzira na uticajem nepobitnost predstava svoja stanja. Dakle kao objektivni svijet postoji jedna svijet za nas u tome kompleksu. Izvodeći analizu empirijskoga realiteta, koje je uvek dano samo u obliku, nalazi pažljivo ~~matematika~~ u „Svijetu kao volje i predstava“, st. 1, 2.2, u poligeonu ~~matematika~~ načina, kako se pomoću funkcije razuma stvara ovo spedinjivost i njime ~~matematika~~ istaknuti svijet za njega. Pri tome je mu biti od velike ~~matematika~~ pomoći ona 4. poglavlje 2. poveske do-

Kako pak subjekat, bez obzira, ma to spoznavanje formi
nutarnjega i spolarnjega žula posredno razuma u predstavi ma-
tezijske i time u predstavi postojenoga spolarnjeg svijeta, spoznaje
samo nutarnjim žulom, jer je spolarnje žulo opet objekt nu-
tarnjega i jer ovaj opet zamjećuje zamjedbe onoga, dakle jer
subjekat u pogledu neposredne nazočnosti predstava u svojoj
svijesti ostaje podređen samo utlovisne vremena, kao formi
nutarnjega žula *); zato mi^u jedan maht samo jedna glasna
predstava može biti nazočna, koja do duže može biti veoma
složena.

dana i njegovoj pažljivoj obazrivosti preporučena Talcia „predikabilije
a priosi vremena, prostora i materije“; jer se na njoj naročito obja-
snjava, kako se izjednačuju opetka prostora i vremena u materiji
kao njihovom produktu, koji se prikazuje u formi konzahiteta.

Funkciju razuma, koja služi kao bazu empirijskoga realiteta,
prikazat ćemo odmah receptivno. Samo se prije nekoliko raznogod-
nih razjašnjenja moraju odstraniti sljedeće smetnje, na koje bi moglo
naći idealističko osorno shvaćanje, kojega se ovdje ~~još~~ držimo.

§ 19. Neposredna nazočnost predstava.

Subjekt samo unutarnjim osjetilom spoznaje neposredno bez
obzira na ono spajanje forma unutarnjeg i spoljnjeg osjetila
pomoću razuma u predstavi materije i time u ~~trajni spoljni objekt~~
predstavu trajnoga spoljnog objekta. Dakle spoljni osjetilo je opet
objekat unutarnjeg, a ovo opet zamjećuje zajedno spoljnog osjetila.
Dakle budući da subjekt u pogledu neposredne nazočnosti predstave
u njegovoj svijesti ostaje podrgnut samo uslovnim vremenom kao for-
mi unutarnjeg osjetila *); zato u isti čas može biti samo jedna ja-

*) Pr. krit. d. sein. Verunft, elementarlehre Abschn. II, Schlüsse
v. d. Bes., t. i v. St. 63. prvoje, str. 49. petoje izdanje.

sua predstava u njegovoj svijesti, koju doduše može biti vrlo složena. Predstave su neposredno nazočne stvari: one se ne spoznaju samo u svedijenoj vremenu i prostoru ^{u stvarnom} predstavi ~~stvarnosti~~ empirijskoga realiteta, koje je izvadio razum (koji je, kako ćemo odmah vidjeti, intuitivna moć), nego se kao predstave unutarnjega osjetila spoznaju u samom vremenu, i to na ^{međovrsti} indiferentnoj točci, ~~stoga~~ od koje se ono razilazi u dva smjera. Ta točka zove se sadašnjost. Ovaj uslov za neposrednu nazočnost jedne predstave ove klase, kojega samo se dotakli u predviđenom paragrafu, jest kausalni utjecaj te predstave na naša osjetila, a po tome na naše tijelo. U samu tijelo pada objektima te klase, pa je prema tome podložnito zakonu kauzaliteta, koji u njoj vlada i koji ćemo odmah objasniti. Radi toga subjekat prema zakonuima kao unutarnjega, tako i spoljašnjega svijeta ne može ostati kod one jedne predstave, a u samome vremenu nema istovremenosti. Zato je ona predstava svagda opet izročiti, istisnuta od drugih, prema redu, koji se ne da a priori odrediti, nego je ovisan o prilikama, koje ćemo ^{dozgora} ~~spomenuti~~ spomenuti. Da osim toga fantazija i sam reproduktivni neposrednu nazočnost predstava, to je poznata činjenica, ali objašnjenje iste ne spada ovamo nego u empirijsku psihologiju. No buduć da subjektu uslijed funkcije razuma ipak ostaje predstava o kompleksu realiteta, koji sve obuhvaća, kako sam ja gore

opisan, bez obzira na onu letimicnost i usamljivost predstava u pogledu njihove neposredne nazočnosti u njegovoj svijesti; zato su se predstave u pogledu ~~tra~~ opreke, ukoliko pripadaju onome kompleksu, smatrale većim posve drugim, nego ukoliko su u svijesti neposredno nazočne. U prvome svojstvu nazivale su se realnim stvarima, a u drugome samo predstavama kao' zgođev. Ovo obično shvaćanje stvari zove se, kako je poznato, realizam. Tome shvaćanju su s nastupom novije filozofije suprotstavio idealizam, koji je dobio za svoje temelje. Najprva su ga zastupali Chalcidius i Berkeley, a Kant ga je potencirao do transcendentalnoga idealizma, koji čini shvaćivim zajedničko optočanje empirijskoga realiteta stvari s transcendentalnim idealitetom istih. Prema tome se Kant u Krit. ist. ima između ostaloga izražava ovako: „ja razumijevam pod transcendentalnim idealizmom svih pojasa najveći pojam, po kojemu ili identično smatramo zgođev predstavama, a ne samim stvarima po sebi.“ Nadalje u primjedbi: „sam prostor nije ništa drugo do predstava; dakle što je u njemu, mora biti sadržano u predstavi, a u prostoru nema ničega, osim ukoliko su što u njemu zaista predstava.“ (Krit. 4. paralogizma transcend. psihol., str. 269. i 275. prvoga izdanja.) Naposljetku se kaže u „Razmatranju“, što je dodano onome poglavlju: „ako oduzmem misarui subjekat, mora da otpadne i ista stvari ~~misarui~~ svijet, jer on nije ništa drugo doli pojava u kulnosti ^{izloženici}“

načeta subjekta i naka ~~osta~~ njegove predstave. U budizmu je idealizam tako u brahmanizmu, tako i u budizmu čak nauka pušta religije; samo je u Evropi paradoksan uslijed glavnoga i ~~neopredmetno~~ neposredno realističkoga židovskog osnovnog naziranja. No realizam ne vid, da tako zvuči bitak ovih realnih stvari našroz nije mišta nego neki neko predstavljanje ili samo mogućnost predstavljanja kakā Jorkuov, ako se baš luče, da se samo neposredna mogućnost u subjektivnoj svijesti naziva predstavljanjem kakā Zellerov. On ne vid, da objekt izvora svoga odnošaja prema subjektu ne ostaje više objekt, nego da je svijeta utijanta i svaka objektivna egzistencija, ako mu se taj odnošaj odzme ili od njega apstrahira. Leibnitz je dobro osjetio uslofvenost objekta ^{pozitiv} i subjekta, ali se ipak nije mogao riješiti misli o osobnome bitku objekata, neovisnih o njihovom odnošaju prema subjektu, t. j. o predstavljanju. Žato je prije svega prihvatio ovome svijetu predstave točno jednaki, a njime paralelan svijet objekata po sebi. Ali ovaj nije direktno vezan sa svijetom predstave, nego samo spolašnje pomoću pretabilirane harmonije; - ^{nešto} ~~ješto~~ ~~veoma~~ ~~stvarno~~ ~~ništa~~ na svijetu, jer mi sam taj svijet objekata ne opažamo i jer ovaj njemu u predstavi po sebi jednaki svijet može da opstoji i bez njega. Kad se pak htio, da поближе odredi suština stvari, koje same po sebi objektivno egzistiraju, bio je prisiljen, da same objekte po sebi proglašava subjektivna (monades).

Upravo time kao je najbolji dokaz o tom, da naša svijest ne može na-
ći baš ništa više osim subjekta i objekta, predstavljaca i predstave,
ukoliko je ^{ona} samo spoznavalačka, dakle unutar granica intelekta, t.j.
apacata za svijet predstave, i da zato mi do čega ne možemo doći
osim do subjekta, ako smo apstrahirali od objektivnoga bitka (predstav-
ljanja) objekta, t.j. ako smo ga kao takav ukinuli, a ipak hoćemo,
da nešto postavimo. Hoćemo li pak, da od subjektivnoga bitka subjekta
apstrahiramo, a da ipak ne zadržimo tež ništa, onda nastupa obratni
slučaj, koji se razvija u materializam.

Spinoza, koji u svojoj stvari nije bio divan ni što, a štoga
mi do jasnih pojmova o njoj, ipak je veoma dobro shvatio, ^{da je} ^{način} od-
nošaj između objekta i subjekta ovima tako bitan, da je ~~ni~~ na svaki
način uopet za mogućnost pomišljanja istih. Zato je taj odnosaj prikaz-
ao kao identitet spoznavalačkoga i stvarnoga u supstanciji, koja
jednu egzistira.

Opaska. Gotovočijem približom glasnjom tumačenja ovoga paragra-
fa, da se pod izrazom realni objekti, kojim ^{su} ^{se} rad kriti-
čke i lakše shvatljivosti služiti u nastavku ove rasprave,
mene razumjeti ništa drugo nego baš zovne predstave, što
su vezane za kompleks empirijskoga realiteta, koji sam
po sebi uopet ostaje idealan.

z.n. načelo dovoljna razloga kvantiteta.

U sada prikazanoj klasi objekata za subjekat nastupa načelo razloga kao zakon kvantiteta, a kao takvo nazvat ću ga načelom dovoljna razloga kvantiteta, principium rationis sufficientis kvantit. Svi objekti, što se prikazuju u predstavi cjelovitosti, koja sačinjava kompleks iskustvenoga realiteta, vezani su međusobno u pogledu nastupanja i nastajanja njihovih stanja zakonom kvantiteta, a po tome u svijetu Tečaja vremena. On se sastoji u tome: kad nastupi novo stanje jednoga ili više objekata; onda mu je moralo prethoditi neko drugo, za kojim novo redovito slijedi, t.j. uvijek, kadpod postoji pros. Ovaj ~~predstava~~^{slijedi} zove se predodređeno, pros stanje pak uzrok, a drugo učinak. Ako se n. pr. neko tijelo upali; onda je tome stanju gorenja moralo prethoditi (stanje: 1.) hladnoća s oksigenijem, 2.) doticaj s oksigenijem, 3.) ~~određena~~^{stanje} temperatura. Upaljenje moralo je neposredno biti, čim je to stanje postojalo. No kako je upaljenje tek sada nastupilo, to mi ovo stanje nije odavijek postojalo, nego je tek sada moralo nastupiti. Ovaj nastup zove se promjena. Zato zakon kvantiteta stoji u relevantnom odnosu prema promjenama, pa ima uvijek samo s njima posla. Svaki učinak je kod svojega nastupa neka promjena, a da ova nije već ranije nastupila, to sa sigurnošću upućuje na drugo, svoj prethodnu promjenu. Ova se promjena običicom naziva zove uzrok, ali običicom na jedan Tečev promjenu, koja je svoj sa-

moj; opet prethodila, neinax. To je lanac kausaliteta: on je nužno bez početka. Prema tome je svako stanje, što nastupa, moralo proizići iz promjene, koja mu je prethodila, n. pr. u našem gornjem slučaju iz pridolaženja slobodne topline tijelu, iz kojeja je moralo proizići povišenje temperature. To pridolaženje slobodne topline udobeno je o-
 pet nekom prethodnom promjenom, n. pr. padanjem sunčanih zraka na žarišno zrcalo; ovo pak, ceono, udaljavanjem oblaka od pravca sunca; to udaljavanje potkom; ovaj nejednakom gustoćom zraka; s-
 va opet drugim stanjima i tako in infinitum. Kad se pak ovo jedno odredjenje, što ga neko stanje ne sadržava, da ne moguće biti udobno za nastup novoga, hoće da njegove uslova kći' s'g' d'g'v, ako o-
 mo sad još, kadle naposljetku pridole; onda je to doduše ispravno utoliko, utoliko se čopex kod toga dži posljednje promjene, koja ovde svakako odlučije. No bez obzira na to, ~~što se odobro odredjenje kao~~
~~zalnoga stanja za utvrdjivanje uslova veze stoga u općenitosti nikakve~~
~~salnoga stanja za istom uslova veze stoga, posljednje, koje pridole.~~
~~prednosti, prek ostalima uzijed toga, što je posljednje, koje pridole.~~
~~zi, nema ovo time u općenitosti nikakve prednosti pred ostalim~~
 odredjenjima. Tako se u navedenom primjeru udaljavanje oblaka mo-
 že utoliko nazvati uslovom upaljenja, što nastupa kasnije nego
 namještanje žarišnoga zrcala na objekt; ali to namještanje mo-
 gło se dogoditi kasnije od udaljenja oblaka, a pripuštanje oksigena
 opet kasnije od onoga namještanja. Takva slučajna vremena

popledu kojega se prijašnje stanje zove uzrok, kasnije učinak, a njihova nužna veza sljedstvenje.

Mislasna zbiljava upućenim ovdje na razjašnjenje, što nam ih da u "Logiku kao vešta i predstava", str. 2., popl. 4., naročito str. 42. i ff. drame od najveće je važnosti, da ispitiv ma potpuno jasne i čvrste pojmove o zbiljstvenosti i pravome značenju zakona kanzaliteta kao i o području njegove vrijednosti, dakle da se prije svih stvari jasno spozna, da se on jedino i različito odnosi na promjene materijalnih stanja i upravo mi na što drugo; pa da se po tome ne može primijeniti, gdje nije govor o stvar. On je najveće regulator promjena predmeta spofašnjega istakstva, koje nastupaju u vremenau: oni su pak svi materijalni. Svaka promjena može nastupiti samo uslijed toga, što joj je meka druga, određena po nekome pravilu, prethodila, ali uslijed nje nastupa ona onde kao nužno dovedena: ova nužnost je kanzalna veza.

Kobilogod je prema tome zakon kanzaliteta jednostavan, zato ipak nalazimo, da je u filozofijalnim naučnim knjigama od najstarijega pa do najnovijega vremena redovito prve dublje izražena, ari ime apstraktnije, a po tome oprečnije i neizjasnije. U tako se n. pr. kaže, da je uzrok ono, pomoću čega nešto drugo dolazi do bitka, ili što dovedi nešto drugo, što čini nešto drugo i t. d. iako već

Wolf kaže: causa est principium, a quo existens, sive actualitas, entis alterius dependet; dok se kod kauzaliteta čisto ipak radi samo o promjenama forme nastale i nemistične materije. Premda tome je nemoguće neko pravo nastajanje, neko stupanje u bitak onoga, čija prije toga uopće nije bilo. Onim spomenutim običajima, krivim, neispravnim shvaćanjima kauzalnosti odnosi se, krive je doduše velikim dijelom nejasnost mišljenja. No u tome se značajno krije i namjera, naime teologička, koja se ujedno lako očituje u kosmološkim dokazima i koja je, da bi se njemu svigle, pripravna da istrivi same transcendentalne istine u prirodi (to najviše njihovo budućeg razuma). Najjasnije se to vidi u knjizi od Thomasa Browna, on the relation of cause and effect, od 460 stranica, koja je već 1835. došla u svijet i čitavo izdanje, a odnosa mišlja i više njih. Onaj svoj predmet ne obrađuje otvoreno, bez obzira na katoličku općinost, koja umara. Ovaj Englez je dakle posve ispravno spoznao, da su svagda promjene one, što se tiče zakona kauzaliteta, dakle da je svaki ništa promjena. No da je neko, također promjena, iz čega izlazi, da je ništa stvar neprekidna veza promjena, koje sukobitaju u osjećaju, — to on ne spominje, iako je nemoguće, da mu je to moglo izmahnuti. Ovakvog se svaki puta nadamo neopodno

načini uzrokov promjeni prethodni objekt ili pak suprotnosti, pa se s ovim posebnim izrazom, koji mi svagde kuasi mejoava saglabanja, razložno matiče i mači u svojoj istovoj knjizi protiv svojemu boljem značenju i sadržaji. Jedino i samo zato, da njegov prikaz ne bude samo ne paku ponešto drukčijemu kosmologičkemu dokazu, što su ga negde drugi postavili. — **Tako** je s istinom, za kojim se veći izdaleka ima utiti put pomoću takvih zavaravanja!

A što mi naši važno, čestiti nemacki profesori filozofije, koji duh i istinu vidjeli više od svega, učiniti sa svoje strane za ovaj tako dragi kosmologički dokaz, pošto mi je naimen Kant bio ~~prekora~~ zadat u kritici uma ^{udarac} ~~razum~~? Tu je dakako dobar savjet bio dragocjen: jer causa prima Levi, ti častni to znadu, premda ne kažu) jest contradictio in abstracto isto tako kao i causa sui; iako prvi izraz mnogo češće upotrebljavaju nego posljednji. Običavaju ga i izgovarati s posebnom težinom, dakle svečanim izražajem licu, što više, neki, poglavito uplesti reverendi presveta veoma pohizno očine, kad s emfazom i javnim izgovoraju the first cause, + taj contradictio in abstracto. Oni znadu, da se neki pri uzroku isto tako ne da pomisliti kao ni mesto; gdje je prosti-tu kraj ili trenutak, kad je vrijeme započelo. Duh svaki uzrok je neki promjena, kod koje se ništa mora pitati za promjenu,

koja je mojoj prethodila i koja ju je dovela, i tako in infinitum,
in infinitum! Otki neki prvo starije ^{materije} me da se pomišljam, iz kojega su,
budući da ja više nema, proizšla sva sljedeća stanja. Da je to stanje
naime po neki bilo psihovim uzrokom, onda ti ona stanja sva odmah
morala biti, dakle sadašnje stanje ne tek sada. Gošme ti ono pak tek
u nekojemu vrijeme biti kazalno, onda ja je na vrijeme moralo nešto
promijeniti, da je prestalo micovati. Otki u tome slučaju je nešto pido-
šlo, desila se neka promjena, pa moramo odmah da pitamo za njen
uzrok, t. g. za promjenu, koja je mojoj opet prethodila. I tako smo opet
na fizičkim uzrokom i neumoljivi zakon kausaliteta tjera nas sve više
i više gore, — in infinitum, in infinitum. (Gospoda se valda ne će
usuditi da mi govore o nekome postanku same materije od ničega?
Dakle dođe kričanju ili korolariji.) Zakon kausaliteta nije dakle tako u-
služan, da se dade upotrijebiti kao kočija, koju čopak jaše ljudi, kad je
prišpio, kamo je htio. On naprotiv služi metli, koju je Goetheov čarob-
njački naučnik ožvijo to koja uplje i ne prestaje više čitati i graditi
voda, kad je jednom stavljena u aktivitet; tako da je samo stari ča-
robnjač ^{šam} može uvisiti. Otki gospoda našalost svo zajedno nijesu čarob-
njači. Što su oni dakle učinili, ti plementi i nekome prijatelji istine,
koji uvijek samo čekaju na zadnja u svojoj stuci, da je onda objave
svijetu, kad se pojavi. A kad tlo dođe, koji je mistan ovo, što oni

samo predstavljaju, daleko od toga, da podumskim preinčivanjem i kasnijim rešetivanjem upute njegova dela, postaju naprotiv ovi besol-
dina njegove ~~stare~~ zaduže, — zastala, ma tako stalno kao što nesa-
zumnost nadasse volj sazumnost. Što su dakle učinili za svojega
staroga prijatelja, za čovaka prihvataju, što više, veći na koga poslašeni
kognološki dokaz? — O, smislili su finu lukavštinu: „Prijatelju“,
rekohće mu, „stobom je stasao, što stasao od jasek tvoja fatalnog se-
kontea i ovim stasim künigsberškim Isodoplascom; recime stasao, —
kao i s tvojim kašcom, s ontološkiim i fiziko-teološkiim dokazom.
Što umiši se, mi to zato ne čemo ostaniti! Čti zasa, daš samo za to pla-
kenij; ali ti — nema druge — morai promijeniti svoje ime i čuho;
jer ako te nazivamo tvojim stasim imenom, ondaš ho nam svi pokleci.
Što čemo te incognito uzeti ropod ruke i dovesti opet među ljude; sa-
mo incognito, kako samo kazali: to ide! Grije svega dakle: tvoj predmet
nositi je odsade ime „absolutum“; to zoveš strana, pošterno i fino,
— a koliko se finošcom kod čijemaca može postići, to mi najviše
znamo. Što se pak misli, to ipak svaki sazumnije, pa sam se pri to-
me još čini, da je mudar. Čti ti sam nastupai presušen, u obliku en-
timena. Čvime sve svoje paralogizme i premise, pomošim kojih si me
obličavas zavlačiti u dugi klimaks, ostasi samo kjepe kod kuce; ta
zasa se, da se pomošim miš me može ništa. Ali kao čovjek od

malo - riječi, koji nastupa suvisno, ponosno i fino, bit će jedini
stokom na svu: „absolutan“ i kat će (a mi s tobom), „on do
vraga ipak mora biti; inače ne bi ničega bilo! (pri tome će udariti
na stō). Ali otkale je on? „Gluho pitanje! Objesani bi kazao, da je
on absolutan? — Ide to, ^{tako nam vjere,} ~~posed nam vjere,~~ ide! Objesni su navi-
kli; da nješto pojmovi primaju riječi; za to ~~ih~~ mi od mladosti
decisamo, — vidi samo tu hegelaciju, što je ona drugo nego prazni,
šupla, ktome s odvratno zboru riječi? Pa ipak, kako je spajna bi-
la karijera te filozofske ministarske kreacije! U tu poslu trebalo
je samo nekoliko običnih momaka, da intoniraju slavni stavoga, a
njihov glas je posred praznih tikava tikavo budala našas eho, koji još
i sada odzvanja, te i dalje zahvaća korpene: i gle, tako je dostojno
od jedne obične glave, što više, od obični islatana bio načelnik ve-
liki filozof. Sakle ljudi sreću! Oni ćemo ti osim toga, prijatelju i pokor-
nitelju, još i drugačije sekundirati; tas bez tebe mi ne možemo da živi-
mo! — Kad je stara kōnigsberška epidemika kritizovala na i podre-
zala mu kila; — dobro! pa ćemo izmisliti novi um, o kojemu doc-
da mitko živ nije ništa čuo, na, koji ne misli, nego neposredno pro-
smatra, koji telesno promata ideje (odlična riječ, stvorena za mistifi-
kiranje); ili pak na, koji ideje razabire, neposredno razabire, što si
ti i drugi tek lufeli dokazati; ili koji to, — naime kod ovih, koji

malo priznaju, ali se smalo i zadovoljavaju, — nashćenje. Rano u-
vježbene puke pojmove prikazat ćemo na taj način kao neposredna
nadahnuća ovoga našeg novog uma, t. j. nadahnuća odzgo. Stari
iskritizicani um pak ćemo degradirati, nazvati ga razumom i poslati ga
da promeniša. A gdje, pravi razum? — što se ovaj nas tiče gdje, pravi
pravi razum? — Ti se smiješiš s nepouzdanjem: ali mi poznajemo svoj
publiku i one svatogaševce, što ih ^{mo} pred sobom imamo u klupama,
oba već ju Baco temeljito reka: „na svešteničtina uče mlade ljude
operovati.“ A od vas mogu naučiti nešto važna! mi imamo dobru
zabavu ~~to je~~ artiklora za operovanje. — Kad te obuzme strah, onda
misliti uvijek samo na to, da smo u njemačkoj, gdje se mogli ono, što
nigde nigdje ne bi bilo moguće, naime da se proglasi veliki duhom
i dubokim misliocem filozofaster, neznalica, koja lupa besmislice, kv-
ri glave od osnosa besprimjerna praznom ^{stihom} ~~stihom~~ riječi, to ih za-
uvijek dezorganizira: mislim našega postarog Hegela. U to se mo-
glo misliti nekačujivo i neizgubivano; nego oni u to zarista operuju,
operuju već 30 godina, sve do današnje dana! — Samo kad mi to-
jom pomoću imamo absolutum uspjeha Kantu i kritici, onda smo po-
krišeni. — Onda mi filozofiramo odzgo prema doše, dajemo, da iz
absolutama pozivamo svijet pomoću najraschječijih dedukcija, koje su
nazajamno shiše samo po tome, što miče; nazivamo ga i konač-

nošću, a absolutum beskonačnošću, — što opet daje zgodnu varijaciju
ju u zbilji riječi; — jer govorimo uopće samo o bogu; eksplicitarno,
kako, zašto, čemu, zbog čega, kojim je historičnim ili nehistoričnim pro-
cesom napravio ili radio svijet; da li je on izvan njega, da li je u
njemu, kao da je filozofija teologija i kao da me traži objašnjenje o
svijetu, nego o bogu.

Kognološki dokaz, kojega je ovaj apostrof i kojim smo
ovdje zaključili, sastoji se zapravo u tvrdnji, da načelo dovoljne razlopa
bivanja ili zakona konzalitetu nužno vodi do misli, koja njega samoga
ukida i preplavljuje ^{u mističnom} ~~u mističnom~~ (i nedijeljivom). Do prvoga uzroka (causa
prima, absolutum) dolazi se samo dizanjem od posljedice k razlogu
kroz po sebi dug red; ali kod njega se ne može stati, a da se na-
čelo razlopa ne anulira.

Jošto sam daleko ovdje kratko i jasno prikazao postavilo kognolo-
škoga dokaza kao u drugome poglavlju postavilo ontološkoga dokaza,
željet će možda pažlivi ~~čitatelj~~ čitalac, da se još i o fizikoteskopskome,
u kojemu ima mnogo više opcione, iznese, što je potrebno. No taj miš-
to ne spada ovdje, jer njegov predmet pripada pravo drugome dijelu
filozofije. Uputijem daleko obzirom na to nije svega na Kantu, kako
neć. č. uma, tako, kao profesora, i nać. moći rasudivanja i
za dopunjeno njegova isto negativnog postupka na svoj pozitivni u

„kosi u prirod“, u tome spisu, koji je malen po opsegu, ali bogat i te-
žak po sadržaju. Neoliberali italani mogu naprotiv dati, da ovaj i svi
njeni spisi metakritički predu na njegovu uničad. Za to je slabo ma-
siv; jer ga mijesam ovdje za jednu generaciju, nego za mnoge.

Budući da smo, ~~x~~, kako je to u ^{nasledovome} ~~sljedećem~~ paragrafu do-
kazati, zatkona konzalitelu a piscu svijeta, a stoga je konsekvencen-
tan, za svako moguće iskustvo našan i po tome bez iznimke; budući
da su nadaje utvrditi, da za određeno daniu, relativno protiv stanjem
mora stijediti drugo stanje, također određeno prema nekome pravilu,
t. j. vijek; zato je odvažaj usvika prema većim nužan. Zato konz-
zalitelu daje stoga izvjesku prava za hipotetičke slučaje i pokazuje se
po tome kao jedan oblik načela dovoljna sagleda, na kojemu mora da
se temelje svi hipotetički sudovi i osnova svikar nužnosti, kako se
^{to nadaje}
~~u daljnjem~~ ina prikazati.

Za raziman ovaj oblik načela načela dovoljna sag-
leda bitanija, zato, što njegova primjena svagde pretpostavlja neku pro-
mijenu, nastup novoga stanja, dakle neko bitanje. Njegovu bitnome karak-
teru pripada nadaje to, da usvika po vremena svagde prethodi učina-
ku (por. 347.), pa se samo po tome izvorno spoznaje, koje je od bra-
tanja, što su vezana konzalnom vezom, usvika, a koje učinači. Ina
naprotiv slučajeva, kod kojih nam je konzalna veza poznata iz ra-

nijega iskustva, ali kad kojik. sukcesija tako bzo sledi, da izmice
našemu razumevanju. Tada mi s potpunom stalnošću po kauzalitetu
zaključujemo sukcesiju, n. pr. da uporejno kasata prethodi eksploziji. ~~to~~
~~prejeto~~ la pogledu ^{upukljenim} osvoga, ^{na} "Sojzet kao rožer i predstavu", ^{36.} ~~2.~~ d., pogl.
4., str. 41.

Iz ove bitne veze kauzaliteta sa sukcesijom proizlazi opet,
da je pojam uzajmičnoga delovanja, (Wechselwirkung), stoga uzet, mi-
~~stetam~~ ~~to~~ naše pretpostavke, da je ucinak opet uzrok svojega uzroka,
dakle da je ono posledicno upravo bilo ono prethodno. Isticao sam
opisnu neodrživost toga tako običnoga pojma u svojoj "kritici kantove
filozofije", str. 517. - 521. Drugoga izdanja, kojim sam dodao "Sojzet kao
rožer i predstavu", po upućenju prema tome na mju. Opažit ho se,
da se pisni oim pojmom redovito služe tamo, gde njihova spoznaja poči-
nje biti nejasna; stoga je njegova upotreba tako česta. Jest, gde jed-
nome pisarju pojma posee izmien, tamo nijedna riječ nije tako pripran-
na, da je se napisu kao ^{uzajmičnog delovanja} Wechselwirkung. Stoga je čitalac može
smatrati i nekome vrsti toga za alacem, koji naviješta, da je ^{uzajmičnog delovanja} Wechsel-
wirkung nalazi samo u njemačkome i da nijedan drugi jezik nema
uobičajenoga ekvivalenta ~~isto~~ za mju.

Iz istoga kauzaliteta proizlaze dve kolocije, koja upravo

time dokivaju svoje opredeljenje kao spoznavaj a priori, a po tome su ti
korelaciji uzvišeni nad svaku sumnju i nemaju iznimaka: naime za-
kon ustrajivosti i cjelov postojanosti supstancije. Gisi kaže, da svaki sta-
nje nekoga tijela, prema tome dakle misovanje kao i njegovo gibanje
svake vrste, mora nepomicajeno, neodloženo, nepojacano ustrajati
i čak beskonačno vrijeme potrajati, ako ne pridode neki uzrok, koji
ga mijenja ili ukloni. — Drugi pak, što izražava sempiternitet ma-
terije, proizlazi iz toga, što se zakom konzakliteta odnosi samo na sta-
nje tijela, dakle na njihovo misovanje, gibanje, formu i kvalitet,
jer se prethodi njihovom vremenakome nastajanju i nestajanju. što on
se nikada ne odnosi na bitak maticea ovih stanja, kojim se po-
djelilo ime supstancija upravo zato, da se izrazi njegova egzistencija
od svega nastajanja i nestajanja. Supstancija je postojana, t. j.
ona ne može nastati, niti nestati, dakle njegov kvantum, koji postoji
ne svijetlu, ne može se nikada umanjiti, niti umanjiti. Da mi to
a priori znamo, porjedocenje svijest o nepostolebivoj izjednostosti, ko-
jom svaki, koji vidi, kako je uoko jedno tijelo — bilo to sada opaje-
nom, ili djeljenjem, ili izjednanjem, ili isklaplivanjem ili kakvim
inim procesom — nestalo, ipak izvato pretpostavka, da njegova
supstancija, t. j. materija mora nemayeno da postoji i da se
njoj ne mora nalaziti, što god se dogodilo s formom tijela. Isto

tales moralo se nekako tijelo kretati onamo, gdje se nalazi, ako gas prije
tamo nije bilo, ili se moralo koncesirati, recimo, precipitacijom od
nesidljivih čestica, ali prema svojoj supstanciji (materiji) ono nikad-
ko nije moglo nastati, jer to implicira potpunu nemogućnost i ne da
se nikako pomišljati. Izjednost, kojim mi to unaprijed (a priori) za-
ključujemo, proizlazi iz toga, što našem razumu posvema nedostaje
forma za pomišljanje nastajanja ili nestajanja materije; jer se zakon
kazuatiteta, koji je jedina forma, pod kojom uopće možemo pomišljati
promjene, odnosi ~~se~~ uvijek samo na stanje tijela, a nikako na bitak
nosioca ~~bitka~~ stanja, na materiju. Zato je postavljam osnovno načelo
postojanosti supstancije kao koolarnij zakona kazuatiteta. Uopćenije o
postojanosti materije nijesmo uopće mogli steti a posteriori; dijelom,
što je u većini slučajeva nemoguće, da se to stanje stvari empirijski
konstatira, dijelom, što je svrha empirijelne, naprosto indukcijom dobi-
vena spoznaja samo aproksimativno, dakle prekasno, a nikako bezvjet-
no izvjesna. Stoga je i ova sigurnost našega upućenja o osnovu osno-
vno načela posve druge vrste i naravi, nego izvjesnost o izvjesnosti
kojeggod prirodnoeg zakona, koji se empirijski predviđa, jer ima posve
drugu, potpuno nepokolektivnu, a nikako nestalan životin. To dolazi baš
stalo, što ovo osnovno načelo izražava neku transcendentnu spoznaju,
t. j. Takvu, koja prije svega iskustva obdjetuje i postavlja, što je u sv-

kome iskustvu moguće, ali koja iskustveni svijet uopće upravo time svi-
zjuje do ^{postojanja} ~~postojanja~~ mogućnog beskraja. Dapače najobičniji i najbez-
iznimniji od svih ostalih periodičkih zakona, zakon gravitacije, već je
empirijskoga porijekla, a stoga bez garancije za njegovu općenitost.
Zbog toga ga katkada još pokijaju, a ujedno nastaju i te sumnje, da
li su vijedi i izvan našega sunčanog sustava. Jest, astronomi ne
propustaju, da istaknu zašto i potvrdi toga, koje su zgodnice na-
šli, pa posljednjim time, da ga smatraju samo empirijskim. Svakako
se može nabaciti pitanje, da li bi gravitacija postojala između tjele-
sa, koja li bila sastavljena apsolutnom prazninom; ili da li ^{je} ~~je~~ u-
nutar jednog sunčanog sustava u nekoj mjeri ne posjeduje nekakav
eter i da li stoga ne bi mogla djelovati među stanovnim zvijezdama;
a to se onda samo empirijski može riješiti. To dokazuje, da ovdje
nemamo posla sa spoznajom a priči. Ovo naprotiv prihvatimo, da se
svaki sunčani sustav, kao što je to općenito, razvija iz ~~neke~~ poste-
pene kondenzacije neke pravijske magle, a ~~gati~~ po tome prema
Kant-Laplacovoj hipotezi; onda mi ipak ni jedan čas ne možemo
zamisliti, da je ona prava postala od ničega. Priviležani smo naprotiv,
da pretpostavimo, da su se njene partikule prije toga negdje mala-
zile i da su se samo sastale; baš zato, što je načelo postojanosti
supstancije transcendentano. Pokazuje nam uostalom opisno, da

je supstancija ^{samo} ~~izvorna~~ ^{izvorna} sinovna materije, jer se ^{izvorna} ~~izvorna~~ ^{izvorna} pojam ~~isto~~ ^{isto} dale
 realizirati samo na materiji i stoga on potiče od nje. Kako je pak
 ovaj pojam stovec samo u svom zastupanju, dokazao sam speci-
 jalno u svojoj kritici Kantove filozofije (str. 550. ff. 2. izd.). Taj u
 prvici izvorni simplicitet materije (nazvan protivanost supstancije)
 jest za profesora filozofije zabravljeno voće kao i mnogo drugo, isto
 tako izvorne istine; zbog toga se ubijaju pojam izvorna, gledajući pla-
šljivo ispod oka.

Beokonačni lanac uzroka i učinaka, koji svodi svo promjene,
 ali se ne uždo nad ujbi, ne dotiču se ka zbog to svoga bića: s
 jedne strane naime materije, kako sam upravo pokazao, a s druge stra-
ne izvornih priručnih sila. Materija ostaje netaknuta zato, što je ona
nosilac svih promjena ili ono, na čemu se one zbičaju; priručne si-
le zato, što su te sile ono, pomoću čega su promjene ili učinci uopće
možni, ono, što uzroci te podijeljuje kauzalitet, t.j. sposobnost, da
djeluju, dokle što uzroci daju kauzalitet samo kao u leno. Uzrok i
učinak su promjene, koji su vezane u nižem svjetlu u rečeno. Prir-
odne sile naprotiv, po kojima su uzroci djeluju, izuzete su od svake
promjene pa su stoga u ovome svjetlu izvan svakoga vremena, ali
su ka radi to ujbi i svakje razvorne, po svodne i ne isplivne,
ujbi priznane, da se očituju, čim na lanac kauzaliteta samo na-

od izvorne imaju priručne sile uzroci imaju
kauzalitet samo kao leno.

stupi prilika za to. uzrok je svaki puta kao i njegov učinak nešto pojedinačno, pojedina promjena; prirodna sila je naprotiv nešto općenito, nepomjenljivo, nazvano u svako doba i svajke. D. p. što je tako sada pristajati pokušaju, to je učinak; njegov uzrok je prethodna forma i sadržajno približavanje prirode; a prirodna sila, koja djeluje u ovom procesu i koja mu prethodi, jest elektricitet. Razjašnjavajući ove stvari pomoću jasnijega primjera nalazi se u „Svijetu kao volje i predstavi“, str. 7., zeb., str. 53. tj., gdje sam na dugome lancu ~~od~~ uzroka i učinaka pokazao, kako u njemu najjasnovidnije prirodne sile sukcesivno nastupaju i djeluju. Pomoću toga primjera postaje nadeseo shvatljiva razlika između uzroka i prirodne sile, trenutna fenomena i vječnijih formi delovanja. Kako je pak tamo ovaj štari dugi zeb. praveći ovome istraživanju, zato je ovdje dovoljno bilo, da se ta stvar ukratko navede. Ostalo, koji se prirodna sila podrijetla u pogledu njene pojave na lancu uzroka i učinaka, dakle veza, koja je veza s ovim lancem, jest prirodni zakon. No zamjenjivajući prirodne sile s uzrocima ~~je isto~~ tako često, kao što je štetno za jasnoću mišljenja. Dapače se čini, da su ti pojmovi prije mene nijedanput nikada isto razlučivati, kolikogod je to nadeseo potrebu. Ostalo da su svaki prirodni sila napravili ~~uzroci~~ ^{uzroci}, kadući su kažu: elektricitet, sila teže i t. d. je uzrok; nego neki od njih napravili su ih zapravo učinaka,

~~od njih~~ ^{načinu} ~~prave~~ ^{načinu} ~~napace~~ ^{načinu} ~~načinu~~, jes pitanje za uzrok elektriciteta, sile teže i t. d.; a to je apurichno. Dodaju posee je nešto drugo, kad se broj prirodne sile unajni ^{načinu} ~~načinu~~ Time, da se jedna od njih svede na drugu, kao u naše dane magnetizam na elektricitet. Svaka prava, dakle zaista izvorna prirodna sila, a ovamo spada i svako osnovno hemijsko svojstvo, jest u bitnosti qualitas occulta, t. j. ne da se fizički dalje objasniti, nego samo još metafizički, t. j. podeseo je samo za takvo objašnjenje, koje nabilazi pojavu. Ono zamjenjivanje ili, još više, identifikovanje prirodne sile s uzrokom nije još ništa dovoledno daleko kao charme de Biscan u svojima Nouvelles considerations des rapports du physique au moral; jes je ono njegovoj filozofiji bitno. Evidentno je pri tome, da mišakle ne kaže samo cause, kad govori o uzroku, nego kaže svaki put cause ou force; isto tako kao što smo prije u z. s. videli, da je Spinoza na jednoj stranici osam puta napisao satio sive cause. Obajica su xi svojstva, da identifikovanje dva dispartna pojma, da uzrokom stvar udesiti tako, da prema prirota vazi sad jedan sad drugi; radi toga su prisiljeni, da tu identifikaciju nitascu neprestano ponavljaju.

Dakle karizabitet, taj uprasbač sate i svake promjene, nastupa u prirodi u trivis različitim formama: kao uzrok u najužem smislu, kao podražaj i kao motiv. Upravo na taj različiti omisa

se prava i bitna razlika između neorganičnog tijela, biljke i životinja;
a ne na spolažnjim anatomsikim ili čak kemijskim obilježjima.

Uzrok u najužem smislu je on, podloge čija stjepena pro-
mjena isključivo na neorganično području, dakle oni učinci, koji su
tema mehanike, fizike i kemije. Samo za njih vrijedi teži Newtonov
osnovni zakon, učinak i protučinak su uzajamno jednaki. Taj zakon
kaže, da postaje prethodnog stanja (uzroka) dolazi promjena (učinak),
koja je po veličini jednaka ovoj, koja ju je izazvala. Nadalje je samo
kod ove forme kausaliteta stupanj učinka uvijek točno jednak stupnju
uzroka, tako da se po njemu može izračunati učinak i obratno.

Druga ^{je} forma kausaliteta je podražaj: on vlada s organičnim
životom kao takvim, dakle sa životom bilne i s vegetativnim, dakle
s besprijemnim dijelom životinjskog života, koji je također samo neki bi-
linni život. On se karakterizira smanjenjem obilježja prve forme.
Dakle ovdje učinak i protučinak nijesu uzajamno jednaki, i intenzitet
učinka ne povodi se nikada kroz sve stupnjeve za intenzitetom uzroka.
Naposlje se učinak kod pojačanog uzroka može obrnuti u svoju opreku.

Treća forma kausaliteta je motiv: pod ovom formom u-
pravo on s pravim animalnim životom, dakle s ~~vegetativnim~~ postupanjem,
t. j. sa spolažnjim akcijama svih životinjskih bića, koje su zbivaju pri-
jemno. Međij motiva je spoznaj: prijemljivost za motive zahtijeva

neri intelektual. Stoga je prava karakteristika životinje spoznavanje, predstavljanje. Životinja, kao životinja, ide svagde za nekim ciljem ili svrhom. Prema tome je ovaj tu svrhu morala spoznati: t.j. ona joj se morala prikazati; kao nešto različito od nje same, čega ~~ti~~ ona postaje svijesna. Životinja se po tome može definirati „što spoznaje“; nijedna druga definicija ne pogoduje ono bitno; jest, kakva druga nije možda ni održiva. Sa spoznajom uvijek ruzno i pokretanje na motive; onda prestaje dakle samo pokretanje na podražaje, bilinski život; stoga su iritabilitet i senzibilitet nezadrživi. No način djelovanja motiva očigledno je različit od načina djelovanja podražaja. Naime utjecaj motiva može da bude veoma kratak, što više, treba samo da je trenutčan; jer djelovanje tog utjecaja nije poput djelovanja podražaja u nekontroliranim odnosima prema njegovoj krajnjoj, bližini predmeta i t.d.; nego motiv treba samo da se spozna, pa da djeluje; dok je podražaj uvijek potekao kontakt, često čak i intususcepcija i svaki puta stvariti krajnje.

Ovaj kratki navod koji forma konstatata jest ovdje dovoljan. Ostalo opisniji prikaz nalazi se u momu naprednom spisu o slobodi (str. 30. - 34. „obaja osnovna problema etike“). Samo jednu rečicu ovdje upisati. Razlika između uzroka, podražaja i motiva čisto je samo posebica stupnja prijemljivosti bića. Što je pri-

Životinja prema tome treba definirati „ono, što spoznaje“

jeambivost veća, to slabiji može da bude uticaj: kamen se mora
 gurati; čovek se pokosi popledu. Ali oboje se pokreću nekim dovoljnim
 uslovom, dakle jednakom mogućnošću. Motivacija je najme samo ka-
 uzalitet, koji prolazi kroz spoznavanje; intelekt je medij motivov, jer
 je on najviši stupanj prijemljivosti. Ovo time zatim kauzaliteta ne gubi
~~nista~~ upravo ništa od svoje stalnosti i strogoći. Motiv je uslov i do-
 ljuje s mogućnošću, kojim svi uslovi dovode. Kod životinje, čiji je inte-
 lekt jednostavan, zbog čega daje samo spoznavaj mogućnoga, udara
 ona mogućnost laka u oči. Čovečiji intelekt je dvostruk: on posed
 zornu spoznavaj imati još i apstraktan, koja nije vezana na moguć-
 nost, t. j. on ima um. Stoga on kod izbora odlučuje jasnom spriječen:
 on najme može motive, koji se kao takvi uzajamno isključuju, me-
 đusobno izmjeriti, t. j. može dati, da ostaju svojom moć na njegovu
 volju; nakon čega je ideti determinisan, a njegovu djelovanje proiz-
 lazi s isto takvom mogućnošću kao koštanje gurate kugle. Sloboda
 volje znači (ne ~~zabla~~ ^{refleksija} ~~nije~~ ^{stabilij} profesora filozofije, nego), da su netome
čoveku u stavovitome položaju moguća dva različita djelovanja.
 do da je apsurdno, da se to tvrdi, jest tako sigurno i jasno dokazano
 istina, kao što to ne može biti nijedna, koja prelazi područje ma-
 tematike. Najjasnije, najmetodičnije, najtemeljnije i klome Posobi-
 tim obzirom na činjenice samosvijesti, pomoću kojih neznalice misle

da treba potvrditi gornji apendiks, nalazi se spomenuta istina prikazana u momu nagradnom spisu o slobodi volje, što ga je nagradio kraljevski norveški socijetet za znanost. Kod su doduše Hobbes, Spinoza, Griesley, Voltaire i Kant *) u glavnome naučavali isto. To dokazalo našim nijednim profesorima filozofije ne smeta, da jesu nepristrani i kao da ~~nije~~^{nije} bila govore o slobodi volje kao o ~~jednoj~~ izjavi-

*) „Što god čovjek i živo stvorenje u metafizičkoj namjeri za pojavu o slobodi volje, to su ipak njegove pojave, ljudski činovi isto tako kao i svaki drugi prirodni događaji, određeni prema općenitim prirod-
nim zakonima.“ Ideje su općenitije. Gotički. —

„Svi činovi nekoga čovjeka u pojavi određeni su njegovim empirijskim karakterom i drugim udjelnim uslovima prema ~~tehu~~^{prirodnome poretku}. I kad bismo sve pojave njegove volje mogli istražiti do temelja, onda ne bi bilo niti jednoga jednog čina, koji ne bismo mogli sa-
gledati sigurnošću prouči i iz njegovih prethodnih uslova spoznati, da je nu-
žan. ^{obsidom na taj} ~~u pogledu ovoga~~ empirijskog karakteru nema dakle slobode, ^{ako} ~~to~~
^{pristupiti, promotivno} ~~ni~~ ipak samo po njemu možemo ~~da~~ ^{ako} ~~pristupimo~~ čovjeka, ~~to~~ samo razuma-
tramo i kad ^{ako} ~~je~~ ^{potrebne} ~~na~~ ^{potrebne} ~~činovima~~ hoćemo fiziologijati da istražimo ^{potrebne} ~~iz-
vode, da~~ ~~potrebne~~, ^{to} tako se to dešava u antropologiji.“ Krit. z. umu 16. 348.

„Tako se može ugovarati, da bi se dizanje nekoga čovjeka u

moj straci. šta gas gospoda misle, da su spomenuti veliki muževi bi-
li na svojoj misli iz milosti prirode? — da mogu živjeti od filosofije?
— gas ne? — što tako sam ja u svojoj najradnom spisju stas
prikazan jasnije, nego što se to ikada desilo, a što me još pod muke-
jom jednoga kladenskog socijeta, koji je moj spis uceo takoder u
svoje spomen-spise; to ~~je~~ ^{je} ~~je~~ ^{je} govornu mišljenja ipak bila dužnost
gospodu, da se uprotive takvoj štetnoj namci zablude ^{obratnome} ištivoopostava
i da je najtemeljije opravdan. Jest, bila su je to dužnost uti-
hiko rječ, utoliko sam u najradnome spisju o fundamentu morala,
koji se nalazi u istome Avestu s onim („brevoni problemi etike“) tako
neoborivo i jasno dotičao, da je kao to praktični nam s njegovim
kategoričkim imperativom, što ga gospoda pod imenom „čudoredni
zakon“ još uvijek upotrebljavaju kao kamen temeljac za svoje plitke
moralne sisteme, posve neosnovano i ^{mitetno} ~~mitetno~~ prihvaćanje, da mišlje-

budućnosti moglo se sigurno i da isporučiti kao pouzdane vijesti ili
Sunca, kad bi nam bilo moguće, da u način mišljenja nekoga čovjeka,
kako se prikazuje po utjecajima kao i po spolačnim činima, imamo tako
dubok pogled, da bi nam svaki i najmanji nagov za njih postao poznat
a isto tako i svi spolačni povodi, koji djeluju na taj način.“

Pril. prakt. umv. št. 256. Rosenkranzova, a št. 179. n. izd.

dan čovek, počeo je taj spis pročitao, ne može duže da otprije
u ovoj fikciji, ako ima samo jednu istinu sasudne snage. —
„To bi daleko značilo biti nevjerojat!“ — No značaj se, da idu na po-
letku! Suptati, držati jezike za zubima, to je sav njihov talenat
i jedino njihovo sredstvo protiv duha, razbora, ozbiljnosti i istine.
Kći u jednom od 1841. izdane produkta njihova nekisina piska-
tanja naveliko me sponimo se moja stika u jednom riječi,
prema je ona nepobitno naprošnija, što se poslednjič bo pobna
napisala o moralu. Jest, tako velike je njihov stah pred mojom
i mojom istinom, da ^{ovo} ta knjiga ni jednom riječi nije ~~napisala~~
^{spomenula} ni u jednom literarnim novinama, što ih izdaju sveučilišta
i akademije. Kito, zito, da samo publika ništa ne primijeti: to
jest i ostaje ~~to~~ ^{to} njihova politika. Daxalo da je osnovna tr-
me literarnom ponajavij njegov ^{og} vlastitijem odzvanja. Zar ne ogosa
na istinu bezobzirno uprasena filozofija među sistemčima, koje
su stianem obzira stroci ljudi, koji su za to posvani radi svoje
dobre volje, ulogu zecuna lonca među zemljanima? Njihov jedini
stah pred mojim spisima jest stah pred istinom. ^{Prak.} pr. ve i
^{ova} tanka o potpunoj nužnosti voluit akata stoji svakako u živome
potnalošju sa svima pretpostavama objukene, prema židovstvu sko-
jena bašje filozofije. No daleko od toga, da bi ona pobijala onu

stoga dokazani istini, dokazuje naprotiv ta istina kao siguran da-
~~tu~~ tu i empiričar, kao pravi dos mor πos ota mistarilo ^{izjelle} ~~istinu~~
ona bašta filozofije i početku jednog od osnova drukčijeg, messazmpjer-
no dublje shvaćenja nazora o svijetu i čovjeku; — svejedno da li takav
s poslasticama profesora filozofije može da postoji ili ne.

§ 21. Opiscivitet pijaia kanzaliteta. — Intelektualitet empirijskoga fo-
^{stima} ~~matematika~~. — Razum.

U profesorski filozofiji profesora filozofije još uvijek se se misli,
da je zbilje spolašnjeg svijeta stvar osjetila; a zatim ljudi siroka i
dugačica o svatome od pet osjetila. On govora naprotiv nema o intelek-
tualitetu zbilje, misle da je ono u glavnome delu razuma, koji tek pom-
ku njemu ^{svjetlo} ~~osjetilne~~ forme kanzaliteta i svoj podmetnute forme čiste kul-
nosti, dakle vremena i prostora, stvara i proizvodi od sirova grade nek-
jih osjeta u osjetnim organima, objektivni spoljni svijet. On je sam tu
zbor u njegovim glavnim estama postao već u prvoie izdanju ove ras-
prave od god. 1815, str. 53. - 55., a doklora zatim, god. 1816., izveo sam
je posvećava u svoj raspravi o vidjenju i bojama. Za ovaj prikaz posje-
dovio je prof. Rosas u Beču svoje odbravajnje time, što se njime kao
zavesti na plagijat. Ono pokliče o tom može se misli u „b rofi u pri-
rodi“, str. 19. Oni profesori filozofije nijesu mogli ni za ovu, kao ni

za drugu veliku i važnu istinu, dok je zadaća i posao mogega ^{objekt} ~~objekta~~ života bilo prikazivanje istine, da li budući sad zavrjetku usvoji. To im ne ide ni tek; sve to mo postaje u njihovom zboru; ne radi to k teologiji; ma to uopće nije prikladno za dosjećanje studenata za najviše duševno volje. Ukratko, oni od mene ne će ništa da uče i ne vide, koliki bi toga od mene imali da nauče. Objekat toga sjeda svaki od njih, da u nadužuću ispredenju metafizičkim obojati publiku svojim originalnim mišljenja. Ako pristi daju prava na pravo, onda svaki ima prava na ni-ko zaista, Chacchiavelli ima pravo, kad — poput Heisla prije njega (1892, 293.) — kaže: „ima tri vrste glasni: prvo taktil, koje iz vlastitih sredstava dolaze do spoznaje i razumijevanja stvari; zatim taktil, koje spoznaju ono pravo, kad im ga drugi prikazuju; naposljetku taktil, koje ni-je su sposobna ni za jedno ni za drugo.“ (Gl. principe, c. 22.)

Čopječa misli da su ostavili svi bogovi, ako misli, da bi taj gosni svijet tu varni, kako on ispunja prostor u kćima njegovim dimenzija-ima, kako se on ~~može~~ neprestano kreću u nemotivno strujanje tečajna vremena, kako s njime naj svakome kocku upravo beziznimni zakon konzalitetu, ali kako se u svemu tome podopjava samo zakonima, koje mi možemo navesti prije svakoga istovrsta o tom, — da bi takav svijet tu varni postojao prije objektivno = realno i bez našega dodatka, pa da bi onda naprosto pomisao ~~naš~~ kulnoga osjeta došao u našu glavu, gdje bi se tada

još jedanput nalazio osjet, kakav je tu vani. Kakva je samo jedna stvar taj kulni osjet! Čak u najplemenitijim osjetnim organima nije on ništa više do: lokalan, specifičan osjećaj, koji je unutar svoje vrste lokalno sposoban za promjene, ali je sam po sebi ipak uvijek subjektivan, dakle ne može ^{izražavati} ništa, ~~da sadržava~~, što bi bilo slično život. Druge osjet svake vrste jest i ostaje proces u samome organizmu, ali je kao takav ograničen na područje pod kožom, pa stoga sam po sebi nikada ne može sadržavati ništa, što bi ležalo s one strane kože, dakle izvan nas. On može da bude ugodan ili neugodan, — što izražava neki odnosaj prema našoj volji, — ali ničemu objektivnoga nema ni u jednome ~~osjetu~~ osjetu. ~~Osjet~~ u osjetnim organima je uslijed postojanja živčanih okrajaka poviseno, a radi njihove razgranatosti i tankoga pokriva daje se ono izvan lako pokudjeti, pa je zato jednome specijalnom utjecaju, — svijetla, zvuk, miris, — naročito ~~postupačno~~ postupačno. Ali ono ostaje samo osjećanje kao i svako drugo u unutarnosti našega tijela, a po tome u bitnosti ništa subjektivno, nije promjene dolaze neposredno u svijest samo u formi unutarnjega osjetila, dakle samoga nemena, t. j. sukcesivno. Tek kad razum, — ne funkcionira pojedinih živčnih živčanih okrajaka, nego tako umjetno i tajanstveno građena mozga, koji razi bi, izmiru no još do pet funti, — stane djelovati i primjenjivati svoju jednu jedinstvenu formu, zakona konzalbiteta, dolazi do jake preobrazbe, jer od

subjektivoga osjeta postaje objektivna predodžba. Dakle tako on pomoću svoje samosvojne forme, dakle a priori, t.j. prije svakoga iskustva (jer ono dotle nije još moguće) shvaća dati osjet tijela kao učinak (siječ, koji samo on razumije), koji kao takav nužno mora imati neki uzrok. Ujedno on uzima u pomoć formu spolajnjega osjetila, prostora, koji također predispoviran leži u intelektu, t.j. u mozgu, da onaj uzrok prenese izvan organizma; jer tek usljed toga nastaje za njega spolajni pot, ~~je mogućnost~~ koji upravo prostor omogućuje, tako da isti još a priori mora dati osnov za empirijski. Kod ovoga procesa uzima razum u pomoć, kako će doktora polije pokazati, sva, dakle i najminimizirana data danoga osjeta, da prema njima konstruira njegov uzrok u prostoru. Ovo ova razumska operacija (koju je Schelling ustalom u prvome svesku svojih filoz. spisara od 1809., str. 237, 38. izričito poricao, a isto tako i Fries u svojoj kritici uma, sv. 1., str. 52. - 56. i 290. prvoga izdanja), nije neka diskurzivna, reflektivna operacija, operacija in abstracto, koja se izvodi pomoću pojmova i riječi; nego je intuitivna i posve neposredna. Samo se pomoću nje, a po tome u razumu i za razum prikazuje objektivni, ~~stvarni~~ realni tjelesni osjet, koji ispunja prostor u tria dimenzijama i koji se onda prema istome zakonu konzaluteta u vremenu neprekidno mijenja i u prostoru giba. — Po tome razum tek sam ima da stvara objektivni osjet: dakle ovaj ne može, već otprije gotov, da se

Kroz osjetila i otvore mišinski organa naprosto ušeta u glasno. Osjetila ne pružaju ništa više doh sirovinu grade, koju razum pomoću navedenih jednostavnih forma, prostora, vremena i kauzaliteta, tek preradjuje u objektivno shvaćanje zakonski uređenoga cjelovitog svijeta. Prema tome je naš najdawniji, empirijski zos intelektualan, i njemu pripada predikat, što su ga filozofski svjetosuje u njemačkoj pudasali tobožnjem zos isairanil svjetova, u kojima mišor omišeli absolutim predzima svoje evolucije. Sada prije svega hoću, da pobliže dokazem relikta prevodiju između osjeta i predodžbe, jer ću prikazati, kako je grade sirova, od koje to lijepo djelo nastaje.

Objektivnome zrijenju služe zapravo samo dva osjetila: opip i vid. Samo oni daju podatke, ne ~~su~~ ^{kojih} podlogi razum pomoću navedenoga procesa stvara objektivni svijet. Ostala tri osjetila ostaju u glasnome subjektivnome: mišori osjeti upućuju doduše na neki spofasni uzrok, ali ne sadržavaju podatka za ~~određivanje~~ ^{izjerenje} prostornih susaja. ~~istoga~~. Iko prostor je forma svatoga zosa, t. j. apcelencije, pa se objekti zapravo samo u njoj mogu prikazivati. Stoga mogu doduše ona tri osjetila ~~to~~ služiti da nam najvjestaju nazočnost objekata, koji su nam veći dukeije poznati; ali ne podlogi mišinskih podataka ne nastaje nikakova prostorna konstrukcija, dakle nikakav objektivni zos. Od mišice ne možemo nikada konstruirati suž; shjepac pak, za svijetoga svoj života

može slušati glazbu, a da ne dobije niti najmanje predstava o glazbeni-
cima ili instrumentima ili vibracijama uduha. ^{čisti} Sluh ima zato svoju
visoku vrijednost kao medij govora, usljed čega je on osjetilo ^u uma,
~~čuvajmo~~ „Kunst“ dapače dolazi od „rechnen“, ^{određeno} čitaj
kao medij glazbe, taj jedini put, da se komplikovani brojevi sviraju
ne shvaćaju samo in abstracto, nego i neposredno, dakle in concre-
to. No to nikada ne pokazuje na prostorne sviraje, dakle ne sad
nikada kakosći svoga uzroka, nego mi ostajemo kod mjera samoga. Po
tome on nije podatak za razum, koji konstruira objektivni svijet. To
on samo osjeti opipa i vida; zbog toga bi ~~#~~ ^{sebi} alijepav bez rukn i no-
ga doduše moga a pisci konstruirati prostor u njegovoj čitavoj zrakos-
ti, ali o objektivnome svjetu moga bi dobiti samo vrlo nejasnu
spoznaju. Ono doduše, što opip i vid daje, to ipak još ništa nije got,
nego samo sičova gradnja za nj. Dajme u osjetima ovih osjetila ne čiji
još got, i oni nemaju, što oče, još nikakve bližnosti sa svijetima stvari,
koje nam se pomoću njih prikazuju, kako ih to odmah pokazati. Samo
se pitome mora ono, što zbija pripada osjetu, jasno odlučiti od onoga,
što je u zagonim intelekt dodao. To je upočetku teško; jer smo prije
navikli na to, da s osjetu odmah predemo na njegov uzrok, tako da
nam se ovaj prikazuje, pa ne obraćamo pažnje na osjet sam po sebi
i za sebe, koji ovdje, tako reći, daje premise za ovaj završni razum.

Opip i vid imaju dakle prije svega svaki svoje prednosti; stoga se uzajamno potpomažu. Vidu nije potkovan nikakav dodir, što više, ni ti blizina: neposredno je ^{kojice} nezajamno, ~~što~~ do zvizdova. Zatim on osjeća najfinije nijanse svijetla, sjene, boje, prozirnosti; dakle on daje razumnu množstvo točno određenih podataka, od kojih ovaj ondu nakon postignute određene književne oblike, veličinu, udaljenost i katvorku tijela, pa ih odmah zorno predstavlja. Opip je naprotiv vezan na kontakt, ali daje tako sigurne i mnogostruke podatke, da je on najtemeljitije osjetilo. Zanimljive vide odnose se naposljetku ipak na opip; što više, videnje važno smatrati nesavršenim pipanjem, ali koje seže u daljinu, a služi se znakama svijetla kao nekim duplitičkim ^{tipičnim} za pipanje. Baš zbog toga je vid izvanut mnogim var-
kama, jer je pose ograničen na svojata, što ih posreduje svijetla, dakle jer je jednostran; dok opip pose neposredno daje podatke za spoznaju veličine, oblika, tvrdice, mekšice, suhoće, vlaže, glatkoće, temperature i t. d. Kod toga ga djelovice potpomažu oblik i gib-
nost ruke, dlanovi i prsti, iz ~~svoga~~ položaja ^{kojih} razum kod pipanja vadi podatke; djelovice mišićna snaga, pomoću koje on spoznaje težinu, čvrstoću, žilavost ili krhkost tijela; sve to s najmanjom mogućnošću varke.

Isti svemu tome ovi podaci još ništa ne daju zora; ne-

go on ostaje delo razuma. Htice li rukom štiti, onda u osjetu, što
 ga o tom doživljam, nikako ne leži predstava čvrste reze dijelova te
 mase, što više, uopće ništa, što bi tome bilo slično. Tek kad svoj
 razum s osjetu predo na njegov uskok, onda on sami konstruira ti-
 jelo, koje ima svojstvo solidnosti, neprobijivosti i čvrstoće. Ako je u
 neakom položaju svojim rukom (na kakvom površinu ili pak ako uhvatim
 kuglu, kojoj je promjer, recimo, tri palea; onda su to u oba sluca-
 jeva isti dijelovi ruke, koji osjećaju pritisak. Otporito iz razbije
 namještenosti, koji u jednome ili drugome slučaju moja ruka popr-
 ima, konstruira svoj razum oblik tijela, jer je dobio s njime uskok
 osjeta, pa taj oblik potvrdjuje ^{sebi} time, što ja dajem, da se najviše do-
 djele izmijene. Opet se li sljepac od rođenja kakvo kockasto tijelo, on-
 da su pri tome osjetiti ruke posve jednolični i na svim stranama i
 u svim smjerovima isti; brdovi dodiruju doduse manji do ruke. Pa
 i pak u tim osjetima ne leži ništa, što bi bilo slično kocki. Ali po
 otporu, što ga je osjetio, zaključuje njegov razum neposredno i in-
 tuitivno ^{uskok} ^{istoga} uskok, koji se sada upravo usljed toga prikazuje
 kao čvrsto tijelo; a iz početka, što ih kod pipanja prave njegove
 ruke, dok osjećanje ruku ostaje isto, konstruira ^{sebi} ^{svom} oblike tijela
 u prostoru, kojega nije a prioci osjetan. Da već nije sa sobom
 donio predstavu uskoka i prostora ~~pred zakonom istoga~~, onda već
 s njegovim zakonima,

ne bi iz sukcesivnog osjećanja u njegovoj sući mogla proizići druga
kretke. Dade li se, da kroz njegov zatvoren rukav prolazi užo, onda
će on pri takvoj namještenosti ruke kao usok tjelesa i njegova tra-
janja konstruirati dugačko tijelo u obliku raskva, koje se jednolično
giba u jednom pravcu. Ali od samoga onog osjeta u njegovoj sući
ne bi mogla nastati predstava gibanja, t. j. mijenjanja mjesta u prostoru
pomoću vremena; jer takvo nešto u ^{osjetu} ~~svjetlosti~~ ne može da laži, niti
on to sam ikada može proizvesti. Njegov intelekt mora naprotiv
prije svega iskustva u sebi nositi zornu prostora, vremena i promjena
mogućnost gibanja, a isto tako i predstavu koncepta, da ona s
osjeta, koji je samo empirijski dan, predu na njegov usok i da gibanje
taj usok konstruirati kao tijelo ograničenoga oblika, koje se onako gi-
ba. Kakva je to velika razlika između samoga osjeta u sući i
predstava usokosti, materijalnosti i gibanja u prostoru, koje je post-
stavano pomoću vremena! I kod različitoga doticaja i položaja je
osjet u sući nešto odvojeno jednolično i samostalno ^u ~~u~~ podrećima, a da
bi bilo moguće, da se iz njega konstruirati predstava prostora s nje-
govim tri dimenzijama i uzajamnoga utjecaja tijela ^{počinje} ~~počinje~~ mijen-
janja svojstava rasežnosti, neprobivnosti, kolektivne, oblika, tvrdoće, mekšće,
mirisanja i gibanja, ukratko podloga objektivnoga svijeta. To je mo-
guće samo uslijed toga, što su prostor kao forma promjenjiva i zatvora

Kauzaliteta kao regulator u nastupanju promjena u samome intelektu preformisani. Ona se gotovo i svemu iskustvu prethodna opetovnost svih ~~forma~~ ~~upravo~~ ~~stvaranja~~ intelektat. Fiziološki je on funkcija mozga, kojn ovaj isto tako ne čini tek iz iskustva kao ni želudac probavljanje ili digestija izlučivanje žuči. Samo je iz toga objašnjenje, što nekiji stijepe od rođenja postizavaju tako potpuno znanje o prostornim svojstvima, da time nadoknađuju nedostatak vida i da izvrsnij od drugih djelat, kao što je prije ist^{im} godinama od djetinjstva stijepe Sarnderson u Cambridge-u podučavao u matematici, optici i astronomiji. (Opisno izvješće o Sarndersonu daje Diderot: Lettre sur les aveugles.) ~~to~~ Samo je isto tako ^{dobro} objašnjeno i obratni slučaj Erne Lanxove, koja je, roditi se bez sntu i nogu, dostigla samim vidom postigla pravo predodžbu spolnjeg svijeta kao i druge djeca. (Izvješće o njoj nalazi se u „Svijetu kao volje i predstava“, str. 2, pogl. 4.) Sve to dakle dokazuje; da vrijeme, prostor i kauzalitet ne dolaze u nas niti vidom niti opipom, nego da su naprotiv nutarnjeg posjedka, dakle ne empirijskoga, nego intelektualnoga. Iz svega o- pet proizlazi, da je predodžba tjelesnoga svijeta u bitnosti intelektualan proces, djelo razuma, za koje kulno osjećanje daje samo povod i podatke za primjenu u pojedinim slučajevima.

Iako hoću, da to isto dokazem za osjetilo vida. Ono, ~~to~~

što je neposredno dano, ograničeno je ovdje na osjećanje mrežnice, koje dotuče dopušta manje različitosti, ali koje ipak potječe od utiska svijetla i tame posred mijasol srednjih stupnjeva i od utisaka prave boja. To osjećanje je naslov, subjektivno, t. j. postoji samo u niti organizma i pod kožom. I ovih utisaka postali bismo ~~si~~ svijetli samo kao naročite i razumljive modifikacije našega osjećaja u oku, koje ne bi imale ništa sličnoga obliku, položaju, blizini ili daljini stvari izvan nje. Dakle ono, što kod vidjenja osjet daje, nije ništa više ~~od~~ razumljive afekcije mrežnice, što je posve slično pogledu na paletu s mnogim različitim, raznim bojama. I samo bi to preostalo u svijesti, kad bi se, recimo, moglo osnove, koji stoji pred zirkom, krajim vidikom, klonutim mozga svijetla posve uduzet: razum, ali mu ipak ostaviti osjećanje; jer to je bila sive grata, od koje je prije njegov razum stvorio ~~staj~~ ~~gor~~ mu predodžbu.

Da razum od lakše ograničene grata, kao što je to osjet-
 ljenje, tama i boja, može ~~u~~ svojim tako jednostavnim funkcijama ^{prez} ~~u~~ moše-
 nja učinka na neki uzrok ~~u~~ posredno dane mu zornu formu pro-
 stora proizvesti tako nesreptivo bogati i razumljivi vidljivi svijet,
 to se prije svega osniva na pomisli, što je ovdje daje sam osjet. Ona
 se sastoji u tome: prvo, što mrežnica kao površina dopušta razobice
 utiska; drugo, što svijetlo djeluje uvijek samo u pravcu, jer se i u

propisivanje

oku lomi u pravcu; naposljetku što je mrežnica sposobna da nepo-
 sredno osjeća i smjer, u kojemu je svijetlo poznato, a to se zasjelo
 dade objasniti samo time, što zraka svijetla prodire u debeljinu mrež-
 nice. ^{Time se pak dobiva ta} ~~što je to~~ ^{da} ~~već i sam utisak označuje smjer~~
 svoja uzroka, dakle da upravo pokazuje na mjesto objekta, koji sa-
 je svijetlo ili ^{koji} reflektira. Dakako da prijelaz to osjete objektu kao
 uzroka već pretpostavlja spoznaj konzaluzna olusca kao i zakona
 prostora. Objekat spoznaje ^u ~~u~~ ^{prema} intelektu, koji i ovde opet
 ima da od samoga osjeta stvori ^{predodžbu} ~~objekt~~ njegov postupak ^{koj} ~~je~~ ^{razmotiti} ~~to~~ ^{je}
 sada pobliže razmotiti.

Prvo, što su čini, jest, da opet ispravno postavlja utisak
 objekta, koji napako udara na mrežnicu, t.j. govore su nalazi na
 njoj dođe. To ~~izvorno~~ prvobitno preokretanje nastaje, kako je poznato,
 uslijed toga, što se zrake, koje dolaze s gornjega kraja objekta, križ-
 aju u nekome otvore pupile s ovima, koje dolaze s donjega kraja,
 jer svaka točka vidljiva objekta šalje svoje zrake u pravcu. Usli-
 jed toga udaraju posjeduje gore, a gore dođe i isto tako na lijevoj
 strani one, što dolaze s desne. Aparat za lomljenje, koji se nalazi u
 oku, dakle cornea, humor aqueus, lens et corpus vitreum, služi na-
 prosto za to, da zrake svijetla, što dolaze od objekta, koncentrisa
 tako, da padnu mjestu na malom prostoru mrežnice. Kad bi se

dalek videnje sastojalo u samome osjećanju, zamjećivali bismo utisak predmeta naopako. Ali onda bismo ga zamijetili kao nešto, što se nalazi u nutarnosti ota, jer bismo upravo ostali kod osjeta. Zarista se pak u to odmah mijenja razum sa svojim kanzalnim ~~osjetom~~ zakonima, te ~~osjetom~~ ^{odnos} uinaad, što ga je osjetio, na njegov uzrok, a od osjeta ima podatak svijeta, u kojemu je dolazila zraka svijetla, pa tako on taj svijet u oba pravca sledi natrag prema uzroku. ^{zato} Zarista se ~~stoga~~ ^{stoga} sada na obratome putu opet vraća, usljed čega se razvodi uzrok pravilno prikazuje kao objekt u prostoru, naime u položaju, u kojemu saže zrake, a ne u onome, kako su one pripjele (vidi sl. 1.). — Isti intelektualitet ove stvari pod isključenjem svih duševnih, naročito fizioloških objašnjenja, daje se još i time potvrditi, što i ovaj stvari ipak ne vidi naopako, nego pravo pravilno,

Sl. 1.

ako glavni tui među noje ili ako mu je ovaj kod rivenja dobe, premda sada govori do stvari popada ovaj do mješnice, što ga je prije obično popadao drugi i premda je sve naopako, ali samo razum ne.

Drugo, što razum isporučuje kod svoje predstave osjeta u ^{predstavi} ~~stvari~~ jest to, što on čini, da se ono, što se dvostruko osjetilo,

vidi jednostuku; budući da svako oko, ^{38 zete,} i to dakle u praveći različitome smjeru, dobiva utisak predmeta, ali se ovaj prikazuje ipak samo kao jedan; a to se može desiti samo u razumu. Proces, kojim do toga dolazi, jest objedini. Naše oči stoje samo onda paralelno, kad gledamo u daljinu, t. j. preko 200 stopa daleko. No osim toga upućavamo oba oka na predmet, koji treba razmatrati, uslijed čega oči konvergiraju. Obje linije, koje se povlače od svakoga oka do točno fiksirane točke objekta, zove kut, koji se naziva optičkim kutom, a same linije pak ocnim osima. Kad objekt leži ravno pred nama udaraju očne osi točno u sredinu svake mrežnice, na lijevu i desnu oku udaraju točno odgovarajuće točke. Dovoljno spoznaje razum, koji uvijek svojom snagom samo uzrok, da taj utisak proizilazi ipak samo iz jedne spofajne točke, dakle da mu je osnovom samo jedan uzrok, iako je ovde utisak dvostruk. Prema tome se taj uzrok sada već prikazuje kao objekt i samo jednostuku. Naime sve, što gledamo, promatramo samo kao uzrok, t. j. kao uzrok učinka, što smo ga osjetili; a po tome u razumu. No budući da mi s obadva oka ne primamo samo jedan točnu, nego općenit površinu predmeta, a ipak samo jednostuku; zato ^{je potrebno,} ~~zato~~ da bismo razjasnili gdje još nešto proširimo. No na onome objektu leži postance od onoga zenita optičkoga kuta, no bace svie svoje zrake upravo u sredinu svake mrežnice, nego upravo onako postance od sredine, ali

ipak u svakome oči na istu, n. pr. lijevu stranu svake mješine.
Stoga su ova mjesta, isto su ove zrake pogodaju, isto tako kao ona
središte uzajamno simetrično odgovarajuća ili istovremena mjesta.

Razna ih doktora upoznaje i proteže prema tome pranje pravilo svoje ka-
zalnog shvaćanja i na njih, dakle ne ~~su~~ ^{promije} samo one zrake svijetla,
koje padaju u središte svake mješine, nego i one, koje udaraju na
ostala uzajamno simetrično odgovarajuća mjesta obih mješina, na
jednu tu istu točku na objektu, koja te zrake šalje. Dakle sve te
točke, a po tome istari objekt gleda on također samo jednostavno.

Da tome valja dobro upamtiti, da razlika strana jedne mješine ne
odgovara vanjskoj strani druge i unutarnje mutaciji, nego desna stra-
na desne mješine desnoj strani druge i t. d., dakle desna ne
valja razumjeti u fiziolozijskome, nego u geometrijskome smislu. Jasne
i različite slike, koje razjašnjavaju taj proces i sve one ferome-
ne, koji su s njime u vezi, nalaze ~~se~~ ^{su} u optici od Roberta
Smitha, djelom i u Kästnerovu njemačkome prijevodu od 1755. Ja
sam dosad samo jedan, sliku 2., koja zapravo prikazuje jedan specijalni
slučaj, koji treba kasnije napomenuti, ali onaj ipak može produžiti, da

L. 2.

sve ono objasni, ako se ~~bitako~~ ^{bitako} ne gleda na točku R. Prema to-
jave apstrahira točka

me mi svjedoči ova ova jednako upravo, me objekat, da s uzajamno
simetrično odgovarajućim mjestima oba mjezinca uhvatimo zrake, što
proizlaze iz iste točke. Kod pomicanja očiju na stranu, gore, dolje
i u sve smjerove pogleda trčka objekta, koja je prije udarala u
središte mjezinca, svaki put drugo mjesto, ali uvijek u ~~istom mjestu~~^{svakom od}
istimeno mjesto, koje odgovara onome u drugome oči. Kad ~~razgledamo~~
razgledamo (pečurkase) kakav predmet, onda dijemo, da oči idu po
mjestu amo-tamo, da svaku njegovu točku dovedemo u kontakt s ce-
tnom mjezinca, koji najjasnije vidi, dakle pipamo objekat očima. Uz
toga se objašnjava, da je s jednostavnim ritanjem s dva oka
isto tako kao s pipanjem nekoga tijela s 10 prstiju, od kojih svaki
dobrova drugi osjet i u drugome smjeru. Kod svih ovih osjeta razum
ipak spoznaje, da potječu od jednoga tijela, ~~koji~~^{kojeg} oblik i veličinu on
prema tome aprehendira i prostorno konstruira. Na tome se osniva,
da sljepac može biti pipar: takav je od svoje pete godine bio ve-
oma poznati Josip Kleinhaus*), koji je god 1853. umro u Tiroloj.
Sljepenje nastaje naravno uvijek pomoću razuma; svejedno je, od kojega
on osjetila dobrova podatke.

*) o njemu izvješćuje Frankfurter Conversationsblatt od se-
ptembra 1853.: u Mandesau (Tirolojka) umro je 10. septem sljepi pipar

Ali predstavlja protivna opisan samo jednim kuglom, onda bi
odmah pomisliti, da osjećam diže, jer moj razum, koji se vraća na uzrok,
koji se konstruira prema zakonima prostora, pretpostavlja prirodni položaj
protivno moći svatko objema različitim kuglama da pripise diže
površine, koje istodobno dodiruju spojnice strane srednjeg prostora i ka-
žiposta. Isto tako bi mi se videli objekt prikazati broduka, ako
moje oči, konvergirajući jednako, ne zatvaraju više optički kut u
jednoj točki na objektu, nego ako gov^{oko} svako u drugome kutu gleda,
t. j. ako štitim. Dvaine zrake, koje proizlaze iz jedne točke na objektu,
ne udaraju pada više na obim mrežnice nego na najamun simetrično
odgovarajuća mjesta, što ih je moj razum neprekidnim iskustvom u-
poznao; nego na pose^{jednaka} različita mjesta, koja bi kod ^{jednaka} položaja

Josip Kleinhaus. Oshjepirvi u svojoj petoj podni od bojnije, igras se i
reputas je šćikat od dokobice. Prugg mu je danas uputu i figure za iz-
saktvanje, a u svojoj dvanaestoj podni izradio je šćikat kiste u neras-
noj veličini. u radovi tipara dionla u Fūperu načinio je za kratko vri-
jeme veoma mnogo, to je svojim dobrom sposobnošću i svojim talentom po-
stao nadeleto poznati šćepi tipar. Objepoos razumovni radovi su bojniji. Sa-
mo njegovih tipova, što predstavljaju kiste, ima oko četiri stotine, a
ovi pojedinačni obrisi su njegovih šćepiću njegovo umijeće. Izradio

očiju mogla tako afektirati samo saskičen tjelesan. Zato ja sada vi-
dim dva objekta; jer zor nastaje upravo pomoću razuma i u njemu.
— To isto nastupa i bez ikakvog, ako naime dva predmeta stoje preda
mnom u nejednakoj udaljenosti i ako ja isto gledam naj udalje-
niji, dakle ako ne njemu zatvaram optički kut; jer sada će gra-
ha, koje dolaze od bližega predmeta, udesati na mjestu obli nasej-
nica, koje uopamno ne odgovaraju simetrično. Stoga će ih moj ra-
zum pripisati dvama predmetima, t. j. vidjet ću bliži objekt dvostru-
ko. (Sl. 2.) Zatozim li naprotiv optički kut na bližem objektu, bu-
dubi da ja isto gledam, onda će mi se s istoga razloga dati pri-
kazati dvostruko. Da to još pokušam, mogu i olovku držati otprilike
druge stopu od oka i naizmjenice gledati sad ^u sad ^u objekt, koji le-
ži daleko na mje.

Mo najljepše je to, što se može napraviti i obični ekope-
rimenat; tako da još, ako dva goliša predmeta ima razno i
blizu ispred oba zatvorena oka, ipak samo jedan vid. To najjasni-
je dokazuje, da zor ništa ne leži u osjetu osjetila, nego da na-
staje usljed nekoga akta razuma. Neka se po načinu konstrukcije

---

je i druge komade, koji su uvijek priznanja, a još prije dva mje-
seca poproje cara Franjo Josipa, koje su poslali u Beč.

teleskopa posve paralelnu nastavu dije cijeri od lepenke, otprilike u dužini od osam palaca i u promjeru od $1\frac{1}{2}$ palca, pa neke se pred otvorom svake pričvrsti komad od osam prošera. Ako se sada gleda kroz te cijeri, pridajući njihov drugi kraj na oči, vidit će se samo jedan komad od osam prošera, optičan jednom cijeri. Budući da su oboje oči uslijed cijeri prisiljena na paralelan položaj, zato oboje nose posve jednako udaraju u centar mrežnice i u mjestu, koja taj centar okružuju, dakle koje uzajamno simetrično odgovaraju. Stoga razum prihvaća samo jedan jedini objekt kao uzrok tako odražavanja svijetla, t. j. mi vidimo samo jedan, jer razum pretpostavlja ~~da~~ konvergirajući položaj očnih osi, koji je inače kod klističkih objekata običan, što više, nižan = Tako neposredna je kausalna aprehenzija.

Onda nema mjesta, da se pokušava fiziološki objašnjenje jednostrukog vidjenja, jedno po jedno opozirati. No njihove neispravnost proizlazi već iz sljedećih razmatranja. 1.) Kad bi se stvar osnivala na nekoj organskoj vezi, onda bi na obim mrežnicama uzajamno odgovarajućim mjestima, o kojima, kako se to lako dokazati, ovisi jednostruko vidjenje, morale biti istoimeni u organstome smislu; ali ona su to, kako je već spomenuto, samo u geometrijskome smislu. Naime organski odgovaraju uzajamno oboje vanjska očna

nutu i prema tome ^{drugo} ~~pre~~. Naprotiv u svetu jednostavnog vidjenja odgo-
vara obratno desna strana desne mrežnice desnoj strani lijeve
mrežnice i t. d.; kako se to nepobitno objašnjava iz navedenih
fenomena. Baš zato, što je stvar intelektualna, imaju samo naj-
plemenitije životinje, naime viši sisavci, zatim ptice grabilice, mavo-
žila sova i dr., tako postasene oči, da njihove obje oči mogu upra-
viti na jednu točku. 2.) Ona, najprije po deontom (Optica, querry 18th)
postasena hipoteza, na osnovu sastajanja ili prividnoga klijanja vidnih
živaca prije njihove ulaska u mozak ne je zato neispravna, jer bi
onda bilo nemoguće dvostruko vidjenje ujedno obje oči. Klome su svi
Vesalius i Cesalpinius naseli anatomijom slučajeva, u kojima vidje nije
bilo nikakvog ^{krivajanja} mijesanja, što više, niti kontakta između vidnih živa-
ca, ali su subjekti unatoč tome vidjeli jednostavno. Naposljetku govori
protiv onome mijesanja utiska to, da će se dugotrajna blještava svjet-
losti samo u lijevoj, a nikada u desnoj oku, ako lijevu gledamo
u Suncu, doći: desno čvrsto zatvoreno, ili vice versa.

Treće, čime razum presatuje svijet u zor, jest to, da od sa-
mitih poročina, što to je losada stekao, kvantitativno tijela, dakle da
prijelazi kroz dimenziju, jer on rasežnost tijela u istoj u a priori sv-
jetosme u prostoru presatuje kauzalno prema načinu njihova delo-
vanja na oko i gradacijama svijetla i sjene. Dok objekti u svetu trina

dimenzijama ispunjavaju prostor, kako oni mogu djelovati ne otkrivo samo
s lijeve dimenzije; opjet (kod vidjenja je) uslijed naravi organa samo
planimetrijski, a ne stereometrijski. Sve, što je u golem stereometrijski,
dodaje tek razum. Jedini njegovi podaci za to ^{svj}svjet, u kojemu se
otkriva utisak, i različiti stupnjevi svjetlosti i tamnoga, koji
neposredno upućuju na svoj utisak i po kojima mi n. pr. spoznajemo,
da li pred sobom imamo kuglu ili kuglu. I ova je razumstva ope-
racija poput ovih predajimih izostaje tako neposredno i brzo, da od
nje ovim rezultata ništa drugo ne dolazi u svijest. Baš zato je pre-
jelovno ostaje tako teško ^{zadržati, koja se dade izjediti,} samo prema matematičkim principima,
~~svjesta~~ ~~zadržati~~. Ovo se mora tek naučiti, premda ona je zadržati
samo prikaz svjetla vidjenja, kako ovaj kao podatak predložiti ovoj te-
loj razumskoj operaciji, kako prikaz vidjenja u njegovoj samo plani-
metrijskoj raspoznatosti. Otkrivaju samo dijela dimenzijama posred spo-
znatih podataka u njima dodaje razum zatim tek tako kako kod pogleda
na stvariju, tako i kod pogleda na realitet. Takva (svjesta je) ma-
imo pisano, što ga poput štamparoga svaki može čitati, ali ga naku-
prot samo netko umije pisati; jer mi ^{30 rmi} ~~30 rmi~~ razum shvatio upravo
samo učinak, da od njega konstruirati uzrok, ~~da se uzrok~~ ali se
učinak kod tog ^{izmiče} ~~izmiče~~ posreda ~~izmiče~~ našoj pažnji. Stoga n. pr. sto-
lac svijesta spoznajemo u njegovu svakome mogućem stanju i položaju;

ali risati ga u kojemu god jest stvar umjetnosti, koja apstrahira od ove
treće razumske operacije, da gledaocu dade samo podatke za nju, da je
sam izvori. To je, kako je rečeno, prije svega umjetna projekcijska risa-
nje, ali zatim u svojemu smislu slikarska umjetnost. Slika pokazuje
este, koja su povučena prema perspektivnim pravilima, zatim svijetla i
tamna mjesta prema načelu svijetla i sjena, razpočetih načju boja,
koje su po kvalitetu i intenzitetu povučene iz iskustva. Gledalac ti čita
sv. slike, jes uz jednake načine stvarja usloke, na koju je navikao. Si-
karsova umjetnost sastoji se u tome, što on podatke osjeta kod vidjenja,
kako su prije sve treće razumske funkcije, umije ^{svijetla} ~~da~~ ~~objektu~~ uparati, dok
ih mi drugi odbacujemo, a da ih, kako je rečeno, ne primamo u svoje
pamćenje, pošto smo se njima poslužili. Oni ćemo ovdje razmatram treću
razumsku operaciju još bliže upozati, jes prelazimo sada na četvrtu;
ova je također objašnjava, jes joj je veoma srodna.

Ova četvrti razumska operacije sastoji se naravno u spoznavanju
udaljenosti objekata od nas; a ova je upravo treća dimenzija, u kojoj je
posebno bio govor. Onaj vidjenja pokazuje nam dođue, kako je rečeno, svjet,
u kojemu objekt leže, ali ne njihovu udaljenost, t. j. njihovo mjesto. Uda-
ljenost se dakle mora proizvesti tek pomću razuma, prema tome ona
mora proizići iz samih kauzalnih određenja. Od njih je najodličniji vidni
tut, pod kojim se objekt pokazuje; ali ovaj je nasokoz besmislen i

ne može sam za sebe ništa da odluči. On je kao sijé s dva značiji: tek iz seže mora se izvaditi, koje se značije mislo. Naime kod istoga vidnog kuta može objekt biti malen i blizu ili velik i dalek. Iako ako nam je njegova veličina drukčije već poznata, možemo po vidnom kutu ~~to~~ spoznati njegovu udaljenost, kao i obratno veličinu, ako nam je udaljenost drukčije već poznata. Na namjivajući vidnog kuta usljed udaljenosti osniva se linearna perspektiva, ~~koje~~ ^{koje} se osnovna načela ovđe lako daju izvesti. Kako naime naša vidna sfera prema svim stranama jednako daleko dopire, zato mi zapravo sve vidimo kao u šupljim kugli, u čijem je centru nalazi oko. Ako ta kugla ima prvo beskonačno mnogo poprečnih kružnica prema svim smjerovima, a kutovi, ~~kojih~~ ^{kojih} nijesu daju dijelovi ovih kružnica, mogući su vidni kutovi. Drugo: ta kugla postaje manja ili veća, već prema tome, da li približavamo veći ili manji polupjerc; stoga je možemo pomisliti i tako, kao da postoji od beskonačno mnogo koncentričnih i šupljih ~~proizvika~~ ^{proizvika} kugala. Budući da svi polupjerci divergiraju, zato su one koncentrične šuplje kugle utoliko veće, utoliko su dalje od nas, a s njima rastu stupnjevi poprečnih kružnica, dakle i prava veličina ovih objekata, koji te stupnjeve zapremaju. Zato su ti objekti veći ili manji već prema tome, da li zauzimaju jednaki dio, n. pr. 100, od veće ili manje šuplje kugle, dok njihov vidni kut u obe slučajeva ostaje isti. Prema tome on ostavlja neriješenim, da li su

to 10° od kugle s promjerom od 4 miše ili 10 stopa, što ih objekat
vidnoga kuta zauzima. Ako je naprotiv izjerna veličina ^{objekta}, onda će se
broj stopajeva, što ih on zauzima, suziti u ovoj mjeri, u kojoj je
simpla kugla, na koju ga prenosimo, udaljenija i zato veća: u istoj
mjeri će se zato zbliziti sve granice. Iz toga proglašuje osnovno pravilo
svake perspektive: budala da se prema tome objekti i njihove međne
mestoj uzmajiti u stalnoj proporciji s udaljenošću, uslijed čega se sve
granice zblizuju; zato će biti posjedak toga, da će se zbliziti sve, što
leži iznad nas, ispod nas i sa strane. Ukoliko mi pred sobom ima-
mo neprekidan sled vidlivo vezanih predmeta, utoliko udaljenost sa-
kada možemo raspoznati iz toga postepenog zblizavanja svih linija, da-
kle iz linearne perspektive. To naprotiv ne možemo samo iz vidnoga
kuta za sebe, nego razum onda uvijek mora ujeti u pomoć još jedan
drugi podatak. Taj podatak služi jednak, tako reći, kao komentar za vid-
ni kut, jer točnije određuje ubio, što ga od vidnoga kuta ima udaje-
nost. Takvih podataka ima u glavnome četiri, koje će ja onda po-
že navesti. Tomislav njih se to dešava, da je u većini slučajeva, dapače
i onde, gdje mi manjka linearne perspektive, ipak odmah točno po-
stam pravu veličinu objekta, premda se on, ako je 100 stopa udaljen
od mene, prikazuje u 24 puta manjem vidnom kutu, negoli kad je
udaljen 4 stopa; a to ponovno dokazuje, da je ziferija intelektual-

no, a ne naprosto senzualno. Specijalna i interesantna potraga za o-
 naj ovdje prikazani fundament linearne perspektive kao i za intelektual-
 nalistet znanja uopće jest sljedeća. Kad uslijed dugoga gledanja ne-
 koga običnog predmeta iznenoga obrisa, n. pr. esvenoga krsta, imam u
 oči njegov fiziološki spektralni biju, dakle zeleni krot; onda se
 mi se on pričinja to veći, što je udaljenija površina, na koju ga spu-
 štaw, a to manji, što je ona bliža. Sam spektar zauzima naravno odre-
 đeni i nepomjerljivi dio moje retine, dakle ono mjesto, što ga je sig-
 nala aficirao esveni krot. Kad se taj spektar prenosi napoše, t. j. kad
 se slušać kao uobičajeniji predmeta, travi on tako jedvaiput za-
 uvijetk dani vidni kut, scime 2°. Prenesem li taj spektar (ovdje, gdje
 manjka svaki komentar za vidni kut) na udaljeniju površinu, a kojom
 ga dakako identifikiram, kao da on pripada njegovu djelovanju; onda se
 to 2° udaljene, dakle veoma velike kugle, što ih on zaprema, a po
 tome je krot velik. Prenesem li ga naprotiv na kakav blizat pred-
 met, onda se on zapremati 2° malene kugle, pa je po tome malen.
 U oba slučaja ispadu 300 ponce objektivaw, posve jednaki 300w nekoga
 spoštavnijeg predmeta, a uslijed toga potvrdjuje on intelektualitet sve-
 ga objektivnog znanja, jer proizlazi iz posve subjektivnoga osnova
 (posve drukčije pokretani spektar). — U ovoj izvješću, (za koju se žiao
 i dosta spećan, da sam je ja 1815. proi opazio) nalazi se ^uComptes

rendus-u od 2. kolovoza 1858. sastanak od Séguina, koji tu stvar ser-
vira kao malo malo otkriće i daje o njoj kojekakva neoprasna i
glupa objašnjenja. Gospoda illustres confières pomilaju kod svake
zgrade eksperimente ne eksperimente, a što su komplikiraniji, utoliko su
bolji. Samo expériences! To je njihovo pedo, ali čovjek nadavse si-
jetko nalazi kod njih samo malo prazoga i istenoga predomišljanja
o razmatranim fenomenima: expériences, expériences! i gluposti
u tome!

Dakle u spomenutim supsidijacnim podacima, koji daju komentar
za stanoviti vidni knt, pripadaju prvo mutations oculi internae, po-
moću kojih oko usljed pojačanja ili oslabljenja lomljenja prilagođuje
svoj optički aparat za lomljenje različitih daljina. Ako u čemu se o-
ve promjene fiziološki sastoje, to je još uvijek neobješeno. Tražili su
ili časom u pojačanju konsekviteta roznice, zatim opet leće; ali za me-
ne je otkrivenija najnovija, u glasnome već po Kepleru postavljena
teorija, po kojoj se leća kod daljega gledanja pomice naprijed, a kod
gledanja izbliza naprijed, usljed čega se ona jačim pritiskom sa
strane jače zaobljuje. Prema tome bilo bi naimo procedura posve analogna
mekhanizmu kornjeta. Ova teorija nalazi se opširno prikazana u raspravi
„Die Bewegung der Krystalllinse“, 1841., od A. Hecker. Ako i ne-
mamo o toj autarkoj promjeni oka jasne zamjedke, a ono svakako

ipak imamo neki izjedini osjet, pa ga neposredno upotrebljavamo za predstavljajući udaljenosti. No tako one promjene služe, da omogućuju potpun jasno viđenje samo u udaljenosti od 7 palaca do 10 stopa otprilike; zato je spomenuti podatak za razum primjenljiv samo unutar ove udaljenosti.

Izvan ove udaljenosti primjenjuje se drugi podatak, naime već prije kod jednostavnoga viđenja sagajamjeni optički kut, što je to- re obje očne osi. On očito postaje to manji, što je objekt dalje, a to veći, što je objekt bliži. To različito namještanje očiju jednoga prema drugome nije bez nekoga staništa, lakog osjeta o tom, ali i ovaj dolazi samo utoliko u svijest, utoliko ga razum kod svoje intuitivnog predstavljanja daljine treba kao podatak. Iz ovome podatku može se osim toga spoznati točno nesamo udaljenost, nego i mjesto objekta, pomoću paralaks ~~se~~ očiju, koja se sastoji u tome, ~~da~~ ^{da} ga svaki od njih vidi u po- nesto drugome smjeru. Zbog toga se čini, da se objekt ~~promiče~~ ^{promiče}, ako se jedno oko zaklopi. Zato se s jednim zatvorenim okom ne može lako upaliti svijetla; jer ovaj podatak onda otpada. No budući da se oči, ako je predmet udaljen 200 stopa ili još više, namještanju paralelno, dakle budući da optički kut posve otpada; zato taj podatak vrijedi sa- mo unutar spomenute udaljenosti.

Izvan ove udaljenosti dolazi razumu u pomoć udaljena per-

spektiva. Ova nam uslijed rastućega potamnjivanja svih boja, uslijed pojave fizičkoga modula pred svim tamnim predmetima (prema Goetheovoj poezi istinitoj i ispravnoj nauci o bojama) i uslijed rješavanja kontura napopjećuje veću udaljenost. Ovaj podatak je u Italiji sač veštike prozirnosti zraka malasse slab; stoga nam on tamo veoma lako zasacara: n. p. kad i Francata gledamo Tivoli, čini nam se, da je veoma blizu. Otkruiot nam se u magli, koje je obnosno pojačanje toga podatka, svi predmeti pričinjavu veći, jer razum predmijeva, da su bliži.

Uapostetku nam još preostaje prosvjetljenje udaljenosti pomoću nama intuitivno poznate veličine stvari, koje leže između nje, kao što su to polja, potoci, šumice i t. d. To prosvjetljenje dade se primijeniti samo kod neposredne rjeze, dakle samo na zemaljske, a ne na nebeske objekte. Či smo u opće više usješbani, da je primjenjivemo u horizontalnome, nego u perpendicularnome smjeru. Čato nam se čini, da je kugla na tornju od 200 stopa visine mnogo manja, nego kad na zemlji leži 200 stopa pred nama; jer mi ovdje udaljenost ispravnije prosvjetijemo. Kadgod nam ljudi dolaze tako pred oči, da velikim djelom ostane skriveno, što leži između njih i nas, pričinjavu nam se napadno maleni.

Što nam ^{305 mi} glavniji razum sve ono, što se malazi u smjeru horizonta, smatra udaljenijim, a po tome većim, nego u okomitome smjeru, valja ~~primiti~~ djelom svome posljednjem načinu prosvjetivanja, u kojemu je ispravno popisati.

primjenju samo na zemaljske objekte i u horizontalnome smjeru (kijelom) načinom promatranja prema uzdužnoj perspektivi, koja postoji u ~~to~~ tome slučaju. Ostale to dolazi, da se ~~objekte~~ pričaju mnogo veći na horizontu nego na kulminacionoj točki, dok u tome slučaju njegov dobro izmjereni vidai kut, dakle stika, što je on bica u oko, nipošto nije veća; kao i ostale što se nebeski svod prikazuje izravnen, t. j. horizontalno da je protegnut nego li perpendikularno. Bilo je lakše i što intelektualno ili cerebralno; a nije optički ili senzualno. Zbogom, da se ~~objekte~~ i onda, kad kulminira, katkada pojačuje potamnjem, a ipak ne veći, valja oporoguti time, što se ~~objekte~~ tada ne pojačuje esven. To potamnjivanje zbiva se uslijed gušćih para = pa je pose drugo vrste nego li potamnjivanje u slijed uzdužne perspektive. Isto tako i time, što mi, kada je seceno, to promatranje primjenjuje samo u horizontalnome, a ne u perpendikularnome smjeru, a u tome položaju nastupaju i drugi korektivi. Kažu, da je Sansure s Montblanca vidio ~~objekte~~ na izlasku tako velik, da ga nije prepoznao, pa se od straha onesvijestio.

čaprotiv se ne, izobrazu promatranja samo prema vidnome kutu, dakle veličine ~~promatranja~~ ^{promatranja} udaljenosti i udaljenosti pomoću veličine, o svira djelovanje teleskopa i lupe; jer su druga četiri suplementarna sredstva promatranja isključena. Teleskop istian povećava, ali se čini, da samo približava; jer nam je veličina objekata empirijski poznata,

pa mi sada povećanu prividnu veličinu izvodimo iz male udaljenosti: tako se n. pr. luna, ako je čovjek gleda kroz teleskop, ne pričinja 10 puta veća, nego 10 puta bliža. Lupa naprotiv ne povećava zaista, nego ona nam samo omogućuje, da objekat tako približno oku, kako nam to bez nje ne bi bilo moguće, a objekat nam se prikazuje samo toliko velik, koliko bi se u takvoj blizini prikazivao i bez lupe. Dakle od već slabih konverziteta leće i sočnice ne dopušta jasno vidjenje u većoj blizini od 8-10 palaca ispred oka. ako pak umjesto njih konverzitet lupe pojača konvergenciju, dobivamo jasniju sliku dakle još u udaljenosti od 1/2 palca ispred oka. Taj objekat, što ga vidimo u takvoj blizini i veličini, koja onoj odgovara, staske naš razum u naravnu udaljenost jasnoga vidjenja, dakle u udaljenost od 8-10 palaca ispred oka, pa produkuje njegovu veličinu pod danim vidnim kutom prema ovoj distanciji.

Ja sam sve te procedure, koje se tiču vidjenja, izložio tako opširno zato, da jasno i neopobitno pokazujem, da u njima pretežno djeluje razum. ovaj uslijed toga, što svaku promjenu slušaća kao učinak, svoditi ga na njegov uzrok, stvar na podlozi apriornih osnovnih zoroova prostora i vremena mozdani fenomen stvarnoga svijeta, a za to mišlunji osjet daje samo neke podatke, k tome on taj svoj posao izvršuje sam pomoću svoje vlastite forme, a ta je jasna kauzaliteta, što ga dakle posve neposredno i intuitivno bez pomoći refleksije, t. j. ap-

struktne spoznaje pomoću pojnova i slični, koji su materijal sekun-
darne spoznaje, t. j. mislenje, dakle uma.

Ova neovisnost razumne spoznaje o umu i njegovoj pomoći objašnjava se i iz toga, što um in abstracto ipak može ispravno da spozna pravo stanje stvari, ako jednom razum darom učinivima pripiše neispravan uzrok i ako ^{ovaj} prema tome baš ovaj promatra, usljed čega nastaje neispravan prived. No um mu unatoč tome ne može priteći u pomoć, nego neispravni prived ostaje nepokolebliv bez obzira na ispravniju spoznaju uma. Sličan prived je n. pr. gose saopšteno dvostruko vidjenje i dvostruko pipanje usljed pomicanja dužnog osuda iz njegovog normalnog položaja; isto tako spomenuti mjesec, koji se na horizontu prikazuje veći; nadaba slike u žarištu ugutoga zrcala, koja se prikazuju kao lebdelo, solidno tijelo; naslikani rešet, koji mi smatramo pravim; odmicanje obale i mosta, na kojemu mi stojimo, dok prolazi lađa; visoke gose, koje se prikazuju mnogo bliže, nego što jesu, i to zbog nedostatka uzdužne perspektive, koja je podudna istočnoj atmosferi, u kojoj se nalaze mijlosi oblaci i stativa sličnih stvari, kod kojih razum uvijek pretpostavlja obični uzrok, na koji je naslikao. Prema tome promatra on odmah njega, premda je um ~~na~~ drugom putovima dšao do pravoga stanja stvari, ali time ovaj ne može priteći u pomoć razumu, koji je nepriступacem njegovoj poduci, jer um u svojoj spoznavanju prethodi.

Neispravan prived, t. j. varka razuma ostaje uvijek Toga nepokolebiva, premda se sprečava zabluda, t. j. varka uma. — Ono, što je razum ispravno spoznao, to je realitet; ono, što je um ispravno spoznao, to je istina, t. j. sud, koji ima razloga. Realitetu je općenat prived (ono neispravno prematano), a istini je općenat zabluda (ono neispravno pomišljeno).

Čak i ako formalni do empirijskoga zica, dakle zakon kauzality, pored prostora i vremena, a priori leži u intelektu, to um ipak nije ujedno dana i ^{međosa} primjena ~~stoji~~ na empirijske podatke; nego um on tek stiče vježbom i iskustvom. Čak to dolazi, da novorođena djeca dolaze primaju utisak svijeta i boje, ali još ne mogu objekte aprehendirati i pravo vidjeti. Za prvih sedmica obuzeta su naime nekom tupošću, koja se gubi onako, kad razum počne izvršavati svoje funkcije na podavima svijeta, naročito na podacima spisa i vida, pomoću čega objektivni svijet dolazi postepeno u njihov svijet. Taj nastup lako se jasno spoznati, kad se u njihov pogledu počne javljati neka inteligencija i po neklim katimičnostima njihovih kretanja, naročito kad prvi putu prijaznim smiježanjem posjeduje, da prepoznaju svoje odgajatelje. Također se može opaziti, da još duže eksperimentiraju s vidjenjem i pipanjem, da usvoje svoj aprehenzivni predmetu u njihov razvijenosti osjetljivijem, dužem i udaljenosti, barem se tako tičim, ali ozbiljnim studijem, dok ne nauče ove razumske operacije, što samo ili gore opisa-

li. Ovo mnogo jasnije daje se ta ikola, konstataci; kod slikopca od
sotemja, koje su namo operisali; jer oni daju ^{izgled,} ~~izgleda~~ o svojim zamjed-
bama. Od Hesseldena slikopca od sotemja, koji je postao glasovit (i o
kojemu se nalazi izvorno izjave u Philosophical Transactions Vol. 55.) Je-
sta se opetovao taj slučaj i svaki put se potvrdilo, da onih ljudi, koji su
namo dolaze do upotrebu svojih očiju, vide dokle odmah podlje operacije
srijetlo, koje i otkriće. ~~Ali~~ ^{Mo} objektivnog zora predmeta oni još nemaju; jer
njihov razum mora tek ^{mo} nauči primjeniti svoja kancaloga zakona na njima
nose podatke i njihove promjene. Kad je Hesseldenov slikopac prvi put
ugledao svoju sobu s različitim predmetima u njoj, nije ništa razlikovao
na njima, nego je imao samo neki totalni utisak kao o cijelu, što se
rastupi od jednoga jednog komada. Smatrao ju je glatkom površinom, ka-
ja je razbilo obična. Stije se dospetio, da spoznaje rastavljene, razli-
čite udaljene, rasporedane stvari. Kad takih izbjegličkih slikopca mora
opip, kojemu su stvari već poznate, vid upoznat i njima, tako stoji pre-
zentirati i uvesti ih. O udaljenosti nemaju upočetku mikroskopa suda,
nego prazaju suko za svime. Jedan nije mogao operirati, kad je svo-
ju kuću ugledao izvana, da se sve one velike sobe nalaze u tome
malenom predmetu. Jasnji se nalaze sadras, kad je rše sedmica
podlje operacije naprasno otkriće, da bakrosesi na zidu pitagaju sva-
kojaka predmete. u „drogenblattu“ od 23. listopada 1817. nalazi se

rijest o stjepenu od soteje, koji je pogledao u 17. godini života. On je tek morao učiti ~~razumjeti~~ ^{razumjeti} grijehe, vidom nije prepoznavao nijedan predmet, koji mu je prije bio poznat po opisu. Najteže opipa moralo je tek osjetilo vidom upoznati ne svatim pojedinaim predmetom. Isto tako nije imao nikakvog vida o udaljenostima vidomli objekata, nego je za svima pružao ruku. — Frasaz kaže u svojoj knjizi:

Daje slazi s pilozenoga lista br. 2.

Fiziološki potrdi dobiva osda izloženi intelektualitet zora po Flourensau: De la vie et de l'intelligence (Deuxième édition, Paris, Garnier Frères, 1858.) Pag. 19., pod naslovom: Opposition entre les tubercules et les lobes cérébraux kaže Flourens:

* Daje slazi s pilozenoga lista br. 1.

Da su intelektualitet zora u općenitosti spoznali veći stari, to pojednoje glasoviti stih filozofa Epikurama:

Νοῦς ὀφθαλμοῦ καὶ οὐρα καὶ οὐρα καὶ οὐρα καὶ οὐρα.
(Oculus videt, mens audit; caetera surda et caeca.)

Plutark, koji ga navodi, dodaje (de solert. animal: s. 3.): ὡς τὸν ἄνθρωπον οὐρα καὶ οὐρα καὶ οὐρα, οὐ καὶ τὸν ἄνθρωπον, οὐ καὶ τὸν ἄνθρωπον οὐ καὶ τὸν ἄνθρωπον (Quia affectio oculosum et aurium nullam affert.

senam, intelligentia absente), a malo prije toga kaže: *ἔργων τῶν ποικίλων λόγος εἶναι, ἀποδεικνύων ὡς οὐδ' ἐπιδηροῦν τὸ ἀπαρτὸν εἶναι τῶν νοῶν ἕταρον.* (Stomachis physici ~~est~~ existat ratiocinatio, quae, sine intelligentia sentiri omnino nihil posse demonstrat.) A slovo zatim kaže: *ἔργα δὲ τὰς αἰσθητῶν, οἷς τὸ ἀποδεικνύειν, καὶ τὸ νοῶν ἕταρον, ἐν τῷ νοῶν ἀποδεικνύειν πρὸς καθῆκον (quae necesse est, omnia, quae sentiunt, etiam intelligere, siquidem intelligendo demum sentiunt).* I time bi opet trebalo dovesti u segzu jedan stih istoga epikurama, što ja navodi Diogen Laerzij (iii, 16.):

Ἐοικὸς, τὸ νοῶν εἶναι οὐ καθ' ἑστὸς, ἀλλὰ ὅρα πᾶσι γὰρ, τὰ τοιαῦτα καὶ γινώσκοντες εἶναι.

(Cumque, sapientia non nisi tantum competit, sed quaecumque vident etiam intellectum habent.) I Diogeniz nastopi (de abstinentia, iii, 21.), da jasno prikaže, da sve životinje imaju razumu.

Da je to tako, proizlazi nužno iz intelektualiteta ^{svijetla.} ~~svake~~ svake životinje, sve do najniže, morao imati razumu, t. j. spoznajni zakon kao kausaliteta, iako u veoma različitim stupnjevima finoc i jasnoće; ali svagda kao takva, koliko je potrebno za ^{svijetla} ~~potrebne~~ pomoću njihovih osjetila: jer osjet bez razuma bio bi nesamo ~~nesposoban~~ neosjetan, nego i obratan kao priroda. U razumu svih životinja ne bi ništa namjati, ako nijemu pamaue ne namjati. No i to, se katkada pokazuje da je njihova spoznajna kausaliteta ^{založen} proizilazila a priori, a ne naprosto iz narave, da se vidi, da iz ovoga ~~može~~ objedi ono, pokazuje se katkada nepotrebno.

nepobitna, da je njihova spoznava kanzalitetu zavista prozračna a priori,
a ne naprosto iz narave, da se vidi, da iz ovojga sledi ova. Tovo ule-
do proto ne kaže sa stola, jer antispira ničim. Toje kratkoga ro-
mona das sam u svojoj spoznavi prisostiti velike, da zemlje ^{kiha} ^{kiha}
zastore za prozore, ^{koji dojiem da zemlje,} od one vrste, koja se sastvara u sredini, ^{kad}
se povuče za uzien. Kad sam to ušlo kod ustajanja pri pite ničim,
opazio sam na svoju veliku iznenadenje, da se moj veoma mudri
bunđas pove zašten obazira na sve strane za uzrokom toje fous-
mona, dakle da je tražio promjean, za kojim je a priori znao, da se
moralu deati. To isti pomisli se još i slededecega jutra. — Ali i
najnižje životinje, dakle još i vodeni polj bez razlikovanja žubnog ova-
ta zamjećuje, dakle ima razuma, jer na svojoj vodenoj biči, hvata-
jući se svojim kratkom, prelazi s jednog lista na drugi, da dođe do
jačega svetla.

Od ovojga najnižeg razuma je isstičiji razum, koji mi dakako
jasno razlikujemo od megova uma, različit samo po stupnju; dok sed
životinja ispunjase sve stupjese, što leže između njih. Njihovi najviši
slanosi, dakle majmun, slon i pas, zadobuju nas svojim razumom.
Ito delovanje razuma sastoji se uvijek i napda u neposrednome
shvaćanju kanzalnih odnošaja, najprve, kako sam pokazao, između
vlastitoga tijela i drugog tijela, iz čega proizlazi objektivna zijejenje.

zanimaj izmedu ovih objektivno posmatranih tela sa medu sobom, gde onda
kauzalni odnos nastupa pod tri razlicitim formama, naime kao uzrok,
podrazaj i moti, kako smo to videli u prethodnjem paragrafu. Pomocu o-
vih zbiva se tada svaki pitanje, a samo po sebi razumije. Ako su pak
od ovih tri stupnja uzroci u najizem suidlu on, što on ispituje, onda st-
su mehaniku, astronomiju, fiziku, kemiju i izumije strojeva za spas i
propast. Ako svima njegovim oblicima je svagda u poslednjij instanciji o-
snov neposredni intuitivno shvatanje uzročne veze; jer ona je jedina for-
ma i funkcija razuma, ali najpošto komplikovani aparat Kantovih dvanaest
kategorija, ~~koji~~ ^{kojiki} sam nistavilo dokazao. — Ovo razumijevanje je neposredno
i zato intuitivno shvatanje kauzalne veze, premda se ono odmah mora
pretvoriti u apstraktno pojmove, da se fiksira. Stoga računanje nije ra-
zumijevanje i po sebi ne daje nikakvog razumijevanja stvari. Računanje
ima posla sa samim apstraktnim pojmovima veličine $\pm$ te ustanovljuje njihov
uzajamni odnos. Time ^{ne postizava} ~~se~~ ⁿⁱ nikada ni najmanje razumijevanje nekoga fizičkoga
zbivanja. ~~ne postizava~~. Za nj je potrebno znanje shvatanje prostornih odnosa
pomocu kojih uzroci djeluju. Računi imaju vrijednost samo za praksu, ali
ne za teoriju. Može se dopaće reći: gde je prije računanje, tamo preth-
je razumijevanje. Naime brojerna zabavna glava, dok računa, posvema
je otuđena kauzalnoj vezi fizičkoga zbivanja; ona je zauzeta samim bro-
jevnim pojmovima. Rezultat nikada ne kaže više od kolika, a nika-

grade; kako smo to videli sami kod njegove prve primjene, dakle kod empirijskoga znanja. Ima i ina svaka budala: dade li mi se premise, on će izvesti zaključak. Razum pak daje primarnu, dakle intuitivnu spoznavu, a u tome leže razlike. U jezgri svakoga velikog otkrića kao i svake socijalno-historijske osnove prema tome je proizvod sretna trenutka, u kojemu razumu uslijed povoljnih spoljnjih i unutarnjih okolnosti subjekt postane jasni komplikovani kausalni redovi ili skriveni uzroci tisuću puta vidljivih fenomena ili tačni putevi, na koje čovjek nikada nije stupio.

^{formu} Gornjih razglabljivanja procesa kod pipanja i vidjenja nepobitno je prikazano, da je empirijski znanje u bitnome djelo razuma. Njemu daje osjetila pomoću svojih osjeta u svemu samo osluškavajući ga; tako da je on umjetnik, što stvara djelo, a osjetila samo on, što daje materijal. On njegov se ^{postupak} ~~stadij~~ pri tome uskozi sastoji u prelazjenju od stvari čimnala na njihove uzroke, koji se tek uslijed toga prikazuju kao objekti u prostoru. Pretpostavka za to je zakon kauzaliteta, koji stoga sam razumu može pridonijeti, jer on on nikada nije mogao doći izvana. Ta on je prvi uslov za svako empirijsko znanje, a ovo je pak formula, u kojoj nastupaju svako spoljnje iskustvo. Kako bi on dakle imao biti explen, tek iz iskustva, kad je sam njegova bitna pretpostavka? — Baš zato, što on ne može doći izvana, poriče je Hume čitavi realitet pojma kauzaliteta, dok je Lockeova filozofija učinila sam aprioritet. Pri tome je

on veé (u 7. od svojih essays on human understanding) naveo dvije
neppravne hipoteze, koje su u naše vrijeme opet iznijeli: prva, da je de-
klaracije volje na udove tijela, ~~izvor i prototip~~, druga, da je otpor, kojim
se tijela opiru našemu pritisku, ~~izvor i prototip~~ pojma kauzaliteta. Hume
opovrgava oboje na svoj način i u svojoj vezi. Ja pak ovako: između volj-
noja akta i telesne akcije nema nikakve kauzalne veze, nego oboje su
neposredno jedno te isto, ali se dvostruko zamjećuje: jedamput u samosvi-
jesti ili unutarnjemu osjetilu kao voljni akt, a vidno i u spoljašnjem,
prostorno-moždanim zorc kao telesna akcija. *) Druga hipoteza je nepi-
pravna prvo zato, što sam osjet opipa još ne daje ništa objektivnoga zora,
a kamoli pojma kauzaliteta, ~~koje~~ sam to gore opisano prikazao, jer on ni-
kada ne može proizđati samo iz osjećaja nekoga ovječnog telesnog na-
~~praznja~~ ^{pora}, koji uostalom često nastupa i bez spoljašnjega uzroka. Drugo
pak zato, što naše pritiskanje na neki spoljašnji predmet, budaj da on
morao imati neki motiv, već pretpostavlja zamjedbu ~~istoga~~ ^{tajga predmeta}, a ova spo-
znajna kauzaliteta. — Ovisnost pojma kauzaliteta o stvarnome iskustvu mo-
gla se temeljito dokazati samo time, što se dokazala ovisnost svega is-
kustva prema čitavoj njegovoj mogućnosti o pojmu kauzaliteta; kao što
sam to gore ja učinio. Da je Kant u istoj stvari postavio dokaz

*) Por. svojat kao volje i predstava, sv. II., pag. 41.

pokazati

neopravdan, to ću izložiti u 3. 23.

Ovdje je mjesto, da se upozori i na to, da Kant ili nije spoznao
 postojanje empirijskoga zaključka pomoću zakona kauzalnosti, kojega ima
 i spoznao prije svadoga iskustva, ili da ga je kritički objašnjen, jer nije
 pristajao njegovim namjerama. U Krit. i. u nas ne spominje se odno-
 šaj kauzalnosti prema ~~znanju~~ ^{znanju} u elementarnoj nauci, nego na jednome
 mjestu, gdje ga čitajmo na bi tražio, naime u poglavlju o paralogizmina
 istoga uma, i to u kritici četvrtoga paralogizma transcendentne psiko-
 logije, samo u prvome izdanju str. 367. ff. Već to, što je ovome rez-
 glatnijem došlo to mjesto, pokazuje, da je kod razmatranja onoga od-
 nosa kojek imao ~~na~~ ^u ~~okoli~~ ^{vidu} samo prijelaz od pojave k stvari po sebi,
 ali ne sam postanak znanja. Prema tome on ovdje kaže, da bitak obje-
 kta predmeta izvan nas nije ³ i zajedbi upravo ⁴ dan, nego da ⁵ ~~je~~ ^{se} ~~to~~
~~može~~ ^{može} ~~predstaviti~~ ^{predstaviti} kao ⁶ ~~apstraktni~~ ^{apstraktni} ~~izraz~~ ^{izraz} ~~isto~~ ^{isto} ~~i da ga~~ ^{to} ~~može~~ ^{može}
~~zadržati~~ ^{zadržati}. Ali tko to ⁷ ~~zadržati~~ ^{zadržati}, taj je za njega transcendentelni realista, pa je po
 tome na stranicama: naime pod „apstraktnim predmetom“ razumijeva Kant ov-
 da već stvar po sebi. Transcendentelni idealista ostaje nasuprot kod za-
 zajedbe ~~može~~ ^{može} empirijski realnoga, t. j. što postoji u prostoru izvan
 nas, a da ne mora tek ⁸ ~~zadržati~~ ^{zadržati} ~~izraz~~ ^{izraz}, ~~isto~~ ^{isto}, da joj dade realteta.
 Zajedba je naime kod Kanta nešto posve neposredno, što nastaje
 bez ikakve pripreme kauzalne veze, a po tome razuma: on je ⁹ ~~ident~~ ^{ident}

Wahr.
314.
Jehm.
454.
Wahr.
314.
Jehm.
456.

tijepišu s osjetom. To potvrđuje sam drugi mjesto na str. 371.: „selb habe, in Abzickt auf die Wirklichkeit äusserer Gegenstände, eben so wenig nöthig“ it.d., kao i na str. 372. 000: „man kann zwar ein-räumen, dass“ it.d. To ovdje mjesto proizlazi pitpuno jasno, da kod njega zajedna spojašnja stvar u prostoru prethodi svakoj primjeni kategorija zakona, dakle da ovaj ne ulazi u zajednu kao njegov element i uslov; sam čulni osjet je za njega odmah zajedna. Kategorije dolazi do si-jeći kod zričenja samo utoliko, utoliko se pitja za ono, što može da bi-da izvan nas, shvaćeno u transcendentalsome smislu, dakle utoliko se pitja za samu stvar po sebi. Kant nadalje piše, da se kategorije sa-^{postoji} kon nalazi i da je moguće samo u refleksiji, dakle u apstraktnoj ja-^{ne postoji} snujoj pojavnosti spoznaji. Stoga on nema ni pojma o tom, da primjena istoga prethodi svakoj refleksiji, a to je isto slučaj, naročito kod em-^{ne postoji} pirijetnog čulnog zričenja, koje drukčije nikada ne bi moglo nastati; ka-ko to moja prošnja analiza istoga nepobitno dokazuje. Zato kod Kanta postanak empirijetnog zričenja mora ostati posve neobfajmeno; kod nje-^{ne postoji} ga je ovo dano kao nekim čudom, ono je naprosto stvar osjetila, da-kle dolazi zajedno s osjetom. Ona je naročito želja, da istalac, koji razmišlja, pročita ovo Kantovo navedeno mjesto, da mu postane jasno, kako je daleko ispravnije svoje shvaćanje ^{ne postoji} istare ove veze i zbiranja. Onaj navedene pogrešni Kantov nazor postojas je odonda i dalje u bi-
dakle ona je jedno s osjetom.

~~Prima~~
~~Da tome ne može da riješi i ga više transcendentalno~~
~~pitaj se šta ti po sebi~~

jeza intelekta, kako je to Kant ^{sigurno} ~~neumijeta~~ prikazao. Irena tome mi
 epistemone elemente empirijskoga zivjenja nalazimo u sebi, a u njima
 nije sadržano ništa, što bi upućivalo na nešto od nas upravo različi-
 to, na strah po sebi. — što još više: pod pojmom materija pomislimo
 mi ova, što od tijela još preostane, ako im oduzememo njihovu formu
 i sve njihove specifične kvalitete i što bi zbog toga ^{koj} ~~ništa~~ ^{ništa} ~~ništa~~
 moza ostati ^{potpuno, jednako,} ~~ništa~~ ~~ništa~~ ~~ništa~~ jednako, jedno te isto. Ali one forme i kva-
 liteti, što su im mi uticali, nijesu ništa drugo do: poseban i specijal-
 no odreden način djelovanja tijela, koji upravo ^{njihovu} ~~ništa~~ ^{različitost} ~~ništa~~
~~ništa~~. Zato je ova, što ovdje još preostaje, kad ^{se} ~~ništa~~ ^{obrazloženo} ~~ništa~~ ne gledamo na one
 forme i kvalitete, samo djelovanje uple, isto djelovanje kao takvo, sam
 kauzalitet, objektivno pomislen, — dakle odraz našega vlastitoga razu-
 ma, ova prema naposlj projekciji ~~ništa~~ njegove jedne funkcije, a
 materija je kroz naskroz istiji kauzalitet: ništa ništa je de-
 lovanje uple. (Pos. Svjet kao volja i pred. Sv. 1., 2. 4., 13. 9. i 10. 2. str.
 48., 49.) Baš zato se ništa materija ne da promatrati, nego samo pomi-
 šljati: ova je ništa, što se svakome realitetu pridodivlja kao njegova
 podloga. Imaime isti kauzalitet, samo djelovanje bez određenoga na-
 čina ne može biti zorno dano, pa zato u iskustvu ne može do doći.
 — Materija je dakle samo objektivni korlat istoga razuma, ova
 je maime kauzalitet uple i ništa više; kao što razum ~~ništa~~
 je

i ništa više.

samo
~~drugo da li~~ neposredno spoznavanje uzroka i učinka uopće. U upravo
 zbog toga ne može zakon kauzaliteta nati primjene na samu materi-
 ju: t.j. ona ne može ni nastajati, ni nestajati, nego ona jest i traje.
 Kako svo mijenjanje akaidencija (formā i kvaliteta), t.j. kako svo
 nastajanje i nestajanje nastupa samo pomoću kauzaliteta, dok je sa-
 ma materija, objektivno shvaćena, čisti kauzalitet kao takav; zato
ona svojih moći ne može da izviri na samoj sebi; kao što oko ne mo-
že vidjeti samo sebe ne. Budući da je nadaže, supstancija: identična
 s materijom; zato se može reći: supstancija je djelovanje shvaćeno in
abstracto; akaidencija je osobit način djelovanja, djelovanje in concreto.
 — To su dakle rezultati, do kojih vodi pravi, t.j. transcendentalni idea-
 lizam. Što mi na putu predstave ne možemo doći to same stvari po
 sebi, t.j. do onoga, što uopće postoji i izvira predstave, nego moramo u
 tu svrhu udati posve drugom putem, koji vodi kroz metamorfot stvari, pa
 nam, tako reći, izdajom otvara horizont, to sam prilikas u svojoj glas-
 nom djelu. —

što čista bi to šikanacija bila, i ništa više, kad bi čopik vode
 izloženo, posteno i nadase temelito razlučivanje empirijskoga zriženja u
 njegove elemente, koji se svi zajedno pokazuju subjektivni, ⁱⁿ lito porediti
 ili dapače identificirati s Fichteovim algebarskim jednačicama iz-
 metu ja i ne-ja, s njegovim sofisticiranim pojedinaim demonstracijama, koje

su trebale pokazivati nerazumljivost, starije, besmislenu, da zaradaju štitac, a prikazuje, kako ja iz samoga sebe izvodi ne-ja, ukratko, a cjelokupnim lakodjanskim nauke o znanosti. Ja protestisam protiv svake zajednice s tim Fichteom, kao što je i Kant protiv toga javno i izričito protestisao u jednoj objavi ad hoc u Gena'schen Litteratur-Zeitungu. (Kant: „Erklärung über Fichtes Wissenschaftslehre“, u Intelligenzblatt-u Gena'schen Litteratur-Zeitung, 1799, br. 109.) Hegelovi i ~~ostali~~^{ostali} ignoriraju ti mogu uostalom govoriti o nekakvoj Kant-Fichteovoj filozofiji. Za pravo ime samo Kantova filozofija i Fichteovo ludovanje, - to jeste i ostal' će pravo stampe straci, uspakos svima kvalitetijama istaroga i preziretelijama dokaza, s kojima lotadikina ~~opisnata~~^{opisnata} obiluje više nego i-koja.

32. o neposrednome objektu.

Činui ovaj: tijelo ~~dati~~^{su} ~~dati~~^{ono, što daje} podatke za prou primjenom kanzalnoga zakona, iz koje upravo uslijed toga nastaje zrijeenje ove klase objekata. Prema tome ima ~~svi~~^{svijem} svojih sustina i bitak samo uslijed svienja i u svienju razumske funkcije, koja je tako nastupila.

Ukoliko je pak osparasto tijelo ishodina točka za zrijeenje svih drugih objekata, dakle ono, što ga posjeduje, utoliko sam ga u proume izdajiv sve rasprave bio nazvao neposrednim objektom; ali taj izraz mo-

že da svijet ipak samo u veoma nepravome smislu. Jer iako je zamjedba njegovih osjeta upravo neposredna, to se tijelo samo sebi time još nikako ne prikazuje kao objekt; nego utoliko ostaje sve još subjektivno, naime osjet. Iz toga osjeta proizlazi doduše ~~zrijevanje~~ zrijevanje ostalih objekata, kao uzroka takvih osjeta, našto se oni prikazuju kao objekti, ali samo tijelo ne; jer ono pri tome dopu svijesti samo osjete. Objektivno, dakle kao objekt, spoznaje se i tijelo posredno, ~~budući da~~ ^{jer} se ono poput svih drugih objekata u saznanju ili mozgu (što je posredno) prikazuje kao spoznati uzrok subjektivno danoga ^{stalo, da} užitka, i upravo usljed toga objektivno. To se pak može do-
 1
 2
 3
 4
 5
 6
 7
 8
 9
 10
 11
 12
 13
 14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632
 633
 634
 635
 636
 637
 638
 639
 640
 641
 642
 643
 644
 645
 646
 647
 648
 649
 650
 651
 652
 653
 654
 655
 656
 657
 658
 659
 660
 661
 662
 663
 664
 665
 666
 667
 668
 669
 670
 671
 672
 673
 674
 675
 676
 677
 678
 679
 680
 681
 682
 683
 684
 685
 686
 687
 688
 689
 690
 691
 692
 693
 694
 695
 696
 697
 698
 699
 700
 701
 702
 703
 704
 705
 706
 707
 708
 709
 710
 711
 712
 713
 714
 715
 716
 717
 718
 719
 720
 721
 722
 723
 724
 725
 726
 727
 728
 729
 730
 731
 732
 733
 734
 735
 736
 737
 738
 739
 740
 741
 742
 743
 744
 745
 746
 747
 748
 749
 750
 751
 752
 753
 754
 755
 756
 757
 758
 759
 760
 761
 762
 763
 764
 765
 766
 767
 768
 769
 770
 771
 772
 773
 774
 775
 776
 777
 778
 779
 780
 781
 782
 783
 784
 785
 786
 787
 788
 789
 790
 791
 792
 793
 794
 795
 796
 797
 798
 799
 800
 801
 802
 803
 804
 805
 806
 807
 808
 809
 810
 811
 812
 813
 814
 815
 816
 817
 818
 819
 820
 821
 822
 823
 824
 825
 826
 827
 828
 829
 830
 831
 832
 833
 834
 835
 836
 837
 838
 839
 840
 841
 842
 843
 844
 845
 846
 847
 848
 849
 850
 851
 852
 853
 854
 855
 856
 857
 858
 859
 860
 861
 862
 863
 864
 865
 866
 867
 868
 869
 870
 871
 872
 873
 874
 875
 876
 877
 878
 879
 880
 881
 882
 883
 884
 885
 886
 887
 888
 889
 890
 891
 892
 893
 894
 895
 896
 897
 898
 899
 900
 901
 902
 903
 904
 905
 906
 907
 908
 909
 910
 911
 912
 913
 914
 915
 916
 917
 918
 919
 920
 921
 922
 923
 924
 925
 926
 927
 928
 929
 930
 931
 932
 933
 934
 935
 936
 937
 938
 939
 940
 941
 942
 943
 944
 945
 946
 947
 948
 949
 950
 951
 952
 953
 954
 955
 956
 957
 958
 959
 960
 961
 962
 963
 964
 965
 966
 967
 968
 969
 970
 971
 972
 973
 974
 975
 976
 977
 978
 979
 980
 981
 982
 983
 984
 985
 986
 987
 988
 989
 990
 991
 992
 993
 994
 995
 996
 997
 998
 999
 1000

§ 33. Oprisparanje dokaza ^{aprioriteta} pojma kauzaliteta, što ga je Kant postavio.

Prikazivanje općenite vrijednosti zakona kauzaliteta za svako iskustvo, njegova aprioriteta i njegove ograničenosti nos mogućnost istaknutia, koja baš iz toga aprioriteta proizlazi, jedan je od glavnih pred-

meta, Kritike "istoga uma". Do ja se ne mogu složiti s ovim dokazom apioniteta našega načela, koji je tako izložio. On je u bitnosti sljedeći: "Za svako empirijsko znanje potrebna istoga razumotkoga pomoć ma-
 što daje sukcesija, ali ^{je} određena: t. j. ona ostaje neodređenom, koje
 od drugih zamijedanih stanja prethodi nama u mojoj smisli nego i u
 objektu. Ali određeni red sukcesije, usljed kojega ona, što se zamjećuje,
 jedno postaje iskustvom, t. j. koji daje prava na objektivno vrijedno su-
 dove, ulazi u njih tek pomoću istoga razumotkog pojma o uzroku i učin-
 ku. Tako je osnovno načelo kausalnoga odnošaja uslov mogućnosti is-
 kustva, a kao takav uslov samo nam je ono a priori." (vid' Krit. d. seth.

de 189.) Pozn., 1. izd. str. 201., 5. izd. str. 246.) (Ke. 189.)

Prema tomu bi se red sukcesije ~~tek~~ promjena realnih objekata spo-
 znao kao objektivni tek pomoću ^{neke} kausaliteta. ~~stoga~~. Kant ponavlja i obja-
 njava ovu točnu u Kritici "istoga uma", naročito u svojoj "drujoj ana-
 logiji iskustva" (1. izd. str. 189.; općenije u 5. izd. str. 252.), onda na
 koncu svoje "3će analogije", je molio, da ta mjesta pročita svaki, ^{tko} ~~koji~~
 hoće da razumije sljedeće. On prave tvrdi, da se objektivitet sukcesije
predstava, koju proglašuje skladnom sa sukcesijom realnih objekata, spo-
 zna se samo pomoću pravila, po kojemu jedna za drugom slijede, dakle
 pomoću zakona kausaliteta. Samim svojim zamjećivanjem ostaje dakle pot-
 puno neodređen objektivni smisaj pojava, koje jedna za drugom slijede,

jer ja onda zamjećujem samo sledovanje mojih predmeta. Mo sledovanje u mojoj aprehenziji ne daje prava ni sud o sledovanju u objektu, ako se moj sud ne osniva na zakonu kausaliteta. U svojoj aprehenziji mogu ja naimo ućniti, da sukcesija zamjedaba ide po sve obratna redom, jer nema ništa, što je odreduje kao objektivnu. Zar objašnjavaju ove tvrdnje nasred ob primjer kuce, ~~koje~~ ^{koje} djelovanje ~~može~~ ^{može} promijeniti u toj m. stazi sukcesiji, n. pr. odogdo prema dole i odogdo prema gore; dakle ta li odrednost sukcesije bila samo subjektivna i ni u kojemu objektu osnovana, jer svi o njezovoj subi. Ali o preku postavlja on zamjedbu broda, koji pliva niz rijeku i koji se ^{dale} ~~promjena~~ i sukcesivno sve ~~to~~ ^{na} zamjećuje ~~to~~ ^{na} toku rijeke. Tu zamjedbu sukcesije mjestu broda ne može ~~on~~ da promijeni; stoga on može subjektivno sledovanje njezove aprehenzije izvoditi iz objektivnoga sledovanja u pojavi, koje naziva događajem. Zar naposljetku tvrdim, da oba slučaja nikako nijesu različita, da su oba događaji, ~~koje~~ ^{koje} je spoznaju objektivno, t. j. spoznaju o promjenama realnih objekata, koje subjekti spoznaju kao takve. Oba su promjene uzajamnoga položaja dvaju tijela. U prvome slučaju je jedno od oih tijela vlastito tijelo ^{mozi ovdje} ~~promjena~~, i to samo jedan njegov dio, naimo oko, a drugo tijelo je kupa, prema ~~koje~~ ^{koje} se djelovintu položaj oba sukcesivno mijenja. U drugome slučaju mijenja bod svoj položaj prema rijeci, dakle i on je promjena između dvaju tijela. Oba slučaja su događaji: jedna različita, da promjena u prvome slučaju proizilazi iz vlasti-

motriočera, ~~kojega~~

toga tijela ~~posmatrača~~, ~~koji~~ su opjeta buduće radosna tička od njegovih zamjedaba, ali on je ipak objekat među objektima, pa je po tome podrpano zaklanima ovoga objektivnog tijesnog svijeta. Gibanje njegovog tijela po njegovoj volji jest za njega, uoblika spoznanje, iskusenje, koja je empirijski zamijetio. Red sukcesije promjene mjesto bje u drugome slučaju isto tako ~~preokrenuti~~ kao u prvome, ^{motrilac} kad bi samo ~~posmatrač~~ isto tako imao snagu, da kod ovie uz tijeku, kao što je mogao svoje oko pitati u smjeru, koji je općenat prvome. Dakle iz toga, što ~~preokrenuti~~ sukcesija zamjedaba djelovao lude ovise o njegovoj volji, loće kaat da izvede, da ta sukcesija nije objektivna i da nije događaj. Ali njegovo gibanje oko u smjeru od brova prema podumu je događaj, a postivno od poduma prema brovu je drugi događaj, isto tako kao i vožnja broda. Očena tu nitakve razlike, kao što objinom na događanje ili ne nema razlike, da bi ja prolazio pokraj obreda vojnika ili obred vojnika pokraj mene: obje su događaji. Fiksiran bi se obale pogled na brod, koji plovi blizu nje; onda ka mi se dostosa činiti, da se obale sa onom giba i da brod svijuje. Izi tome sam dođuie u bludnji, što se tiče uzroka relativnog mijenjanja mjesta, jest gibanje pripravnem ~~nepravome~~ objektu; ali realna sukcesija relativnih položaja svojega tijela prema brodu spoznanjem ipak objektivna i ispravna, ali kaat ne bi u slučaju, što ga je postavio, našas razlike, da je pomislio, da je njegovo tijelo objekat među objektima i da sukcesija njegovih

empirijskih zavoza ovisi o sukcesiji djelovanja drugih objekata na njegovo tijelo. Prema tome je ova objektivna, t.j. postoji među objektima neposredno (iako posredno ne) neodređeno o subjektivnoj samosti, dakle može se vrlo dobro spoznati, a da objekti, koji sukcesivno djeluju na njegovo tijelo, ne stije među sobom u kausalnoj vezi.

Kant kaže: vrijeme se ne može zamijetiti; dakle empirijski ne da se sukcesija predstaviti kao objektivna, t.j. razlikovati kao promjena pojavu od promjena samo subjektivnih predstava. Samo pomoću zakona kausaliteta, koji je pravilo, po kojemu stanja jednog za drugim slijede, da se spoznati objektivitet neke promjene. O rezultat njegove buduje bi bio, da nijedno sledovanje u vremenu, izuzevši ono po uzroku i učinku, ne zamjećujemo kao objektivno i da ^{je} svako drugo sledovanje pojavu, koje smo zamijetili, npr. isto načinom samovoljom određeno tako, a ne dužimo. Protiv svega toga misao saveti, da pojave vrlo ljepe mogu slijediti jedna za drugom, a da ne proizlaze jedna iz druge. U tome zakon kausaliteta ništa ne gubi. Govorimo je, da je svaka promjena ništa jedne druge, jer je to a priori pouzdanost: ona samo ne slijedi za jednom jednom, koje je njen uzrok, nego za svima drugima, koje su s njome istodobno i s kojima nije u kausalnoj vezi. Ne zamjećujem je upravo u sledovanju sada uzroka, nego u prave drugima, ali nije zbog toga ipak nije manje objektivna, pa se veoma razlikuje od subjektivnog sledovanja, koje ovisi o mojoj volji, kao što je n. pr. sledovanje mojih fantazama.

Štedovanje događaja, koji nijesu u kanzalnoj vezi, upravo je ovo, što se naziva slučajem. ~~Zufall~~ ^{det} Zufall. U njemačkom dolazi ta riječ od Zusammen-treffen, zusammengefallen, t. j. sastajanje onoga, što nije rezano; isto tako ova riječ kao od vranburš. (Vor. hist. Anal. post. 2, 4.) Ako je stupim pred kapiju i ako zatim i kova padne erijep, koji me pogodi; onda izmeću padanja erijepa i moje izlajenje nema kanzalne veze. To sukcesija, da je moje izlajenje prethodilo padu erijepa, u mojoj je aprehenziji ipak objektivno određeno, a ne subjektivno po mojoj volji, koja bi inače zasjelo bila prethodila sukcesija. Isto tako je sukcesija tonova glazbe objektivno određena, a ne subjektivno po mojim, koji slušam. Da to ne reči, da tonovi glazbe jedan za drugim slijede prema zakonu uzroka i učinka? Jest, dakle sukcesija dana i uobičajeno mi bez sumnje objektivno, ali se ustalno ne shvaćaju kao uzajamni uzrok i učinak, dok je svijet o njihovom zajedničkom uzroku do Kopernika bio u zabludi, a da to nije bilo na ništak pravi spoznajni mišljenje sukcesije. Time se, mimo-god rečeno, opravdava i Humeova hipoteza; jer najtačnije i najbezgrešnije štedovanje dana i uobičajeno ipak nije pomoću pravile mišljenja naroda, da ih smatra uzajamnim uzrokom i učinkom.

Na drugome mjestu veli Kant, da predstava samo usljed tog pokazuje objektivnu realitet (to znači, da se sastoji od prostih fantazama), što mi spoznajemo mišljenjem mišljenja i nekome pravilu (zakonu

Kausaliteta) podrgnutu osu i drugim predstavama i mijenjuju mjesto u nekome odredenom redu vremenskoga niza predstava. No kako je malo tih predstava, kod kojih spoznajemo mjesto, što im ga kausalni zakon daje u redu uzroka i učinaka! Pa ipak mi voljeli razlikovati objektivne od subjektivnih, realne objekte od fantazama. U snu, u kojemu je mozak izoliran od periferijskoga živčanog sistema i usljed toga od spoljašnjih utisaka, ne možemo da napravimo ono razlikovanje. Stoga mi u snu smatramo fantazme realnim objektima i spoznajemo zablude tek onda, kad se probudimo, t. j. kad ponovno nastupe senzibilnih živaca i usljed toga spoljašnjega svijeta u svijest, premda zakon kausaliteta i u snu, dok se ne probude, zadržava svoje pravo, samo što snu se čisto podmeću nemoguće stvari. Dugo bi se gotovo operovati, da je kant kod svojega mjestu stajao pod Leibnizovim utjecajem, kojim je inače u svojoj ^{objektivnoj} ~~filozofiji~~ filozofiji njemu oprečan; ako se namine usaji, da se pravo shiue objave nalaze u Leibnizovim *nouveau essai sur l'entendement* (Liv. IV, ch. 1, § 14), u. p. la vérité des choses sensibles ne consiste que dans la liaison des phénomènes, qui doit avoir sa raison, et n'est ce qui les distingue des songes. — — — Le vrai critérium, en matière des objets des sens, est la liaison des phénomènes, qui garantit les vérités de fait, à l'égard des choses sensibles hors de nous.

Kod ^{objektivne} ~~istarske~~ svoj dokaza aprioriteta i nužnosti: zakona kausal-

teta iz toga, da samo neposredno posredovanjem spoznajemo objektivnu sušću
 njih promjenā i da je on utoliko udar istaknut, došao je Kant u sadržaj
 indukcij i tako oštru žaludu, da se ona može objasniti samo kao posljedica
 njegovog zaokupljenja u apriornu du nauku spoznaje, uslijed kojega ona je iz-
 makla, što bi inače svaki morao vidjeti. Jedini ispravan dokaz aprioriteta
 dao sam ja u § 27. Taj aprioritet potvrdjuje se svakoga časa nepoko-
 lektivom izjavišću, a kojom svaki u svim slučajevima od istaknutā oče-
 tiva, da će ispasti prema ovome zakonu, t. j. apodiktetom, koji un po-
 dajemo. ^{Taj} ovaj je ^{apodiktet} od svake druge izjavišću, koja se osniva na indukcij-
 ji, ~~iz kojega time, što nam je nemoguće da samo i pomislimo n. pr.~~
 od empirijskih spoznatih prirodnih zakona, razlikuje time, što nam je ne-
 moguće da samo i pomislimo, da taj zakon ipak ima kakav iznimku.
 Ili n. pr. možemo pomisliti, da će zakon gravitacije prestati delovati, ali
 ne, da bi se to desilo bez uzroka.

da, posredno
 primjenjuju
 i potuđeni
 ostalome
 tekstu.

Kant je u svome dokazu zapao u pogrešku, koja je oprečna
 Humeovoj. Ovaj je namre svaki ^{proizlaženje} ~~spoznanje~~ ^{proizlaženje} ~~spoznanje~~ ^{proizlaženje} ~~spoznanje~~
 njem; po Kantu nema naprotiv drugoga ^{razumijeti} ~~spoznanja~~ osim ^{proizlaženje} ~~spoznanja~~ ^{proizlaženje} ~~spoznanja~~
 listi razum može dokazati ~~da shvati~~ samo ^{proizlaženje} ~~spoznanje~~ ^{proizlaženje} ~~spoznanje~~, ali zgodno ^{proizlaženje} ~~spoznanje~~
 razumje isto tako ne može kao ni razlika između demoga i bijesoga, koja
 se namre, kao i sledovanje, dade shvatiti samo pomoću iste ^{proizlaženje} ~~spoznanje~~ ^{proizlaženje} ~~spoznanje~~
 sledovanje događaja u ~~svakom~~ ^{svakom} vremenu može se svatko empirijski

2 bezreifeu = razumjeti? 2 erfassen = razumjeti?

spoznati (što Kant na drugom mjestu poriče), isto tako kao sastavica stru-
ri u prostoru. Isto načim, kako nešto za drugom upie shjed u vremenu,
ne da se isto tako rastumačiti kao mi načim, kako nešto iz drugoga pro-
izlazi. Ova je spoznaja dana i uslovena istim čulnostim, a ova sa-
znanom. Isto kadući da Kant kaže, da se objektivno sledovanje pojašā
daleko spoznati samo pomoću rukovodstva kategorizata; zato on zapade u
istom pogrešku, koju predlaže Leibnitzu, da su forme čulnosti intelektual-
niske. (Krit. d. r. V., prvo izd. str. 295., 5. izd. 351.) — O sukcesiji je naj-
važniji shjedeci. Iz forme vremena, koja pripada čistij čulnosti, nemamo
mi znanje o samoj mogućnosti sukcesije. Sukcesiju realnih objekata, ~~ko-~~
~~joj~~ ^{koji} je forma upravo nijeme, spoznajemo empirijski i prema tome kao zblisku.
Isto nižnost sukcesije dvojn staja, t. j. ^{reke} promjene spoznajemo najviše sa-
znanom, pomoću kategorizata. Isto mi pak imamo pojmu o nižnosti ^{reke} sukces-
ije, to je dakle veći jedan dokaz, za to, da zakon kategorizata nijemo
spoznati empirijski, nego da nam je a priori dan. Načelo logične razloga,
koje izraz je osnovne forme nižne veze svih naših objekata, t. j. pred-
stava, koja leži u najdubljim nutarnosti naše spoznavalčke moći. To na-
čelo je zajednička forma svih predstava i jedini izvor pojma nižnosti, koji
nema nikakova drugog sadržaja niti potiske osim nastupa posledice,
ako je postavljen njegov razlog. Da ovo načelo u ovoj klasi predstava, ko-
ju ~~na~~ sada razmatramo i u kojoj ono nastupa kao zakon kategorizata,

obredaje nemeaske sledovanja, to dolazi otale, što je vrijeme forma o-
rile predstava, zbog čega se ovdje nižu veza pokazuje kao pravilo suk-
cesije. U drugim oblicima načela dovoljna razloga prijati će nam se
nižu veza, koja nas svakdje zahtijeva, u posebnim drugim formama, nego
što je to vrijeme i po tome ne kao sukcesije, ali će uvijek zahtijevati
karakter nižne veze. Isti je slučaj očito se identitet načela dovoljna
razloga u svim njegovim oblicima ili, što više, jednostavno korištena svih
zakona, kojih je to načelo izraz.

Kad bi bila ispravna Kantova Tezija, koju osporavamo, onda
bismo različnost sukcesije spoznali samo iz njegove nižnosti. do to bi
pretpostavljalo razum, koji najednokrat obuhvata sve redove uzorka i u-
činaka, dakle neograničeni razum. Kao je pridas razumim ovo nema-
gice, samo da nam činost bude manje potrebna.

Kako se Kantova Tezija, da se objektivitet sukcesije spoznaje
samo po nižnosti sledovanja od ničeta na uzorku, da se spediti s onom
(Kr. d. reth. V, prvo izdanje str. 206., 5. izd. str. 219.), da je sama sukcesija
empirijski kriterij, koje je od drugog stanja uzorku, a koje ničeta. To ne bi
d) ovdje najočitiiji rizik?

Kad bi se objektivitet sukcesije spoznao samo po kauzalitetu, onda
bi se ^{ona} samo kao takav ^{kao} mogao promisliti i ne bi bio ništa drugo nego to,
jer ako bi bio još nešto drugo, onda bi imao i druga različita obilježja,

je kojima bi se mogao ^{kao} spoznati, što Kant upravo poriče. Ipcome tome se ne bi moglo reći, kad bi Kant imao pravo: „bilo starije je neiman onoga, stoga ono je njegov stljed.“ Štedovanje i biti neiman bilo bi naprotiv jedino to isto, a ona rečenica bila bi tautologijaka. Godije tako ukinute razlike između sledovanja i proizlazeća dobio bi opet Hume pravo, koji svo proizlazeće proglasio prostim sledovanjem, dakle koji je tako doer poricao onu razliku.

Kantov dokaz valjalo bi dakle ograničiti na to, da mi empirijski spoznajemo samo uzbježnost sukcesije. No kako mi odin toga u izgovornim sledovima dojadaja spoznajemo i mogućost sukcesije i kako čak prije svega istaknuo quamo, da svaki moguć dojadaj u kojemu ~~pod~~ od onih sledova mora imati određeno mjesto; zato već iz toga proizlazi realitet i aprioritet zakona kausaliteta. Za aprioritet pak jedini je pravi dokaz, što je izloženo u § 21.

I Kantovom naukom, da je sukcesija moguća i da se dade spoznati samo pomoću kausalne veze, paralelna je jedna druga, naime da je istodobnost moguća i da se dade spoznati samo uslijed uzajamnoga djelovanja; a pokazano je u krit. č. u. pod naslovom „Kćica analogije istovrsta“. Kant ide u tome tako daleko, da kaže: „da istodobnost ~~predstava~~ ^{pojave}, koje ne bi uzajamno djelovale jedna na drugu, nego bi bile rastavljene praznim prostorom, ne bi bila predmet mogućice

zajedbe" (to bi bio dokaz a priori, da između stanovnih zvezda nema prazna prostora) i "da svojeto, što trča između našega oka i svojeto nikle železa" (taj izraz podučio je pojam, da nismo svojeto zvezda de-
 lije na naše oko, nego i oko na njih), stoga među zajednicu između
 nas i njih i da tako dokazuje istodobnost postojanja." Ovo poslednje je da-
 jace empirijski krivo, jer pogled na stanovne zvezde nikada ne dokaza-
 je, da ona postoji istodobno s gledaocem; nego tek to, da je tu bila prije
 nekolicke godine, čista čak nije nekolicke stotina. Kostalov ova kantova
 manka pada s ovom prvom, samo mi ovaj naše lažne propozicije; što-
 me se o bezvrijednosti ~~istovremeno~~ ^{izjedna} pojma uzajamnoga delovanja govorilo veći
 u 3 20.

S ovom pokrijanjem kantova dokaza, o kojemu je govor, mogu se
 po volji posrediti: prije ranije navale na nj, naima onu od Federa u
 njegovoj knjizi "o prostoru i kategorijama", 3 29, i ona od G. Z. Schulze
 u njegovoj kritici teorijske filozofije, sv. 2, str. 424. ff.

Shjeren se bez velikoga straha odvažio (1813.) da iznesem pripo-
 voru protiv jedne glasne manke, koja je sašla kao dokazana, pa je
 ponasajao još u najnovijim spisima (n. pr. Fries, krit. der Vernunft,
 sv. 2, str. 85.), — protiv manke onoga svojeta, njih dubokomunost štu-
 jenu s udobnijem i kojemu se zahvaljuje za štata veliko, da mi ne-
 giv dub Homerovim riječima može reći:

Αναστ' εἰς τὸν αἴθ' οὐρανῶν ἔδος, ἣ πρὶν ἔσθην.

§ 24. O staroj primjeni zakona konzaliteta.

Prema našim dosadašnjim razmatranjima primjenjuje se zakon konzaliteta istov ouda, kadgod se u materijalnome svijetu, koji nam je neprijetiti dan, ne primijeni na promjene, n. pr. kad se primijeni na prirodne sile, pravcu kojih su takve promjene uvijek tek mogućee; ili na materiju, na kojoj su one zbiraja; ili na svjetlo kojelo, kojemu se za to mora pridati apsolutno objektivnan, ne našim intelektualnim uslovesem bitak; i još i načie na različite načine. Upućujem ouda na ono, što sam o tom rekao u "Svijetu kao vođa i predstava", sv. 2., pogl. 4., str. 42. ff. Izvor takvoj staroj primjeni je svagda to, što se pojavio uskota kao i bezbroj drugih u metafizici i moralu. Djelom običi široko shvaćaa, djelom što su zabavara, da je zakon konzaliteta pretpostavka, koju mi donosimo sa sobom na svijet i koja omogućuje zrijenje stvari izvan nas. Izpravo dop toga nemamo prava, da takvo osnovno načelo, koje proizilazi iz ^{ophrštenje} ~~naprave~~ naše spoznavalacke moći, učinimo svjednim i ^{indie} ~~izvan~~ ~~svijeta~~ i neodređeno o svijet kao ^{3a sebe postojeći} ~~svijet~~ ~~koji postoji za sebe~~ i svake egzistencije.

§ 25. O vremenu promjene.

Študi da načelo dvoosna razloga nalazi primjene samo na promjene, zato se ouda mora spomenuti, da su već stari filozofi nalazili pitanje, u kojemu vremenu se promjena zbiva? ona načine ne može da

postoji, dok je predložuje stajanje još ovdje, a ni ouda, kad je novo veći nastupilo. Ako tako još dadeimo vlastitu vrijeme između obaju stajanja, ouda tijelo za to vrijeme ne bi bilo ni u jednom ni u drugom stanju, n. p. u misli mi živ ni mrtav, tijelo ne bi mi mislovalo, nit' bi se gubalo; a to bi bilo apсурдно. ^{metempsychosis / epicyclopsis} Vrijeme i najmanje bitnice o tom nalaze se sakupljena u Lectione Empirica, ad. mathem. lib. ix, 267. - 271., et Hypot. iii, c. 14., a nešto o tom u Gelijju, L. ii, c. 13. - Glavna je pričinu različitosti obratnice s ovom teškom točkom, jer ~~to~~ u Parmenidu (str. 138. Bip.) kaže točje, da se promjena zbiva najprije i da ne ispunjava nikakvo vrijeme; ona je u εἴρη φύσις - u (in seipsum), što on naziva εἰσότης φύσις, εἰς ἑαυτὴν οὐδὲν οὐδὲν, dakle indom bez vremena bitom (ali koja ipak nastupa u vremenu).

Prema tome je Aristotelovoj otkrovanosti ostalo pridržano, da tu tešku stvar dovede na čistac, što je on temeljito i iscrpljujuć učinio u 6. knjizi fizike, pogl. 1. - 8. Da se nijedna promjena ne zbiva najprije (Platonov εἴρη φύσις), nego svaka samo postupeno, dakle da ispunjava neko stanovito vrijeme, dokazao je posvema na podlozi čistoga apriornoga zora vremena i prostora, ali je taj dokaz ispao i vesoma nuptilan. Glavna točka tako dugop dokazivanja dala bi se svakako svesti na sljedeća načela. Uzajamno graničiti sebi će imati uzajamne krajnje krajeve zajednički. Prema tome mogu uzajamno graničiti samo dvije različite,

a ne dije nedeljivo strazi (koje bi inače bile jedno), dakle samo linije,
a ne proste točke. To se sada u prostoru prenosi na vrijeme. Kao što iz-
među dvije točke još uvijek ima linija, tako između dva sada još ima
neko vrijeme. To je dakle vrijeme promjene; kad je naime u prvome sa-
da jedno stanje, a u drugome jedno drugo. Ono je poput svakoga vremena
ko beskonačnosti djelivo. Ono, što se mijenja, prolazi prema tome u nekom
beskonačno mnogo stupnjeva, pomoću kojih iz onoga prvog stanja malo po
malo proglaši drugo. — Općenito razumljivo dala bi se ta stvar ovako obja-
sniti: Između dva sukcesivna stanja, ^{1. stupnja} ~~koje~~ različenost načina ispitiva pri-
mjerenja, leži uvijek još više ^{2. stupnja} ~~što~~ mi različenost ne možemo zamijeti-
ti; jer novo stanje, koje nastupa, mora postići stariji stupanj ili se-
lekciju, da se i dalje može zamijetiti. Ovome ~~stanju~~ ^{metodi} ~~metode~~ zato slabiji
stupnjevi ili selekcije, iz kojih ono postepeno proglaši, proglašeni su. I
oni zajedno razumljivi se pod imenom promjene, a vrijeme, što ga ispa-
njavaju, jest vrijeme promjene. Ako to primijenimo na tijelo, koje smo
gurali; onda je najbliži učinak neko kretanje njegovih unutarnjih dijelo-
va. To kretanje prolazi u sporije gibanje, počto se njime impuls daje
prenio. — Aristotel iz beskonačne djelivosti vremena posve ispravno zaklju-
čuje, da mora biti beskonačno djelivo i sve ono, što ga ispunjava, dak-
le i svaka promjena, t. j. prijelaz iz jednog stanja u drugo, dakle da se
sve, što nastaje, u stvari sastavlja od beskonačnih dijelova, a po tome
strano

da se uvijek zbiva postepeno i nikada najeta. Se posujit maiclar i iz postopenja nastajanja snakope pitanja, koje iz ^{upitih stvari} ~~teje prentazi~~, povlači on u posljednjemu poglavlju ove knjige razni zaključci, da se nešto ne- defino, dakle prosta tačka ne može gibati. I time je vrlo lijepo u skladu Kantovu objašnjenje matenje, da je ona „ovo giblivo u prostoru“.

Ovaj glosu kontinuiteta i postepenosti svih promjena, što ga je Aristotel pri postavo i dokazao, prikazuje Kant tri puta: najme u njegovu Dissertatione de mundi sensibilis et intelligibilis formis, § 14.; u Kritici ustupa uma, prv. izd. str. 207. i 5. izd. str. 255.; naposljetku u metafizičkim osnovama prirodne nauke na koncu „čije primjedle k mehanici“. Na sva tri mjesta je njepor prikaz stvari kratak, ali nije ni tako temeljit kao Aristotelov, a kojim je u bitnosti ipak pravome u skladu. Stoga za cijelo nema sumnje, da je Kant ove misli direktno ili indirektno poprimio od Aristotela; iako ga nigdje ne spominje. Aristotelova rečenica ova soti darogant s do u soti s do reproducirana je ~~u njemu~~ ^{Kod njega} na, između dva trava je uvijek velika vrijeme“. Ovoj izreci dade se prijaviti: „između dva stoleća je nema; jer u nemenu kao i u prostoru mora da ima ista granica. — Dakle mjesto da spomeno Aristotela, hoće Kant u prvome i najstarijemu od navedenih prikaza ova nauku, koja je izložio, da identifikira s Leibnizovim zakonom kontinuiteta (lex continuitatis). Kad bi ovaj zakon bio soti s ² onaj, ^{nauka}

order bi Leibnitz tu stras imao od Aristotela. Ako Leibnitz je taj loi
de la continuité (prema njegovoj vlastitoj izjavi u njegovim opera philos.,
t. 189., ed. Ledwain) najprije postavio u jednomu pismu Bayle-u (ci-
bid. t. 104.). No on ga ovdje naziva principe de l'ordre général, to
daje pod tim imenom jedan veoma opširni i neodređen, poglavito geo-
metrijski raisonnement, koji nema direktne veze s vremenom promje-
ne, koje on kopira me Apolonijsu.

Geto poglasje.

U drugoj klasi objekata za subjekat i oblik načela osobna razloga, što u njoj vlada.

zab. Objašnjenje ove klase objekata.

Jedna bitna razlika između čovjeka i životinje, koja se običajno pripisivala posve osobitoj moći spoznavanja, um, koji je isključivo čovjeku svojstven, osniva se na tome, što on ima klasu predstava, koju nijedna životinja nema: to su pojmovi, dakle apstraktne predstave; u opreci prema zornima, ali su ipak iz ovih izlučene. Najbliža je posljedica toga, da životinja ništa govori, ništa se smije; a posljedica sve ono mnogo i veliko, što oblikuje ljudski život pred životinjskim. Isključivijem apstraktne predstave postala je namre već i motivacija čovjeka. Sekunda čovjekova djelovanja proizlaze i isto takvom mogućnošću kao životinjska; to je ipak usljed vrste motivacije, koliko se ovdje sastoji od misti, koje omogućuju izbor (t. j. svjetni konfliktat motiva), na mjestu zgodnog impulsa pomoću predložaka, zornih predmeta stupilo djelovanje s načelom, predomisljanjem, prema osnovama, maksimuma, u skladu s dušima i t. d. Usljed toga dovodi se sve ono, što ljudski život čini tako rasolitim, tako umjetnim i tako stranim, da su svojim tokom više ne prepoznaje na ovome zapadu, gdje je postao bijel i kamni got nijesu moglo slijediti stare, prave, duboke pravilnije njegove osnovne, ~~ne~~ ^{preko} (naprotiv mi-

sti, da su životinje nešto od osnova drugo nego on, a da se u toj obmani
nevrsti, naziva ili bestijama, sve njihove upornu zajedničke životne potre-
be kod njih razli razli pojedina. Džih proglašuje besposredna, jer nitko taj i-
dentitet biva u sebi i njima, koji mu se nameće.

Ovo sva razlika, kako je upravo rečeno, sastoji se u tome, što ču-
dno osim zemlje predstava, koje smo razmatrali u predšavjenu poglavlju i
koje životinje također imaju, dži u svojoj, u glavnome za to toliko vo-
lumnozujemu mozgu još i apstraktno, t. j. iz ovih izlučene predstave.
Tako predstave nazvali smo pojmovima, jer svaka od njih obuhvata u
sebi ili naprotiv pod sobom mnogo pojedinih stvari, dakle jes je skup
ovih. Oni se mogu definirati i kao predstave iz predstava, jer apstrakcija
može raščlanjuje kod stvaranja istih u predšavjenu poglavlju razmatrane
potpuno, dakle zovne predstave u njihove dijelove, da se mogu pomisliti
rastavljeni, svaki za sebe kao razlika svojstva ili Ausprägung stvari. O pred-
stavu kod ovog procesa nužno gube zornost kao voda tekuću stanje
i vidljivost, ako se sastoji u njene sastavne dijelove. Dakle svako tako
izlučeno (apstrahirano) svojstvo daje se dokuje za sebe samo pomisliti,
ali se ne da kao za sebe promatrati. Stvaranje pojmosa zbiva se upie
pomoću toga, da se ^{od} zornost kao mnogo toga odluči, da se zatim ostalo
samo za sebe može pomisliti: dakle pojav se sastoji u tome, da se po-
misliti manje, nego što se promatra. Ako se kod promatranja različitih

[Faint, illegible handwriting on a grid background]

48
15

3347
45

20
~~45~~

zornih predmeta, od svakoga nešto drugo odhije, ali se ipak kod svakoga o-
stavi ono isto; onda je to rod (genus) one vrste. Pojam svakoga roda pre-
ma tome je pijan svake vrste, što ih ^{od njih} obuhvata; podhije izlučuju
svoga onoga, što ne pripada svom rodu. No svaki se mogući pojam da-
de pomišljati kao genus: stoga je on uvijek nešto općenito i kao takvo
ništa nezorno. Zato su i imena, koja je skup svega onoga, što se
njome daće pomišljati. Što se čovjek u apstrakciji sve više diže, to više
se izlučuje, dakle to manje se još pomišlja. Najviši, t. j. najopćenitiji
pojmovi su najpoznatiji i najsiromašniji, naposljetku samo još lake friske,
kao bitak, biće, stvar, bitanje i t. d. — Što mogu, mimojred rečeno,
dati filozofski sistemi, koji su sathvani samo iz takvih pojmova i koji
ju svoju gradiv smaku samo takve lake friske misli? Oni moraju ispa-
sti beskrajno prazni, siromašni, a zato upravo i sufokantno dosadni.

Budući da su, kako je rečeno, u apstraktnu pojmove sathnirane
i po tome razglatkene predstave izgubile svaku zornost; zato bi one svi-
jetli posve izmakle i ne bi se obzale za misarne operacije, za kojima
se tome išlo; kad se ne bi učvrstili i fiksirali pomoću lotimienih ~~z~~
čulnih kvaliteta: to su riječi. One, ukoliko sadržavaju sadržaj leksi-
kon, dakle jezika, označuju zato najdaš općenite predstave, pojmove, a ni-
kada zornu stvar. Leksikon, koji naprotiv sadržava pojedinačne stvari,
ne sadržava riječi, nego sama vlastita imena, te je i to geografski

ili historijski, t. j. nabrja ili on, što je po prostoru, ili što je po vreme-
nu pojedinačno, jer su vrijeme i prostor, kako to moji kritičari znadu,
principijam individualitatis. Samo zato, što su životinje ograničene na
zornu predstavu i što nijem sposobne za apstrakciju, a po tome za pojmu,
nemaju one jezika, sve ako i mogu izgovarati riječi; vlastita imena o-
ne naprotiv razumnij. Da je isti nedostatak on, što ih isključuje od
svijanja, objašnjava se iz moje teorije svijetovog, u prvoj knjizi, "Svije-
ta kao v. i pr." 4, § 13. i sv. 2. pogl. 8.

Ako analiziramo duži i svisti govor poine običaj jezika, na-
lazimo u njemu takvo bogatstvo lepičkih formi, računanja, obrata,
distinkcija i finesa svake vrste, koje su pravilno izražene pomoću gra-
matičkih oblika i njihovih fleksija i konstrukcija, a često i primjenom
osvojena načina govora (sermo obliquus), različitih glosoltskih načina
i t. d., sve to tako pravilno, da se moramo diviti i u tome spojati
veliku opreznost i svistu znanost. ^{ova je jednostavnost} ~~što ona se stiče~~ na osnovu shvaćanja
zornoga svijeta, čije kritičko biće u pretvaraju u apstraktne pojmove, što je
njegov fundamentalni posao, a to on može samo pomoću jezika. To svi-
to ne može da se dešava bez velikoga duševnog suda i napete pozna-
nosti. Snagu za to daje deci njihov požud za učenjem, koja je
jaka, kad vid pred sobom ono uistinu upotrebljivo i potrebno, a poja-
kuje se slaba samo onda, kad detetu hoćemo da utvrdimo nešto, što

ona nije primjereno. Dakle kod učenja jezika sa svim njegovim oblicima i formama, kako slušanjem govora odraslih, tako i vlastitim govorenjem, uočavaju djete, čak i ^{prilicno} ~~u~~ odgojem, ovaj razvoj svijeta uma i stiče ~~u~~ ovaj zasita konceptualnog logičkog, koja se ne sastoji u logičkim pravilima, nego neposredno u pravilnu primjenjivajući istih; kao što jeopjekt muzikalne dispozicije nauči pravila harmonije pomoću samog pjevanja u glasovi po sluhu bez istanja nota i generalnog basu. — Samo gluhonijemci ne prolazi spomenutu logičku školu pomoću učenja jezika. Zato je on gotovo isto tako nerazuman kao životinja, ako ne dobije njemu primjereno, veoma nještackih izobrazbu pomoću učenja u istanju, koje mu postaje surrogat za ovaj prirodnu školu uma.

§ 27. Korist pojnova.

osnovna suština našeg uma ili moći mišljenja, jest, kako sam govo pokazao, apstrakciona moć ili sposobnost, da stvara pojno
ve. Dakle nazočnost ovih u svijesti je ono, što dovodi tako začudne rezultate. Da to um može izvesti, ovisi se u bitnosti na disjuncijama.

Čak udijed toga, što pojmovi sadržavaju, manje nego ~~pojmo~~ predstave, iz kojih su apstrahisani, lakše ih je sukuvoditi nego predstave, a prema ovima se odnose otpribike kao formule u višoj a-situaciji prema misaonim operacijama, iz kojih su takve proizašle

i koje zastupaju, i to kao logaritam prema svojem broju. Od ovih mnogo
predstava, iz kojih su izlučeni, sadržavaju oni samo ovaj dio, koji
baj trebamo; inače bismo morali, tako reći, vući sa sobom svet nebit-
noga i potkrali se time, kad bismo htjeli, da ^{sebi} pomoću fantazije pre-
dočijemo same one predstave. No tako se primjenom pojmovne pomisli
samo oni dijelovi i snovi koji su u ovim predstavama, koji su od svake puta
zadržani. Prema tome valja njihovu upotrebu predložiti s odvajanjem
nekosvane potrebe, i s operiranjem kvintesencijama umjesto samih bi-
linskih ostataka, kvintom umjesto kvintom. Baskije intelekta, i pojmovna,
dakle razočanost klase predstava u svijesti, koju smo sada uzeli na raz-
matranje, upućuje na, što se zapravo i u našem svijetu zove mišlje-
nje. Ovo se označuje i riječju refleksija, koja kao neki optički trop
među izražaja ~~##~~ izvedenost i sekundarnost ovoga načina spozna-
vanja. To mišljenje, ta refleksija daje dakle svijest um svijest,
koja životinji manjka. Kako god ona čini sposobniju, da tirući stas i
pomisli pomoću jednog pojma, ali kod svake samo ono bitno, može on
po sebi dati, da otpadne svako ostalo različito, dakle i različite prostora
i vremena. Ustajed toga dobiva ~~##~~ u mislima ~~##~~ prijedlog prošlo-
sti i budućnosti kao i nezgodnoga; dok je životinja u svakome po-
gledu vezana na sadašnjost. U ta svijest, dakle sposobnost, da
se svijest osvijesti, da dođe k sebi, jest zapravo kojim su mišljem
domisli,

teorijskih i praktičnih djelovanja, kojima čovjek tako jako nadilazi životinjsku. Prije svega je ona namine krijeva brige za budućnost s obzirom na prošlost, zatim namjernoga, sviješćanoga, metodskega postupka kod svake namane, stoga zajedničkoga djelovanja mnogih za jedan svrhu, a po tome reda, zakona, države i t. d. — Ono posve navišto su pojmovi ^{pravi} materijal ovih znanosti, ~~koji~~ ^{kojih} to svrhu napodjetku daju sveti na spreganju posebnoga pomoću općitijega. Ono je moguća samo pomoću onoga djetun de omni et nullo, a to opet samo usljed općitijosti pojmosva. Za to Aristotel kaže: *omne est per se est ad hoc est per se est est in se est ad hoc est (aliquo universalibus enim non datur sententia).* (Metaph. III, c. 9.) Pojmovi su upravo one univerzalije, oko kojega se našao bitka u srednjem vijeku kretala duga prepirka između realista i nominalista.

§ 28. Reprezentant' pojmosva. Rasudna snaga.

I pojmom upije ne valja, kako je već rečeno, zamijeniti fantazam, koji je zorna i potpuna, dakle pojedinačna predstava, ali koja nije neposredno izazvana ~~ponoću~~ ^{na osjetila} utiskom, a stoga i ne spada u kompleks iskustva. Ono fantazam valja razlikovati od pojmosva i onda, kad se upotrebljava kao reprezentant nekoga pojmosva. To se dešava, kad čovjek hoće da ima samu zornu predstavu, iz koje je pojmosva proizišao,

i to da ova osoba odgovara. To nije svaki puta moguće, jer n. pr. o pojmu
noje, koji noje, trudna noje, broja noje nema predstave, fantazama,
koji tim pojmovima odgovara. Tada se n. pr. izgovore fantazam stvarnosti
pa, koji kao predstava mora biti nekroz odredbe, t. j. njegove religioze,
određenosti oblika, boje i t. d., jer pojam, koji je on reprezentant, nema nijed-
noga od tih određenja. No kad upotrebimo takavoga reprezentanta nekoga
pojma ispravak si je uvijek ispravan, da on nije adekvatan pojam, što ga
reprezentira, nego da je pun ^{koliko} samovoljnih određenja. U skladu s ovim, što je
osobito siceus, izražava se Hume u svojim essays on human under-
standing, str. 12x, para 1x prema koncu; je isto tako Rousseau, sur l'ori-
gine de l'inegalité, para 1x u sredini. Nista pose drugo naučava ~~o~~
tom naprotiv kaat u poglavju o samovoljnosti istih razumnih pojmova.
Ova stvar može da riješi samo unutarnje razmatranje i jasno razmišljanje.
Neka prema tome svaki napite, da li si je kod svojih pojmova ispravan
nekoga, monogramu iste uobazije a priori", n. pr. kad pomisliš pa,
da li si je ispravan nekoga entu chien et loup, ili da li on prema ov-
de postavljenim običajevima pomeću ima pomisli ili pojam ili stvarnosti
reprezentant pojma, dakle da li si predstavlja potpunu sliku pomeću
fantazije.

Ispravno mišljenje u istom smislu te riječi, dakle svaki ma-
turijski duševni delatnosti noje, potetne su riječi ili slike fantazije:

uporište,

bez jedne od njih nema ono ³otkova. No jedne idruge se ⁴nejednokrat ne
 zadržavaju; premda ~~može~~ u otkov uzajamno ^{moju} podupiraju ~~se~~ ^{da} jedne ^{da} zadržavaju
 u drugo. Mišljenje u našem smislu, dakle apstraktno mišljenje, koje ^{se} doći po-
 sledu sjećaj, jest ili čisto logički raisonnement, to ostaje onda posve na
 na svoje vlastitom području, ili se dotiče granice zornih predstava, da se
 s njima najed s tom namjerom, da ono empirijski dani i zornu shvate
 dosede u vezu s jasno pomišljenim pojmovima, da ga posve posjeduje. Tako
 ono za dani zorni slučaj traži pojmu ili pravilo, pod koje on potpada, ili
 pak za dani pojmu ili pravilo slučaj, koji ga potvrđuje. U ovom svojstvu je
 ono ²relativno sasudne snage, isto (prema Kantovoj podjeli) u prvome slu-
 čaju refleksivna, u drugome suprimisajivna. Istome tome je sasudna snaga
 posrednica između zornoga i apstraktnoga načina spoznavanja ili između
 razuma i uma. Kod većine ljudi potiči ona samo subdumentarno, često da-
 jajući samo nominalno *); oni su obredeni, da ili drugi vode. S njima, ne tre-
 ba govoriti više, nego što je potrebno.

Mišljenja, koje operiraju uz pomoć zornih predstava, jest prava jezgva
 naše spoznaje, jer se ovo načina ne priznaje, na osnov njih pojmovna. Čak

*) To to smatra hiperbolikom, neka razmotri sudbinu Goetheove
 naruke o bojanu. Ako se pak čini, da ja u tome nalazim jednu potvrdu, on-
 da je on sam kao drugu za to.

je mo proizvođač. Iako nistim originalne misli, stih izosuit osnov-
 nih nazora i stih izuma, ukoliko kod toga slučaj nije pridonio ono
 najbolje. Kod ovoga načina mišljenja pretežno je delatan saznanje, kao
 što je kod onoga prvoga, isto apstraktnoga, pretežno delatan ~~razum~~
um. Djevu pripadaju izvjesne misli, koje se duže motaju po glavi, koje
 odlaze i dolaze, koje se časom pojavljuju kao osakar, časom kao osakar
 nazor, koje se najosjetljiv ne fikcijama u pojmove i ne mađu riječi, po-
 sto su došlo do jasnoće. Jest, ima i takvih, koje se nikada ne mađu;
 a to ^{su} najalost najbolje: gnae voce meliora sunt, kudo Applej kaže.

Aristotel pak počinje je presječ laleto, jer je mislio, da se mišlje-
 nje ne može zbrati bez slike fantazije. Djevove izjave o tom, u knjigama
 De anima III, c. 2. 3, 7, 8, kao ov Παντα οὐδὲν ἄνευ φαντασμάτων
 ἢ γινώσκουσα (anima sine phantasmate nunquam intelligit) i οὐδὲν ἄνευ
~~φαντασμάτων~~ γινώσκουσα (anima sine phantasmate nunquam intelligit),
 necesse est, una cum phantasmate contempletur), isto tako de me-
 moria, c. 1, οὐδὲν οὐκ ἄνευ φαντασμάτων (fieri non potest,
 ut sine phantasmate quidquam intelligatur), — utique su ipak mnogo
 na misliove 15. i 16. stobica, koji su stoga jicice i usjerkivo ponašaju.
 Tako kaže n. pr. Pienus de chisandala, De imaginatione, c. 5.: necesse
 est, cum, yni ratiocinatur et intelligit, phantasmata speculari; —
 chelanchtham, De anima, p. 130., kaže: oportet intelligentem phantas-

i ~~to~~ samo dopušta ^{note} gmatan varijetet, kao što ćemo to odmah vidjeti.

moram svojaj zove se sud. Dakle u pogledu onih sudova raži opet načelo dvostrukog razloga, ali u obliku, koji je veoma različit od onoga, koji smo prikazali u predhodijem poglavlju, naime kao načelo razloga spoznavanja, principium rationis sufficientis cognoscendi. Kao tako smo kažu, da sud mora imati dvostruk razlog, ali treba da izražava kakav spoznaj. Istop te osobine dotiču on sudu predikat istinit. Istina je dakle odnosi sudu prema nečemu od njega različitome, što je naziva neposredni razlogom, te samo dopušta gmatan varijetet ^{note} vrste, kako ćemo to odmah vidjeti. Budući da uvijek ima nešto, na čemu se sud temelji ili osniva; zato je njemu ime „Grund“ (razlog, osnov) dosta odabrano. u latinskom jeziku i imaju drugima, koji potiču od njega, podudaraju se ime spoznajnoga razloga i imenom samoga uma: dakle oba se zovu ratio, la ragione, la razon, la raison, the reason. To posljednje, da se najodličnija funkcija uma, njegova delatnost isti sferi, spoznala u spoznavanju sudnih razloga. Ovi razlozi pak, na kojima se ~~sud~~ može osnivati, mogu se razdijeliti u četiri vrste, a prema svakoj od njih različit je tada i istina, koji ^{on} zadovoljava. Te vrste su postavljene u četiri nasledna paragrafa.

2. (u dopušta sam)

Istina je dakle odnosi sudu prema nečemu od njega različitome, što je naziva neposredni razlogom, a dopušta samo gmatan varijetet vrste

kojeh je osnivan
bivanjem je osnivan
kojih je osnivan

§ 30. Logička istina.

Jednome sudu može da bude osnov drugi sud. Onda je njegova i-

istina logična ili formalna. Da li on ima i materijalne istine, ostaje neodlučeno i ovi o tome, da li sud, na kojemu se on osniva, ima materijalne istine, ili pak da li sed sudova, na kojemu se ~~se~~ osniva, dovodi do suda materijalne istine. — Takvo obrazloženje nekoga suda pomoću drugoga nastaje uvijek pomoću posrednja, a njime. To posredenje zbiva se ili neposredno, u samoj konsekvenci ili kontra poziciji istine, ili pak dostižem trećega suda, pa se ovdje iz uzajamnoga odnosa staju posredujući objašnjava istina suda, koji treba obrazložiti: ovaj operacija je potpuni zaključak. On se zatvara isto tako pomoću opozicije kao i supramerije pojmosa. Budući da zaključak kao obrazloženje nekoga suda iz drugoga pomoću trećega ima uvijek pola samo za sudovima, a ovi su samo veze pojmosa, koji su upravo istinski predmet uma; zato su zaključivanje a pravom proglasila otečajnim postom uma. Iva silogistika nije ništa drugo dole skup pravila za primjenu načela razloga na sudove među sobom, dakle baron logičke istine.

^{Kopije} Sudovima, koji su obrazloženi pomoću drugoga, treba smatrati i one, ~~to~~ ~~to~~ je istina objašnjava iz četiri zakona mišljenja; jer ovi su upravo sudovi; iz kojih slijedi istina svih. St. pr. sudu: „trkut je prvotno, što ga zatvara-ju bi pravca“, jest osnov načelo identiteta, t. j. misao, koje se njime izražava. Osome: „nijedno tijelo nije bez savižnosti“ posrednji je osnov načelo protuslova. Osome: „svaki sud je istinit ili neistinit“ posrednji

Kao što ovaj sud: "oduzme li se onome tijelu ovdje
njegov potporanj, onda se parti", ne postaje neovisan
o sudu: "svako tijelo teži k središnju zemlju" kao svoj
premsi, jer je moguće, a da u svojoj onoga, što ga izriče,
nikada nije bilo ^{to je} začela.

je osnov načela isklučenoga trećega. Naposljetku osome: „nitho ne može prihvatiti nešto kao istinito, a da ne zna zašto“ posljednji je osnov načela dovoljna razloga spoznavanja. Da se u običnoj namskoj primjeni sudbi, koji proglaše iz četiri zakona mišljenja, prihvaćaju kao istinito, a da se ne svode najprije na one zakone kao njihove premise, jer najjednako što ljudi nije ni čuo za one apstraktne zakone, to one sudove isto tako ne čini neodine o njima kao njihovim premisama, kao što ovaj sud: „oduzme li se osome tijelo onda njegov potporanj, onda će pasti“, jer je moguće, a da u svijesti osome, što ga izriče, nikada nije bilo načela, svako tijelo koji se nekaditru zenuše“, ne postaje nesvjestan o osome kao svojoj premisi. Zato je ne mogu odokavati, što se desade u logici osome sudosima, koji se ne osnivaju ni na čemu osim ^{mo} ^{im} zakona mišljenja, predavala mutacija istina, tj. što se ih proglašiti neposredno istinitima i što su osu mutaciju logičku istinu razlikovati od spoznajne logičke istine, koja se osniva na drugome sudu kao osnovu. Svaka istina je odnošaj ^{nekoga} jednog suda na nešto izvan njega, a mutacija istina na pojedinost.

§ 31. Empirijska istina.

Predstavu prve klase, dakle isjetilima posredovani zos, a po tome sačinio, može da bude osnov suda. Tada ima sud mutacijel-

ne istine, a ova je empirijska istina, u koliko se sud neposredno o-
sniva na iskustvu.

Sud ima materijalne istine sliče koje: njegovi ^{su} pojmovi
~~su~~ tako uzajamno vezani, sastavljeni, ograničeni, kako to dovode sa
sobom i zahtijevaju zorne predstave, ^{ne mogu se osnove} ~~na kojima se on osniva.~~ Da se
to spozna, neposredna je istina sadržane suge, koja je, kako sam re-
kao, posrednica između zorne i apstraktna ili diskuzivna moći spozna-
vanja, dakle između razuma i uma.

§ 38. Transcendentalna istina.

Forme zorne, empirijske spoznaje, koje leže u razumu i čistij
istini, mogu kao uslovi mogućnosti svega iskustva biti saglas nekoj
sudu, koji je onda sintetički sud a priori. Kako takav sud ipak ima
materijalne istine, zato je ova transcendentalna; jer se taj sud ne
osniva na samome iskustvu, nego na uslovima ^{zajedne} ~~istih~~ mogućnosti i-
stoga, koji leže u namu. Jer on je odveden upravo time, pomoću je-
ga se odveduje samo iskustvo: naime ili pomoću formi prostora i vre-
mena, što ih mi a priori promatamo, ili pomoću zakona kretanja,
kojega smo a priori spoznali. Počinje taksi sudova su načela: Sva
pravca ne zatvaraju nikakvog prostora. — Ništa se ne dešava bez u-
zroka. — $3 \times 7 = 21$. — Materija ne može ni nastajati, ni nestajati.

Zapravo, to kao potvrda ove iste istine može navesti i ta ista matema-
tika, a isto tako može takle predikabilija a priori u e. svetlu li-
jete kao v. i pr. kao i većina načela u Kantovim, Anfangsprinzipien der
Naturwissenschaft.

§ 33. Metalogička istina.

Napodsetku mogu biti i formalni uslovi svega mišljenja, što leže
u umu, osnoš suda, aje je onda istina takva, da on je, mišljen, naj-
bolje označiti, ako je nazovem metalogičkom istinom. Taj izraz nema
nastalno nikakoga posla s ovim metalogičkim, što ga je napisao Johannes
Lambertius u 12. st. ljeću; jer on u svome prologu objašnjava: quia
Logicae suscepi patrocinium, metalogicas inscriptus est liber, pa se tom
riječi dale ne služi. Takvih sudova metalogičke istine ima par samo
četiri, koje su dasno našti indukcijom i nazvati zakonima svega mi-
šljenja, premda se još uvijek nijesu posve složili ni u njihovu izrazima
kao ni u njihovom broju, ali su ipak potpuno sporazumni u tome, što oni
uopće treba da označuju. Oni je sljedeći: 1.) Subjektat je jednak samu svo-
jil predikatu ili $a = a$. 2.) Istome subjektu se ne može ujedno pridavati
i odbirati neki predikat ili $a = -a = 0$. 3.) Od svake dva kontradiktorn-
no oprečna predkata mora svakome subjektu jedan pripadati. 4.) Istina
je odnosič nekoga suda na nešto izvan njega kao njegov dovoljni raz-

log.

Da su oni sudovi izraz uslova svega mišljenja i da su im ^{ovaj} ~~stoga~~
~~oni~~ osnov, spoznajemo mi pomoću jedne refleksije, koja bih još mogao
 namo ispitivanjem uma. Kako nam uzaludno pokušava ~~da~~ misli protiv o-
 vih zakona, spoznaje ih on kao uslove mogućnosti svega mišljenja. Tada
 vidimo, da se isto tako ne može misliti protiv njih, kao što ^{ostaje uslove} ~~ne može~~
 moć više utove pibati nasuprot suprotnim zakonskim. Kad bi su-
 bjekat sam sebe mogao spoznati, onda bismo one zakone spoznali ne-
posredno, a ne tek pomoću pokušaja na objektima, t. j. predstavama. I
 razlogom sudova Transcendentalne istine je u osome posledu isto to-
 ko: mi oni ne dolaze u svijest neposredno, nego najprije in concreto,
 pomoću objekata, t. j. predstava. Pokušajmo n. pr. pomisliti neku promjenu
 bez prethodnog uzroka ili pak nastajanje i nestajanje materije, onda
 smo si svijesti nemogućnosti stvari, i to kao objektivna nemogućnosti;
 premda ona sama svij kojeje u našem intelektu, jer je inače ne
 bismo na subjektivnom putu mogli dovesti ~~do~~ ^u svijesti. Kopje se izac-
 du Transcendentalnih i metalogičkih istina može opaziti velika slič-
 nost i odnošaj, koji pokazuje na zajednički korijen obih. ~~Staviti~~ ^{Staviti} ~~ok-~~
~~icelo~~ dovoljna razloga vidimo ^{našim} ~~oni~~ ovdje kao metalogičku istinu, pošto je
 u predstavnjem pogledu bilo nastupilo kao Transcendentalna istina, a u
 sljedećem pojaviti se se još u jednom drugom obliku kao Transcenden-
 tednom)

Talna istina. Baš zato se ja u ovoj raspravi trudim, da postanim načelo dovoljna razloga kao sud, koji ima četverostrak razlog, ne koji različit razloga, koji slučajno uvijek vode na isti sud, nego razlog, koji se četverostruko prikazuje i koji ja nikad nazivam četverostrukim kriterijem. Duge tri metalogičke istine imaju tako veliku sličnost među sobom, da i uvijek kod razmatranja istih gotovo uvijek dolazi do težnje, da traži zajednički izraz za njih; kao što sam to i ja učinio u 9. poglavlju 2. sveske svojega glavnog dela. Naprotiv su one od načela dovoljna razloga veoma različne. Ako bi i uvijek za one druge tri metalogičke istine htio potražiti analogiju među transcendentalnima; onda bi svakako sahalo obratiti ovu, da imptancija, ^{koju da kažem} ~~naime~~ materija, traje.

g. 34. km.

~~napis!~~

Pazi!! Ove ostaje prazno, nego se ovde mesta iska
g. 34. km, koji mi u rukopisu nije Trebao biti pre-
mesen na drugu stranu!

§ 34. Um.

Kako u ovom pogledu na razmatranje uzete klasa predstava
priпада samo čovjeku i kako se sve ono, što njegov život tako jako
razlikuje od života životinja, stoga najviše gov. tako znatno u prednost na-
prama ovima, osniva u izjednač. mjeri na njegovoj sposobnosti za ove
predstave; zato ona čisto i neosporno računa ovaj um, koji se obrača-
da, slavio kao prednost čovjeka. Tako se i sve ono, što su u svim ste-
menima svi narodi izričito smatrali manifestacijom ili djelovanjem uma,
onoja dogoz, dogmat, dogmatika, sat, la ragione, la raison, la
raison, reason, čisto osniva na tome, što je najviše samo apstraktnoj,
dohvatljivoj, reflektivnoj, uz sijeć. raznoj i posrednoj spoznaji, a ne in-
tuitivnoj, neposrednoj, čulnoj, u kojoj životinje imaju udjela. Ratio et ora-
tio Weesow posse separari sastavlja, de offic. 7, 16, te ih opijuje kao quae
docendo, docendo, communicando, disceptando, iudicando, conciliat inter se
homines i t. d. Uto tako De nat. deor. 2, 7: rationem deo, et, si placet,
pluribus verbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiam. 4 De legib.
1, 10: ratio, qua non praestamus belvis, per quam conjectura valeamus,
argumentamur, refellimus, disserimus, confirmamus aliquid, concludimus.
No u ovom smislu govoriti su i umu svagde i svagda svi filozofi sve
do Kanta, koji ga uostalom još sam odredjuje kao sposobnost principia iza-
kšnevanja; preuda se meda tajiti, da go on kao povoda kasnijem

reflektivno i istinski

mišljenje i predodmištanje pojavnog

~~Profesor filozofije promašio je godinu, da ovaj misli, koji je
v
više od prirode, službeno decedentno ime
a za što je potreban poseban~~

izvrtanja. O svome skladu s ovim filozofa u ovoj točki i o pravoj nameni uma u opreci prema isključivom njegovu pojmu po profesorskim filozofije u svome stobčevu govorio sam općenito već u govoru kao v. i pr., sv. 1., z. g. kao i u dodatku št. 597. - 598., a zatim opet u sv. 2., popla. 6; naposljetku i u osnovnim problemima etike, št. 148. - 154., dakle sve ono, što sam tamo rekao, ne moram ovdje ponoviti, nego ću na to malo vezati sljedeća razmatranja.

Profesori filozofije pronašli su zgodno, da odzvanjuju dosadašnje ime ovoj moći mišljenja i predomišljanja pojmovi refleksije i pojmovi, koja uvijek razlikuje od životinje. ^{i ona} ~~to~~ ^{opet} ~~opisivanje~~ ~~to~~ ^{to} je potreban govor, ~~a ona~~ ~~potrebni~~ ~~apost-~~ ~~rofi~~ ~~za~~ ~~govor~~, i o ovoj ovisi konjicije svijest, a i ovom svu konjicija djelovanja, pa su je stoga na takav način i u takvom smislu uvijek označali svi narodi, a i svi filozofi. Profesori filozofije su pak stijeli, da tu moć više ne nazivaju umom, nego razumom protiv svake jezične upotrebe i svakome zdravom taktu, a isto tako sve ono, što iz nje proizlazi, razumom ujedno umom, što onda svaki puta mora doći nekadne naprako i neopodno, što više, kao sadašnji. Naravno svagda i svagdje označivale se kao razum, intellectus, acumen, perspicacia, sapientia it. d. ona u predstavnijem pogledu prikazana, neposredna i više intuitivna moć, a djelatnosti, koje iz nje proizlaze, te su specifično različite od umail, o kojima je ovdje govor, nazivale su se razumima, mudrima, finima it. d.

Razumom i umom prema tome je svijet nešto potpuno različno kao ma-
 nifestacije drugih posreda i daleko različitih duševnih sposobnosti. Ja-
 mo se profesori filozofije nijesu namjeli doći i time; jer je tu žrtvu
 zahtijevala njihova politika, a u takvim slučajevima kažu: „djesta, ist-
 no! mi imamo izričnije, dobro shvaćene objave; djesta, istno, in
 majorem dei gloriam, kao što si se odavna usikla! Glavni bi ti ka-
 kov honoros i li nagradu? djesta, istno, djesta! idi ti zaslugi i čući u
 u ^{zapeklu} ~~knjizi~~.“ Djesta i ime uma bilo im je uistinu potrebno za izmišljanje
 i stvaranje, ispravnije i iskrenije za potpuno lažan misel, koje bi im
 imala pomisliti u metafizici, u koje ih je doveo Kant, za nekog misel
 neposredne, metafizičke spoznaje, t. j. koje prelazi svu mogućnost is-
 kustva i koje shvaćaju svijet stvari po sebi i njihova odnošaje. Prema
 tome je ona prije svega neka „svijest o bogu“, t. j. ^{ona} spoznaje neposredna
 gospodina boga, te konstruirala a priori i ućim, kako je stvorio svijet
 ili kako ga je pomisljen manje ili više nužnog životnog procesa ~~##~~
^{proizvodi} ~~iz~~ sebe i ^{stvario ga, baš kao} ~~donelle~~ ^{mađarske} ~~ga~~ ^{mađarske} ~~stvorio~~, ako bi ono bilo odveć trizijalno,
 ili pak, a tu je svakako najudobnije, iako nadarivo komično, kako ga
 je — po običaju i načinu oblične gospode — na koncu audijencije na-
 prosto „otpušta“, da se nam postavi na noje i ^{postoji} ~~masica~~, kuda nam je napo.
 Za ovo posljednje bila je darako dosta odvažna samog glava jednoga
 kraljevskog prekarala, kao što je Hegel. Dakle takve ludičke lakodije

moras ja
~~ni~~ (u prijeridku iz književničkih rasloja ~~ni~~ izgubiti svjetla

prave ~~suštine~~ ~~sviraoji~~ jer se u literaturnoj jeziku jer riječi

negativati (u našem jeziku nema ništa zajedničko s „nmo“
(ujkumit))

kao u njemačkom jeziku, Loreli, St. 56, red. 11.

ispunjavaju veći pedeset godina pod imenom umetnih spoznaja, koje su
 najviše sprovedene, stiču knjiga, koje se nazivaju filozofijama, pa
 se - poput te misli isonično - nazivaju znanstven i znanstvenima,
~~za taj se izraz ponavljaju čak toliko, da~~
~~zato i ponavljaju taj izraz, koje se dovodi do gedenja. hm, kojemu~~
 se kaže tako doko prida se svaka takva mudrost, proglašuje se, molu
 nadopjetnoga, pa i, ideja, ukratko neposredno na metafizici osnov-
 ranom mišću, koja leži u nama. što o načinu njegove percepcije svih
 ovih krasota i nadopjetnih zamjedaka vlada ipak veći 50 godina ve-
 lika različitost nazora među adeptima. Prema najdignitijima ^{u njemu je} ima on
 nešto neposredno umsko znanje apsolutnoga ili pak od ljubavi bes-
 konačnoga i njegovih evolucija u konačno. Prema drugima, nešto čed-
 nijima, ne drži se on toliko ^{umetnosti i filozofije,} ~~prematraliti,~~ koliko slušajući, budući da
 upravo ne promatra, nego samo saznaje (vernehmen), što se dešava
 sukraj otkaza (vergehen) i pija. buda on to posebno prepričava tako
 znanome razumu, koji zatim piše filozofijske kompendije. U od toga
 tobožnjeg saznavanja (vernehmen) imao bi dakle (u njemačkom jeziku)
 hm (Verunft) prema jednoj Yaoskijevoj pošalbi: svoje ime, kao da
 nije ~~to~~ ^{ovito} da je ono uzeto od govorenja, koje je umom utrošeno, i
 življenja (vernehmen) riječi u opreci prema zgošnjome življenju, koje pri-
 pada i životinjama.* što ona jedna pošalica filosofa već je stalo-
 šću, razlika kao otkazna misao, što više, kao dokaz, pa su je trisluhu

*) Sasus, koji počinje riječima: Prema drugima, nešto čed-
 nijima, ne drži se on toliko ~~prematraliti~~ ^{umetnosti i filozofije,} koliko slušajući, budući da
 upravo ne promatra, nego samo saznaje (vernehmen), što se dešava

puta ponaslati. Prema najčudnijima naposljetku ne može nam ni vidjeti, ni čuti, dakle ne dobiva od svih navedenih karata ništa pogleda na njih ništa izričita*).

Štoviše čitavo, znadu, da ja dopuštam, da riječ ideja svijed samo u njegovu izvornome, platonovskom smislu i da sam ovaj opširno izveo poglavito u 3. knjizi svojega glavnog djela. Francuz i Englez s druge strane veće a riječju ideje ili ideja veoma svagdašnji, ali ipak po sve običajen i jasnan smislas. Štoviše se običajem, kad sam se govori o idejama (načisto kad se govora uedakom), počinje vidjeti pred očima, svaka ^{ta} svijetlost ostavlja, njemu postaje, kao ~~to~~ da se govori o ^{svjetlosti} ~~svjetlosti~~ ^{svjetlosti} znak. Broje je dakle našim adeptima valjalo nešto učititi; stoga je najbratiji od svojih, poznati šarlatan Havel, svoj princip svijeta i svih stvari bez daljnjega nazvas idejom, — jer su onda svi mislili, da su time zapeta nešto dobili. — Iko ako se čovjek ne da ^{smestiti} ~~zapraviti~~ i pita, što su zapravo i-

(radi o izričiti, koje)

*) Drugi dio ove rečenice moras je u prijevodu izostati, jer se ne da prevesti na naš jezik; a osim toga nije za tekst i razumijevanje istoga ni od kakve važnosti. U originalu ta rečenica glasi: sondern hat davon nichts weiter, als eine blosser Abdruck, aus welchem Worte man aber das d' angemerkt wird, wodurch dasselbe einen ganz eigenen

deje, za ~~što~~ ^{kojih} moć odrediti im; onda obično dobiva kao objašnjenje i-
 stih naduto, šuplje, konfuzno blebetanje u smotanim periodima od
 takve dubine, da se čitalac na koncu, ako veći nije u sredini istih
 zaspan, nalazi više u stanju omanjenosti nego u stanju dobivene po-
 uke ili dolazi još do sumnje, da se misli otprilike nešto takvo kao
 šimere. Zatraži li on ometatim, da te ideje iposialno upozna, onda mu
 se svasta svidi: jedinom naime glavne teme školastike, koje je na-
 golost sam kant na neopravdan i pogrešan način razno idejama
 umu, kako sam to pokazao u svojoj kritici njegove filozofije, ali je to ni-
 mio samo zato, da pokazuje, da su one nešto upravo nedokazljivo i teo-
 rijski neopravdano: naime predstave o bogu, besmrtnoj duši i real-
 nome, objektivno postojecemu svijetu, — također se kao varijacije nasod
~~stava~~ ^{napreda} bog, sloboda i besmrtnost; drugi puti tvrdi, da je to apsolutum, ko-
 ji smo gore u 3. es. upozнали kao kozmološki dokaz, koji iz ničde paku-
 je inkognito; kadkada je to i ovo beskonačno u specij prema konačnome,
 jer njomački čitalac redovito uživa u tome blebetanju i ne opaža, da
 na koncu pri tome ne može ništa jasno da pomisli, nego samo, što

ästlich von Divinerie erhält, welcher, durch die Schafphysiognomie
 des jedesmaligen Apostels solcher Weisheit unterstützt, ihr nothwen-
 dig Eingang verschaffen muss. Irenodotac.

pitano ispitivajući samoga sebe misle svakoga upjeti, da u nama ^(ništa) ~~ništa~~
~~ne~~ ne postoji takva moć. Tome odgovara upravo i ono, što je tečajem sve-
 mena proizajilo kao rezultat iz istraživanja poznatih, sposobnih i česti-
 tih mislilaca, naime da je ono, što je brojeno, a stoga apriorno i o-
 sikhstven neodvisno u našoj cjelokupnoj spoznavalčkoj moći nastoj ogr-
 ničeno na formalni dio spoznaje, t. j. na svijesti samosvojnih funkcija
 intelekta i načina njihove jedino moguće djelatnosti. Do ovih funkci-
 jama je stina zajedno i svakoj za sebe materijal potekao izvana, da
 moğa dati spoznaje. Tako leže u nama forme spoznaje, ~~kao~~
 vrijeme i prostor, zatim zakon kauzaliteta kao zgodna forma razuma,
 pomoću koje ovaj izgrađuje objektivni svijet, a ~~ne kao~~ ^{naprosto} i formalni dio
 apstraktne spoznaje. ovaj je izložen i prikazan u logici, kojemu stoga
 naši predi posve ispravno nazvali bihi matkom o umu. No baš ona ni-
 i to, da pojmovi, od kojih se sastoje sudovi i zaključci, na koje se od-
 nose svi logički zakoni, ima da očekuju svoj materijal i sadržaj od
 zorno spoznaje, — isto tako kao što razum, koji sve stvara, uzima iz
 čulnoga svijeta građu, koja nejasnim apriornim formama daje sadržaj.

Dakle sve ono materijalno u našoj spoznaji, t. j. sve ono, što se
 ne da vesti na subjektivnu formu, na samosvojni način djelatnosti, na
 funkciji intelekta, dakle cjelokupni materijal dolazi izvana, ^{naprosto} ~~naime~~
~~naime~~ iz objektivnoga svijeta čulnoga svijeta, koje proizlazi iz čulnoga

^{suđava,}
 iz načela, ili il je postepeno stekla ona iskustvom obogaćena, a potra-
 nu spoznaju i pomoću kojih jama i tako možemo pregledati isti tako o-
 no empirijski način, dakle u ovome slučaju ono, što se ina pretridjeti,
 kao i razlogi i posljedice našega vlastitog djelovanja. Svagde je „umna“ i
 „umski“ jednako značenja sa „dosljedno“ i „logično“, kao i obratno; jer je
 logika samo prirodni postupak samoga uma, ~~koji je~~ izražen kao sistem
 pravila. Ovi izrazi (umna i logički) odnose se dakle uzajamno kao prak-
 sa i teorija. Baš u ovome smislu razumijeva se pod umnom načinom
 postupanja posve konzekventan način postupanja, koji dakle proizlazi iz
 općih pojmova i koji rukovode apstraktne misli kao načela, ali koji
 nije određen transcendentnim utiskom sadašnjosti. Time se međutim ništa
 ne odlaćuje o moralitetu jednoga takvog načina postupka, nego ovaj može da
 bude isti tako dobar kao i zao. U tom se nalaze općina objašnjenja u
 mojoj „Kritici Kantove filozofije“, str. 576. ff. kao i u „bosonim problem-
 ma etika“, str. 152. Spoznaje iz istoga uma nepodjetku su takvo, ~~koji~~^{kojih}
 izvor leži u formalnome djelu naše spoznavalacke moći, bio to ~~isto~~
 misaoni ili zorni, dakle koje možemo dovesti k svijesti a priori, t. j. bez
 pomoći iskustva. One se svagda osnivaju na ^{suđavanju} načelima transcendental-
 ne ili pak metalogičke istine. Naprotiv um, koji daje materijalne spo-
 znaje izvorno i iz vlastitih osjetilava, koji nas stoga pozitivno pon-
 rađa iznad svake mogućnosti iskustva i koji bi ga to morao

Kosi odjelci!

ja djela tako njezinih, pravih mislilaca, tih pravih izumih među sud-
 mar, koji se — rari mater in quicite vato — tečajem stopeća pojačuju
 samo odo-onda jedamput, jer je pricoda svakoga njihova vrste samo
 jedamput načelnika i zatim, ^{kalup.} „cazila formata“. Ovi bi i za tu mladež bi-
 žijeli, da se za njihov udio ~~na~~ na njima nijesu prevarili oni tako ur-
 dasve štetni prekosni sataoga, ti članovi velikoga društva i pobra-
 timstva svakdašnjih glava, koja svagda usjetaju i daju, da njihova
 zastava visoko leprša, kao ~~stajati~~ ^{stajati} neprijatelj velikoga i pravoga, što ih
 tišti. Upravo po osimku i njihovom djelovanju ovo je doba tako palo, da je
 Kantova filozofija, koja su naši ovi shvatili samo namom dugopodijezga
 ozbiljnog študija i velikim naporom, sadašnjoj generaciji opet postala
 strana. Ova stoji pred njom kao orog npos avogar, to pokušava da
 pravi snove, budalaste, glupe napadaje na nju, — kao što se barba-
 ri nabacuju kamecijem na slatku grčik bogova, koja im je strana.
 Budući da ~~stvar~~ stvar dakle tako stoji, zato je danas i moja dužnost
 da braniteljima uma, koji neposredno spoznaje, razabire, promatra,
 ukrotko koji iz vlastitih sredstava daje materijalna znanja, pre-
 poručim kao nešto njima novo prva, izričito protiv svih prirođenih sp-
 znanja uporenu knjigu Lockeova djela, koje je već 150 godina od
 svjetskoga glasa, a posebno još 32 21. — 26. u 3. poglavlju istoga.
 Premda Locke u svome pisanju svih prirođenih istina ide utoliko

avre daleko, što to proteže i na formalne spoznaje, u čemu ga je Kant najsjajniji način ispravi; to on ima potpuno i nepobitno pravo u posledu svih matematičkih spoznaja, t.j. koje daju gradiv.

Već sam u svojoj stari rekao, ali moram ipak da ponovim, jer nema poroga gluhara od onoga, koji ne čuje, dev čuje, kako to uči španjolska poslovica (no hay pesc poro, que el que no quiere oír): Kad bi nam bio ga metafizički osnovana ^{individuealna i istoplena} stvar, koja ~~stoji~~ ^{stoji} ~~spoznaje~~ ^{spoznaje} prema njenoj gradji, a prema tome zaključke, koji ~~ne daju~~ ^{ne daju} ~~stvar~~ ^{stvar} ~~možnost~~ ^{možnost} ~~iskustva~~; onda bi i u predmetima metafizike, a po tome i religije, jer su isti, maćno morao sladati isto tako ~~veliki~~ ^{veliki} sklad među ljudskim rodom kao u predmetima matematike; tako da bi čovek odmah morao smatrati, da nije pravo pri pameti, što bi se ^{jednako} u svojim nazorima o istoj stvari ~~jednako~~ ^{jednako} ~~od~~ ^{od} drugih. No upravo se ono obratno dešava: u nijednoj temi ljudski rod nije tako nesložan kao u spomenutoj. Otkad ljud postoji, nalaze se svagde svi filozofijski sistemi u propici, to su uzajamno djelom dijametralno oprečni; a otkad ljud operu (što je još duže), bore se religije među rodom ogajem i maćem, ekskomunikacijama i topovima. Za spaslene ketorodake pad nijesu ^{na} ~~ni~~ ⁿⁱ vrijeme živoga gerovanja ~~hita~~ ^{postojala} ljudstva, nego temnice i ukriviće po red potepatka. Istakto dalle porovi više jasno i nepobitno protiv lažnoj ^{foridniji} ~~stvari~~ o nekome umu, koji bi bio moć neposrednih, metafizičkih spoznaja isti, jasnije rećeno, nađakunica odozgo. Bilo bi klome zavista

vrijeme, da se s njima stogo obračunava; jer se, horrible djetu, jedva tako sakata, opipšiva laž veći još stječe svagdje u epinoidnoj kolportira, od jedne do druge putuje s katekiz u klupe, a zatim opet iz klupa na katekiz. Jest, čak se među francuzima našlo nekoliko budala, koje su se dale namagarčiti tom bajkom, te tobože njome sada u francuskoj gdje je zbrani razum (bon sens) Francuza transcendentatluome umu (saisson transcendental) dokosa pokazati svata.

što gdje se ta laž izlagla i kako je ta bajka došla u svijet? — chorom najalost priznati: najbliži povod das je najalost Kantov praktični um, na svojim kategoričkim imperativom. Isto se ovaj jednom prihvatio, nije ^{izdalek} ništa više, ~~hvala mu~~, doli da mu se kao njegov pendul ili bliznac dsda isto tako neposredno-podloženi teorijski um, koji dakle se tripod najještije metafizičke istine. Sjajni uspjeh ove stvari prikazao sam u osnovnim problemima stike, str. 148. ff., pa upućujem na to. Budući da ja mislim, da je Kant das povode tome lažnom prihvatu, zato ipak moram dodati: što rado pleše, tome se tako fučka. šta to je kao neko prokletstvo, što tereti dvostruki rod, da mu se čak i u desima velikih duhova (uskljed njegovog predstava, a napakim i idavim) najbolje vidita, baš ono najslabije, stvarice, upravo pogreške; tako da njih hvali, divči se njima, dok tak onako propušta, što je zaista vrijedno divljenja. Ovo istinski veliko, ono zapravo veliko u Kantovoj filozofiji poznato je sada samo gdje-

međunarodni djela

kojima; jer je zajedno s ozbiljnim študijem/morala prestat i razumijeva-
 nje istih. Oni, koji misle, da je i podjela mjega nešto došlo, što više, tek
 ono pravo, istaju tek djela samo još kategorična, a svaka historijskoj o-
 bavezštenja. Stoga se kod ~~istih~~ ^{nekih} njihove brošurije o kantovoj filozofiji o-
 pažnja, da pokušaju samo njegovih knjiga, spoznatijim stvar, da su ponijeli
 ljudi sivo obris iste, da su ovdje-ondje uhvatili po koju riječ, ali da ni-
 kada nijesu prošli u njegov duboki smisao i duh. Isto se prima taksi-
 ma kod kanta, odvajkada najbolje vidjelo, to su prije svega autinomi-
 je kao nadasve zapletena stvar, ali još više praktični um i njegovim
~~praktičnim~~ kategoričkim imperativom, a tako još i na njegovu zamorana
 moralna teologija, kojemu se kant nikada nije ozbiljno ^{trajno} ~~trajno~~; jer
 teologički dogma od isključivo praktične vrijednosti shiše duhovnoj praksi,
 koja se bez opasnosti može dati šeci, a ti spada to posvećen svoj: "operi
 mi kuzno, ali nemoj da mi ga pokvasiš." Isto se pak tiče namoga ka-
 tegoričkog imperativa, to ga kant nikada nije trudio kao življeniu na-
 po je naprotiv češće protestirao protiv toga i servirao ga samo kao ^{rezultat} ~~rezultat~~
 dasve indue kombinacije pojnova; jer je upravo trebalo vidno mišljeće za
 moral. Ito profesori filozofije nijesu nikada ispitali fundament ove stva-
 ri, tako da se prije mene, čini se, nije mi spoznav. Shjeto toga su
 se požurili, da kategorički imperativ pod purističkim imenom "moral-
 ni zakon", koje me svaki puta podjeka na Büchserov diarsell Lareg.

~~to~~ misli, da hovec nje nema, ako samo paksije glavu. In, ide vrijeme, nosi kreme: samo kad publici jedušu bude dosta toga neplodnog naklapanja, nepodnosivo dosadnoga preživljanja, arbitrarni kvantiteti apsolutnoga i djeljivoga ljudskog morala one gospode, ~~to~~ će otpočeti biti, kad ja budem mrtav i kad moje stvari budu mogli apretivati po vlastitome ~~ukusu~~ ukusu; onda će se dalje vidjeti.

chorgen habe denn das Rechte
Seine Freunde wohlgesinnt,
wean mir heute noch das schlechte
vollen Platz und Gast gewinnt.

W. G. Diwan.

Do znanu li gospoda, čemu je došlo vrijeme? — Nastupila je već davno ~~to~~ prosićana epoha: etvra se koleba, koleba se tako jako, da se pita, da li će opet naći težište, jer je njere nestalo. Ima ^{se} najjetlija objere je kao i stariju najjetlija: ništa tame je udvo. Broj ovih, koje starišiti stupanj i opseg znanja i ni neposobnima za njerovanje, postao je romana relik. To posljednjije općenito siveje plitkoga racionalizma, koji se riješi eci svoje lice ^{stijeno} ~~kao~~ buldogu. Duboke misterije krišćanstva, o kojima su stotica mudrosela i prepisale se, hoće on poave jednostavno da riješi si svojim krojačkim rifom, to misli pritom, da je nekakus mudros. Prije svega počela je glavna krišćanska dogma, nauka o vječnome žije-

ku, za plitke racionalističke glave dečijom mudrošću; jer se njima čini,
da mišta nije jasnije i izvesnije, nego da bitak svakoga počinje s njegovim
rodjenjem, zbog čega je nemoguće, da je prijetan mogao doći na svijet.
Kako oštroumas! — U kas što se nekosi počinju pokazivati u selu, pošto je
prekladale nesofa i ^{preko} zapuštenost, tako u ovim približama podiže glavu usrijed
spremani materijalizma, te dolazi sa svojim protivcem bestijalizmom is-
pod ruke (što se neki nazivaju humanizmom). — I neoposobiošću za spe-
rovanje raste i potreba za spoznajom. Tuma neko nečisto ne štati kulturu,
gde se svaka ipersonaje, svaka objava, svi autoriteti rasplinjaju, gde is-
vjet teži za vlastitom spoznajom, te hoće, da bude počin, ali i usjeren.
Vodilica ditičijstva pala je s njega; on hoće, da stoji na vlastitim nogama.
No pri tome je njegova metafizička potreba tako neistrebiva kao i svaka
fizička potreba (vidjet kao v. i p., sv. 2., pogl. 17.). Ona se otkriva
tozi za filozofijom, a jadas iprijetanstvo dozisa sve mislovne duhove, ~~što~~
što il je nekada iz svoje kute proizvelo. Tu nije više dostatan simple kle-
betanje i impotentna nastojanje dučerskih ušapfenika; nego suđe je potrebna
ozbiljan, tozi na istian, a ne na pluća i kousarce uprasčena filozofija. On
stoga me pita, da li ~~je~~ ^{sej} ^{svjeta} ~~mištinama~~ ili pajičtinama ili da li ovaj il
ovaj eskvencij stranci pristaje u njeno maklapaje; ~~što~~ ^{ovaj} pokazuje, da je po-
ziv filozofije posveća duzi, nego da bude izvorom zarade za siromašne du-
hom.

da ja ću se vratiti na svoju temu. Praktičnom oraklu, što je
je kant nam krivo propisao, pridružili su teorijom orakl pomoću amplifi-
kacije, za koju je trebalo samo malo odvažnosti. Čast toga igračice ima
da se svede na F. H. Jacobik, jer su profesori filozofije taj stapojen
dovr radova i zahvalno primili od toga nijednog čoveka. Time im je
naime bilo pomognuto u mesoji, u koju ih je doveo Kant. Aladui, krijevci,
misasoi um, što je je Kant tada tražio bio kritizicis, dekadisali su na
skizom, pa je odavde morao moći to ime. Ime um pridati su pod prave
imaginacsoj, ~~pa~~ mađki sećeno, lažnoj moći, koja, tako seći, ima prozoreć,
kroz koji se vidi u supralunarnoj, što s'ice, nadaćasoi svijet. Kroz ^{moć} mo-
gle su se stoga primiti prave gotose i prisodene sve one satine,
oko koji se uzaludno ~~koz~~ ^{stojek} ~~stojek~~ ^{Frudo} i propisao disadašnji, staro-
modni, pošteni, refleksiivni i svijesni um. U na takvoj, posvema iz zid-
ke uzetaj, posvema lažnoj moći bazira se nek pedent godina njemač-
ke, tako zvana filozofija, najprije kao slobodna konstrukcija i projekcija
apsolutnoga ja i njegovih emanacija u ne-ja, zatim kao ~~intelektualno~~ ^{intelektualno} g-
loktualno g-rijeje apsolutnoga identiteta ili indiferencije i njenih e-
volucija u prirodni ili pak postarada boga iz njegova klanoga uzroka
ili ne-uzroka à la Jakob Böhm, naposljetku kao čisti samopomiš-
nje apsolutne ideje i gledalište baleta ~~identiteta~~ ^{identiteta} ^{drjetanja} pijanova, ali
posud toga uvijek još kao neposredno razabiranje bižarske, mado-

svetoga, božanstva, bezpote, nitine i dobrote i po volji još nejesto drugo i-
li ~~je~~ kao ~~glavna~~ ^{prosta} slutnja svih tih karata. — To bi dala bio um? O
ne, to su karatije, što profesiona filozofije, koje su ozbiljne kantove
kritike dovela u neprikladu, treba da posluže u misli, da nekako, per
fas aut nefas, prikazu predmete državne religije kao rezultate filozo-
fije.

Ista je namo dužnost profesora filozofije, da filozofiji obru-
lože i stave izvan svake sumnje nauku o bogu, stvorenju i upravitelju
svijeta, kao osobnome, dakle individualnome, razumom i voljom obdare-
nom biću, koje je svijet stvorilo (od ~~svicga~~ ^{mi} te upravo, njime najve-
šom mudrošću, mišlj i dobrotom. No usljed toga dolaze profesori filozofije
u vrlo star položaj prema pravoj filozofiji. Došao je namo krat, kri-
tika istoga uma napisana je već prije 60 i više godina, a mezin je re-
zultat bio, da svi dokazi, koje su tečajem hrišćanskih škole postavi-
li za bitak boga i koje ~~su~~ ^{ne} ~~može~~ ^{može} samo na tri moguća načina dokla-
zivanja, ništa ne mogu da udovolje zahtjevu. Jest, nemogućnost svakoga
takvog dokaza, a po tome nemogućnost svake špekulativne teologije,
prikoznje ¹⁶ opirno a priori, i to dobro shvaćeno, a ne, kao što je postalo
u modernu u naše dane, šizim Hebbtanjem, Hegelovim naklapanjem,
od kojega svaki može da napravi, što ga je volja. Ne, nego posve
ozbiljno i počteno, po stvoreno dobrom običaju, dakle tako, da taj str-

ri već to godna nitko nitko značajnija ne može da prigovori, kakikogod je ona mnogima nepodno došla, što više, uslijed ne su dokazi za bitak boga posvema iziši iz kredita i običaja. Jeat, prema ovim vladati su se odonda profesori filozofije veoma fino, pokazali an čak izrazito prezirajuće i sili; jer se narine stvar tako sama po sebi sagleduje, da bi smiješno bilo, kad bi je čovjek tek htio dokazati. E, e, e! da se to bar piše znalo! Unda se ljudi ne bi stobierma namučili oko takvih dokaza, a Kantu ne bi bilo potrebno, da se st^{av} rusi ^{stava} težinom umake kritike. No kod spomenutoga prezirajuća sjetio se zacijelo mnogi listice s listom groždem. Iko bi uostalom htio da vidi jedan maleni potpis takovoga prezirajuća, naš se vrlo karakterističan primjer u Schellingovim filozofijskim spisima, str. 7. 1809., str. 152. — Dok su se pak ljudi tješili, što je Kant rekao, da se ni opreta ne da dokazati, — kao da je tome starom običajatu bla nepoznata ova affinitivanti inenanti probatio, — došlo je profesorska filozofije kao kakav spaviteš i muždi došleja nijedno Jacobijevo iznaušice. Ono je pje-mačkim učenicima ovoga stobeka dalo posse apatan um, kojemu dosada nitko još nije nitko čuo, ni znao.

No sve to domišljatosti ipak nijesu bile potrebne. Stajme baš uslijed ove nedokazljivosti ne napada se ni najmanje sam bitak božji; jer stoji ne mnogo sigurnijemu osnovu i nepokolebivo čvrsto.

da to je stvar objave, kojom je to utoliko stalnije, utoliko je takva ob-
 java zapala jedno i nekakvo ovaj narod, koji se zbog toga zove vada-
 bravi. To se može videti potome, što se spoznaje koga kao osobu koje
 upravitelja i stravitelja svijeta, koji je sve dobro napravio, nalazi samo u
 židovskoj vjeri i obim operativim manjama, koje su iz nje proizišle, pa
 bi se u niserem smislu mogla nazvati njegovim sektarom, ali se ne
 nalazi u selgiji niti jeop drugog naroda staroga ili novoga vremena.
 Ta nitsome ne će pasti na pamet, da s gospodarov bojom (zamijeni Bra-
 mu Indu, koji živi u meci, u tebi, u mojem koplju, kome sam, — ali pak
 Braamu, koji se stiču teumire, da napravi mjesta drugim Braamama i ko-
 jerna se ~~stiču~~ posred toga njegova stvaranje svijeta upisuje u Knjiga i gi-
 jeh *), — a kamoli bludnoga sina prevarenoga Saturna, kome Prometej
 pokosi i nanjesta njegov pad. No promotrimo li dobro our selgiju, koja
 ima najedni koj operativ na svijetu, koja prema tome ima majoretet

*) If Brahma be unceasingly employed in the creation of worlds,
 ----- how can tranquillity be obtained by superior orders of beings?
 (ako Braama neprekidno stvara svjetove, — — — kako bi bica viže vrste
 dolazila do mira?) Prabodh Chandro Dasa, Tr. by J. Taylor, p. 23. — Braama
 je i do kimuctija, ali ovaj je personifikacija prirode kao stvaranje,
 obzivanje i svet. Braama zastupa dakle ono prvo.

konjunktiva za sebe, pa se u tome pogledu može nazvati najodličnijom,
dakle budizam; onda se dandanas ne da više tajiti, da je ovaj isto tako
izrazito i izričito ateističan, kao što je Bogo idealističan i estetičan;
i to tako, da svićenici izričito peshoreseraju nauku o teizmu, kad im
se Takva iznese. Zato je i tako nam se saspije u Asiatic researches Vol.
6., p. 268. *) veliki svićenik u Ovi u sastavku, što ga je predav nekome
katoličkom biskupu, onima šest prijekornim krivovjerstima pribrojio i nauku,
da ima bice, koje je stvorilo svijet i sve stvari i da je samo ono
dostojno, ~~da se običava~~ da se običava. J. J. Schmidt, kojega je obličnog u-
čenjaka izričito smatrao najboljim poznavatecem budizma u Evropi, kaže
baš zbog toga u svojoj spisan, o srodnosti quodističkih nauka i budizma;
str. 9.: "U spisima budista, nauka svako pozitivno nasještaje nekoga
najvišeg bica kao principa stvaranja, te se dakle čini, da se taj
predmet historice obilazi, gdje se prema konzervaciji nam od sebe
nadaje." u svojim "Istraživanjima ne pokrivaju starije ^{prijesti} civilizacije
srednje Azije", str. 100., kaže isto: "Sistem budizma ne poznaje ne-

*) isto tako što nam saspije Langensmaro u njegovoj Description
of the Burmese empire, p. 81. Vidi J. J. Schmidt: "Forschungen im Ge-
biete der älteren Bildungsgeschichte Mittelasiens", Petersburg 1854.
str. 976.

ko je čisto, nestvoreno, ^{nekakvo} ~~nešto~~ božansko biće, koji je bio prije
svih vremena i stvorio sve, što je vidljivo i nevidljivo. Ta ideja ma
je posvema stara, a u katoličkim knjigama ne nalazi se o tom ni
najmanji trag. Isto tako nema stvaranja; vidljivo sve što nije došlo
bez početka, ali je prema konstantnim, nepromjenjivim prirodnim zakoni-
ma postao od praznoga prostora. Čovjek bi se medutim prevacio, ako bi
prihvatio, da buditi nešto, nazivalo se to udesom ili prirodom, smatraju
ili običavaju kao božanski princip. Ovakvog je obratno; jer upravo ovaj raz-
voj praznoga prostora, ovaj pad iz njege ili njezovo komadanje u besbrojne
dijelove, dakle ova nastala materija jest zlo jistivije ili sve više u
njezinim nutarnjim i spoljnjim odnosijima. Iz njege je nastao beti-
lanj ili stalna mijena prema nepromjenjivim prirodnim zakonima, po-
što su oni bili osnovani ovim zlo. Isto tako on kaže u predgovoru,
što ga je 15. rujna 1830. obćao na petogradskoj akademiji, str. 26. :
"Izraz stvaranja budizma je nepoznat, jer on zna samo za postanke
svijeta; i str. 27. : "čovjek mora vidjeti, da kod njihova sistema ne
može da postoji ideja kakvoggod prebožanskoga stvaranja." Šalo bi
se navesti stotine takvih ~~potvrda~~ potvrda. No samo još na jednu ho-
ću, da upozorim; jer je sasvim popularna i kćome službena. Ostane
3. svezak veoma ponosoga budističkoga djela Chahavansi, Raja-
raci and Rajar-vali, from the Singhalese by E. Latham, Lond. 1833,

sadržava iz holandskih zapisa iz prevedene službene interogacije, što
 je holandski guverner od Ceylona 1766. pojedinačno odigao s religiozno
 svećenikom pet najodličnijih pagoda: kontrast između interlokutora,
 koji ne može da se preseca sa staze, nadase je zabavan. Svećenik, ~~prema~~
~~prema manjkama~~ svoje religije puni ljubavi i samilosti za sva živa bića,
 je makar to bili i holandski guverneri, nastoje najpripravnije da od-
 govore na sva njegova pitanja. No uistinu i bezazleni ateizam onk potčinil
 i dapaca ekstatičkih religija svećenika dolazi u konflikt s nulta-cujin
 uopćenjem sva veći u kolijevci judaiziranoga guvernera. Njegova opća
 postala mu je dopora prisodom, on se nikada ne umije suadi u tome, da
 svi svećenici nijesu Teisti. Stoga on svakda iznova pita za najviše bice i
 tko je zapravo stvorio svijet i t.d. On, to svi odgovaraju, da upuća ne
 može biti ničija bica od Iskheduoons-Sarviena, Bude Sakija dhanija,
 rodenoga Kraljevica, koji je najvolsno živio kao prosjak i do kraja propo-
 vijedao svoju izvisevan manku za sva isječakstva, da sve nas izbavi
 iz nesofe stalnoga ponovnoga rođenja. Svijet pak nije nitko napravio*)
 on se sam stvara (self-created, selbstgeschaffen), prisoda je ~~prisoda~~ ^{rastrava} i

*) Κοσμος τωδε, φησιν Ημεκαυτους, ουτις εις Πρωτ ου-
 τις κτθρωτων σπουδωσιν.

opet ušla; on je dakle ovo, što egzistira; ne egzistira; on je ništa
prati je prvotni rođenje, a ova, na posljedice našega grješnog života i
t.d. Tako se ti razgovori ~~predložuju~~ ^{zapravljaju oko} istih stranica. — Tako rije-
nice napominju je u glavnome zato, jer je zaista skandalozno, kako
se religija i teizam još koriste u spisima njemačkih učenjaka bez
daljnjega nastroja uzimaju kao identični i sinonimni; dok se religija
odnosi prema teizmu kao rod (genus) prema jednoj jednoj vrsti, u stvar-
ni su samo Židovstvo i teizam identični, zbog čega i stigmatiziramo
ove narode, koji nisu Židovi, Krišćani ili Muhammedanci, zajednički im
imenom pogani. Muhammedanci i Židovi predlažu čak Krišćanima, da
nisu isti teisti radi nauke o Trojstvu. Krišćanstvo naime, što god to
kaza, ima u svojoj tijelu indijeta koji i zato neka potpisan težnja,
da se oslobodi Židovstva. ^{u bibličkim govorima pojave} — Da se kantova kritika uma, koja je naj-
osbitniji napad na teizam, na koji se itko ikada obrazio, zbog čega
su se profesori filozofije pokušali, da ga odstrane; ~~u bibličkim govorima~~
~~na~~ onda ova u njoj prema svojim navikama ne bi vidjela ništa
više do: najbolji traktat za temeljitije upoznavanje Krišćanstva i spa-
sonosna utrođenje ostodokone nauke o idealizmu, dakle nauke o
samo prividnoj egzistenciji ovoga svijeta, koji se prikazuje način osje-
tlima. Isto tako kao teizam ateistične su i druge druge opere, koje su
red njega ukladaju u Kini: opera Tao-se-ovaca i Konfucijeva. Brij

Kitajci:

zbog toga misionari nijesu mogli prći stih Pentateuha da prevedu na kineski; jer ovaj jezik nema nikakvih izraza za „bog“ i „stvaranje“. Zapravo, misionar Gützlaff je u svojoj knjizi ~~izložio~~ „Govoriti kineskom jezikom“ tako pišću, da na str. 18. kaže: „drebien je, da se nijedan od filozofa (u Kini), koji su svakako svojeto prirode imali u punoj mjeri, nije digno da spoznaje stvaritelja i gospodara univerzuma.“ Istoe u skladu s ovim jest, što G. F. Davis (The Chinese, chap. 15, p. 156.) navodi, da chilue, prevodilac Shing-yu-a, kaže u pristupu o tom delu, da se iz njega može videti: „that the bare light of nature, as it is called, even when aided by all the light of pagan philosophy, is totally incapable of leading men to the knowledge and worship of the true God.“ Istoe potvrdjuje, da je jedini fundament teizma objava, ~~kako to i mora~~ ~~biti~~ da bude, ako objava ne bi imala ~~biti~~ nešto savršeno. Ovom zgodom rekla je napomenuto, da riječ ateizam sadržava ^{važnu} ~~biti~~, jer prathodno prihvaća teizam, kao da se sam po sebi razumije. Umjesto toga valjelo bi reći: ne-židovstvo, a umjesto ateista ne-židov; tako bi se pišteno govorilo.

Budući da je dakle, kako je gore rečeno, bitan božji stvaranje, a ^{time} ~~svijet~~ ~~toga~~ je nepokoleljivo utvrdjen, zato on ne treba sudskoga ojačavanja. Filozofija je pak ^{zapravo} ~~stvar~~ ^{ma} za otife i ~~uzaludna~~ ~~načini~~ ~~na-~~ ~~pravljenu~~ ~~potku~~, da se ~~jednom~~ ~~um~~ kao ~~čovjeku~~ ~~moć~~, da misli, da

-197-

predviđa, da reflektira, ^{jednom} posvećena prepusti samo njegovu napretku, da se
~~vidi, što pri tome izlazi~~ — kao što se otprilike djetetu na igralištu
škola vodička, da olakša svoje snage, ^{— da vidi, što se pri tome igri,} i pokušaji nazi-
vaju se spektakulacijom. Pri tome leži u naravi stvari, da se ona ne o-
svieće ni na kakav autoritet, kao bijanški tako i budski, da takse i-
gnorira i da ide svojim vlastitim putem, da na svoj način potraži
najveće i najvažnije istine. Ako dakle na ovome osnovu i podlozi
njegov rezultat nije drugi nego što je navedeni našega velikog klan-
ta; onda ne treba da se zbog toga odmah odrekne svoja postojanja i
svojnosti i da poput lupova ide potajnim putešima, da se samo kako-
god vrati na židovstva osnov i podlogu kao svoj evanđelje sine gna-
non. Naprotiv treba da ona sada posve potpuno i jednostavno traži
za istinom na drugim putešima, tako se tako pred njom ukazuje, ali
nikada ne treba da objedi drugo svijetlo, nego što je svijetlo uma.
Treba da ide svojim putem bez brige, kao će doći, mirno i spokojno
poput onoga, koji sedi u svojoj zavijanju.

Kad naši profesori filozofije stvar drukčije shvataju i misle,
da svoj krah ne mogu ikako zacikivati, dok gospodina boja (kao da
ih on treba) ne posade na prijesto; onda se veći iz toga dade obja-
sniti, zašto moje stvari nijesu po njihovom udusu i zašto ja nijesam
njihov čovjek. Dakle, ~~da ja takvima~~ ne mogu da služim i ne-
služim

mano poput njih svake ^{nedelje} ~~nedelje~~ da saopštim najnovija izveštaja i
drago mi bih.

7
Isto poplavlja.

o trećoj klasi objekata za subjekat i oblik načela dvostrana razloga,
isto u ovoj vlada.

§ 35. Objašnjenje ove klase objekata.

Treću klasu predmeta za moć predstavljanja skraćivamo formal-
ni do potpunih predstava, naime a priori dani zorovi forama spobavljajo-
ga i unutarnjega šlara, t. j. prostora i vremena.

Kao i isti zorovi oni su predmet moći predstavljanja za sebe i
~~odlučeni~~ ^{iz} od potpunih predstava i određena punoća i praznine, koja pri-
dolaze tek ~~potpunu~~ ^{uslijed} ovih potpunih predstava, jer se radi mi i iste tra-
ke i linije ne daju prikazati, nego se samo a priori mogu proma-
trati. Isto tako su i beskonačna rasiznost i beskonačna djelovitost
prostora i vremena samo predmet i istoga zornjenja, a empirijskome
su strane. To ova klasa ^{predstava,} objekata, u kojoj se vrijeme i prostor isto
promatraju, razlikuje od prve klase, u kojoj se oni zanimaju (i to u
zajednici), to je materija, koju sam stupa s jedne strane objasnio
kao zamjetljivost vremena i prostora, a s druge strane kao kon-
zalizitet, koji je postao objektiviran.

Razumna forma konzaliziteta za sebe i odlučena nije na-
protiv predmet moći predstavljanja, nego dolazi ~~u svijest~~ tek s

matosijow i po matosiji spoznajemo svijest.

§ 56. čaklo razlupa bitka.

Prostor i vrijeme takve su kakvoće, da svi njihovi dijelovi stoje u uzajamnome susoju, u pogledu kojega je svaki od njih odredan i usloven ~~ponoću~~ ^{me.} drugoga. U prostoru zove se taj susoaj položaj, a u vremenu štedovanje. Ovi susoaji su ovelujni, od svih drugih mogućih susoajev nasilje predstava nastoje različiti, zbog čega ih nitko razum nitko nam ne može da shvati pomoću samih pojмова. Ovi su nam razumljivi jedino i samo pomoću čistoga znanja a piloci; jer što je gore i dole, desno i lijevo, sprijeda i straga, što je prije i poslije, ne da se učiniti jasnim iz samih pojмова. Kaat to veoma ispravno zotorduje time, što se različka između desne i lijeve ruke ne može učiniti jasnom drukčije nego pomoću znanja. Takov pak, po kojemu se dijelovi prostora i vremena u pogledu ovih susoajev uzajamno odreduju, nazivam ja načelom čaklo razlupa bitka, principium rationis sufficientis esse. Primjer za taj susoaj das sam već u § 15. pomoću veze između strana i kutova trokuta, jer sam tam pokazao, da je taj susoaj posvema i sasvim različan kako od susoajev između uglova i učitaka, tako i od susoajev između spoznajajevih razlupa i

posljedica; zbog toga se ovdje ušlo može nazvati razlogom bitka, ratio essendi. Razumije se samo po sebi, da spoznavajući takav razlog bitka može postati spoznajnim razlogom, isto tako kao što je spoznavajući zakon kauzaliteta i njegove primjene na izvjesni slučaj spoznajni razlog učinak, ali time se nipošto ne ukida posebnija razlika između razloga bitka, branja i spoznavanja. Ovo, što je prema jednome obliku našega načela posljedica, u mnogim je slučajevima prema drugome razlog: tako je recimo često učinak spoznajni razlog uzroka. N. p. držanje toplinosa je prema zakonu kauzaliteta posljedica umnožene topline; ali prema načelu razloga spoznavanja je onoj razlog, spoznajni razlog umnožene topline kao i sudac, koji ovdje izražava.

§ 37. Razlog bitka u prostoru.

Položajem svakoga djela u prostoru, recimo jedne dane linije (za površine, točeka, točke uvijek isto) naprama jednoj drugoj liniji određeno je nastanak i njegov položaj naprama svakoj drugoj mogućoj, koji je od prvoga posebe različan, tako da se svagda posljednji položaj odnosi prema prvome kao posljedica naprama razlogu. Tako položaj te linije naprama jednoj od mogućih drugih isto tako određuje svoj položaj naprama svima drugima, dakle i položaj naprama prvaj, koji se isprva prikazao kao određen.

zato je svejedno, koja se najprije hoće smatrati određenom i koja druga određuje, t. j. kao rati, a druga kao ratičata. To dolazi stalo, što u prostoru nema sukcesije, jer upravo pomoću jediničnoga prostora i vremena u skladu predstava kompleksova istovrsta nastaje predstava istodobnosti. Kod razlaganja bitka u prostoru stalo dalje svagdje neki analogon tako zvanoga uzajamnog djelovanja; ovo iscriptivije o tom kod razmatranja reciprocacije razloga u 348. Budući da je svaka linija u pogledu njezina položaja određena, utijed drugih, kao što i ona druge određuje; zato je to samo samovolja, kad se smatra, da jedna linija samo određuje druge i da sama nije određena. Položaj svake linije pati prema jednoj drugoj dopunsta pitanje za njezin položaj prema jednoj trećoj, pomoću kojega drugog položaja je pri nužno takar, kakar jest. Stoga se i ne da u vezi razlaganja bitka kao ni u vezi razlaganja bitanja rati konca a jarto ante, a zbog beskonačnosti prostora i u njemu mogućih linija ni konca a jarto post. Svi mogući relatiuni prostori su figure, jer su ograničeni, a svu to figure imaju zbog zajedničkih granica svojoj razlog bitka jedna u drugoj. Dalje red razlaganja bitka (*series ratioum essendi*) u prostoru ide in infinitum kao i red razlaganja bitanja (*series ratioum fieri*), i to mesamo kao svoj u jednome, nego u svima profesorima.

Dokaz o svemu tome je nemoguć, jer su to načela, ^{kojih} ~~bita~~ je istina transcendentalna, budući da svoj razlog imaju ne-

posredno u a priori danoj predstavi prostora.

§ 38. Razlog bitka u vremenu. Aritmetika.

U vremenu je svaki tren uslofen prethodnjim. Razlog bitka kao zakon sledovanja ovde je tako jednostavan; jer nijeme ima samo jednu dimenziju, zbog čega u njemu ne može da bude raznovidnosti svojaja. Svaki tren uslofen je prethodnjim; samo pomoću svoga može biti do o-vojan; ovaj jest samo utoliko, utoliko je ovaj bio, protičas. Na taj veći di-jelova vremena osivisa se sve brojenje, ^{brojenje} koje nijeti služe samo za to, da markiraju pojedne korake sukcesije; dakle i ^{rijeka} ~~bitka~~ aritmetika, koja nastoji mišta drugo ne uči ~~bitka~~ metodički shvaćanje brojenja. Svaki broj pretpostavlja prethodne brojeve kao razloge, svoja bitka: da deset mo-že biti samo pomoću svih prethodnih brojeva, i samo pomoću ove spoznaje razloga bitka znam, da samo, gdje ima deset, ima i osam, šest, četiri.

§ 39. Geometrija.

Yato (tako se) ^{vid u imej} ~~na~~ geometrije osivisa na nekovan položaja pro-
stornih dijelova. Ona bi prema tome bila ~~Apotezija~~ ^{na} ~~svoga~~ nekovan. No
kadući da ^{bit} ~~tako~~, tako sam gore pokazao, nije moguće pomoću samih
pojmova, nego samo pomoću zbiranja; zato bi se svako geometrijsko ma-
ičelo moralo svesti na nj, a dokaz sastojao bi se najpoto u tome,

~~Može li se ^{nešto tako} dopaće u geometriji kao se pojmove
riješilo ono što Platon kaže o nečijim idejama,~~

Može li se te normalne zovore ^{dopaće} u ~~semit~~ geometriji,
kao i se pojmove, riješilo ono,

da se nekako, o čijemu se zahtjevu radi, jasno izdigne; više se ne bi
moglo učiniti. Chi međutim nalazimo, da je postupak geometrije posve
drugačiji. Događalo se, da se samo dvanaest euklidovih aksioma osni-
vaju na samome zahtjevu, a i od ovih se dakle zapravo samo devet,
jedanaesti i dvanaesti osnivaju na pojedinih različitim zorcovima. Ivi
se pak drugi osnivaju na spoznanju, da u znanosti nemamo posla s
realnim stvarima kao u istaknutu, koje jedna preced druge za sebe
mogu da postoje i koje mogu da budu različite do beskonačnosti; nego
s pojmovima, a u matematici s normalnim predstavama, t.j. brojeva
i brojevima, koji su zakonodavni za sve istaknuto i koji stoga imaju
općeiznosnost pojma spjednjuju s posvećivanjem određenošću jedne poje-
dine predstave. Jer premda su kao zorne predstave naskroz određene,
ne, je ne ostavljaju ^{na taj način} mjesta za općenitost posvećivanjem; to
su one ipak općenite, jer su same forme svih pojasa, a kao, tako
vrijede za sve realne objekte, kojima takva forma pripada. ^{Čak se}
za te normalne predstave dakle u geometriji isto tako kao za poj-
move vrijediti ono, što Platon kaže o svojim idejama, naime da
ni drže jednake ne mogu opizirati, jer bi takve bile samo jedna^{*)}.
To bi, kažem, vrijedilo i za normalne predstave u geometriji; da

*) Platonске идеје dudu se svakako opisati kao nor-

svaivaju na jednoj spoznaji. Tada iu za geometrijske figure vrijedi, što
Aristotel kaže (Metaph. X, 3.): $\epsilon\sigma\tau\ \tau\omega\sigma\tau\omega\varsigma\ \eta\ \iota\omega\sigma\tau\omega\varsigma\ \xi\tau\omega\sigma\tau\omega\varsigma$ (in illis
aequalitas unitas est).

No za normalne ^{poznate} predstave u našem, za brojeve, ne vrijedi
dapače ni takva razlika uzasobno, nego upravo nas za pojmove identiteta in-
discernibilium, te ima samo jedan pet i samo jedan sedam. Uostalo bi se
das naš razlog za to, da $7+5=12$ nije identično načelo, kao što Hes-
des misli u obitakritici, nego sintetički sud a priori, koji se svakda na
istome zripenju, kako je to Kant dubokomno otkrio. $12=12$ je identično
načelo.

Da zripenje poziva se dakle isprva u geometriji zapravo samo kao
aksioma. Ii se ^{potrebno} ~~zripenje~~ počeo demonstracijom, t. j. nasodi se spoznajni razlog po-
učka, koji svakoga niti, da prihvatiti, da je početak istinit; dakle dokazuje se
logička, a ne transcendentálna istina počeka (24 30. i se.). Ono ova, koja le-
ži u razlogu bitka, a ne u razlogu spoznavanja; jasna je uvijek samo po-
moću zripenja. Otale to dolazi, da je isprva podje takvo geometrijske demonstra-
cije dokine napreću, da je demonstrirano načelo istinito, ali on nigdje ne u-
vita, zašto je to, što ono treba, tako, kako jest; t. j. on nema razloga bitka,
nego je obično naprotiv tako rade nastala želja za njim. Onime dokaz po-
moću izvrsenja spoznavajoga razloga koluje samo kao upravljanje (con-
dictio), ne kao uvitavanje (coputio). Zato bi uostalo bilo ispravnije, da ga se

naziva *eleclus* nego *demonstratio*. Otuda to dolazi, što on obično ostavlja za sobom neugodan osjećaj, kao što ga uvijek daje zapazeni nedostatak uostanija, a ovdje se nedostatak spoznaje, zato je nešto tako, osjećaj tek uslijed dane izvjesnosti, da je tako. Osjećaj pri tome ima sličnosti s o-mim, što ga dobivamo, kad nam se što stari u džep ili izvadi iz njega, a ne shvaćamo kako. Spoznajni razlog, koji nam se, kako se to desava kod takvih demonstracija, daje bez razloga bitka, sličan je nekima naučavačajima fizike, koja izlažu fenomen, a tek ne mogu navesti razloga, n. pr. kao Loidenfrostoov pokus, utopljeni sapun i u tipaju od platine. Razlog bitka nekoga geometrijskog načela, koji se spoznava pomoću zadržanja, da je naprotiv zadovoljenje poput svake dobivene spoznaje. Ima li se ^{to} razlog bitka, onda se uspoređuje o istinitosti načela osnova samo na njemu, a ništa više na spoznajnome razlogu, koji je dan pomoću demonstracije. N. pr. 6. načelo prve knjige Euklidove: „ako su u trokutu dva kuta jednaka, onda su jednake i stranice, koje leže puzim nasuprot“, dokazuje Euklid ovako (vidi sl. 3.): ^{međusobno} ~~Međak~~ je trokut $\triangle a b g$, u kojemu je kut $\angle a b g$ jednak kutu $\angle a g b$; tada je trokut, da je i stranica $a g$ jednaka stranici $a b$.

Sl. 3.

Ue ako su ~~neke~~ stranice $a g$ i $a b$ nejednake, onda je jedna od njih veća. Neka je $a b$ veća. Neka se od veće $a b$ odreže ko-

mad δb , koji je jednak manjoj δg i neka se posuće δg . Jer su dakle (u trokutima $\delta b g$, $\delta b g$) δb i δg jednake, a $b g$ je obična zajednička, zato su obje stranice δb i $b g$ jednake dijela stranicama δg i $g b$, svaka za sebe uzeta, kut $\delta b g$ kutu $\delta g b$, a osuška δg osuški δb , trokut $\delta b g$ trokut $\delta g b$, manji većem, a to je besmisleno. Dakle δb i δg nijesu nejednake, nego jednake.

U ovom dokazu imamo dakle spoznajni razlog za istinu toga poučaka. No što osuška svoje vjerovanje o ovoj geometrijskoj istini na ovom dokazu? Skriptor ga svaki osuška na razlogu bitka, koji su spoznavajući vjerovanju i poradi kojega se obje linije (usljed nužnosti, koja se ne da lako demonstrirati, nego samo posmatrati), kad se od obih krajnjih točaka jedne druge linije jedne prema drugoj jednako ~~dati~~ napinju, mogu sastati samo u točki, koja je od obih ovih krajnjih točaka jednako udaljena. Dva kuta, koji nastaju, zapravo su samo jedan kut, koji se samo zbog oprećenoga položaja ukazuje kao dva kuta. Zbog toga nema razloga, da li se linije sastale bliže jednoj ili drugoj točki.

Pomoću spoznaje razloga bitka uvida se nužna posljedica uslovenoga iz njegova uslova, ovde jednakosti stranica iz jednakosti kutova, njihova veza; ali pomoću spoznajnoga razloga samo zajednička opstojnost obojega. Jest, moglo bi se lapaće tvrditi, da čopjaka obična metoda dokazâ samo vjerava, da obje na ovde predčenoj, za primjer postavljenoj di-

ni zajedno postoji, ali nipošto da uvijek zajedno postoji. O toj se istini (budući da se naša veza ne pokazuje) ovdje dobiva samo naš indukciji osnovano uverenje, koje se osniva na tome, da stvar tako stoji kod svake slike, koja se pravi. Zapravo da razlog bitka udara tako lako u oči samo kod tako jednostavnih pojmova, kao što je šest Euklidov. On je nam uveren, da se kod svakoga, pa i najzanimljivijega pojma isti mora dati pokazati i izjednost načela svesti na tako jednostavno znanje. Zapravo, π je svaki a priori savjestan uzročni takozvan razlog bitka za svaki prostorni slučaj, isto tako kao i uzročni uzroci za svaku promjenu. Svako mora da ga je kod komplikovanih pojmova veoma teško navesti, a za teška geometrijska istraživanja ovdje nije mjesto. Hoja bi nastojati - samo da učinim još jasnijim, što mislim - da jedno samo dovoljno komplikovano načelo svetu na njegov razlog bitka, ali koji bas ne udara odmah u oči. Udem za deset pojmova dake, na četrnaesti, kod svakoga trokuta, čija se jedna stranica produžila, jest spoljašnji kut veći nego svaki od oba suprotna kutova. Euklidov dokaz je sljedeći (vi-đi sl. 4.):

Sl. 4.

Trokut mora bude $a B \gamma$; neka se produži stranica $B \gamma$ prema δ , i je trokut, da je vanjski kut $a \gamma \delta$ veći nego svaki od oba suprotna

nutarnja. — Prepolovimo stranicu ab kod e , povucimo be , produzimo je do f i napravimo ef jednaku eb , spojimo fg i produzimo ag do f . — Kako je dakle ae jednaka eg , a be jednaka ef , zato su dvije stranice ae i eb jednake dijelom stranicama eg i ef , svaka za sebe uzeta, a kut a eb jednak kutu fgg , jer to su vršni kutovi. Prema tome je osnovica ab jednaka osnovici fg , a trokut abe jednak je trokutu fgg i ostali kutovi ostalim kutovima, dakle i kut bae kutu ggf . No egf veći je nego ggf , dakle je i kut agf veći nego kut bae . — Raspoloži se i bg , onda se na sličan način dokazuje, da je i kut bgf , t.j. njegov vršni kut agf veći nego abg .

Ja bih isti poučak dokazao na slijedeći način (vidi sl. 5.):

Sl. 5.

Da kut bag bude samo jednak kutu agf , a kamoli da ga nadmaši, morala bi (jer upravo to znači jednakost kutova) linija be ležati na gf u istome položaju kao bd , t.j. morala bi biti paralelna sa bd , t.j. ne bi se nikada mogla sastati sa bd . No da tvorit trokut, ona se mora (razlog bitka) sastati sa bd , dakle mora biti ispri suprotno od onoga, što bi se zahtijevalo, da kut bag samo dosegne veličinu kuta agf .

Da kut abg bude samo jednak kutu agf , a kamoli da ga nadmaši, morala bi ~~linija~~ (jer upravo to znači jednakost kutova) ~~linija~~

linija bi ležati u istom ravnju na bc kao ab , t.j. morala bi biti sa ab paralelna, t.j. ne bi se nikada mogle sastati sa bc . No da tvorci trokut, mora ova da se sastane sa bc , dakle mora da čini protivrno od onoga, što bi se zahtijevalo, da takt ab samo dostigne vertikalno kata bc .

Pomoću svega toga nipošto nijesam htio predložiti novu metodu matematičkih demonstracija, niti sam htio svoj dokaz postaviti na mjesto Euklidova, kamo on ne pristaje po ^{raspitu} načini svojij, a već i zato, što pretpostavlja pojam paralelnih linija, koji kod Euklida tek postaje dolazi. Htio sam naprotiv samo pokazati, što je razlog bitka i kako se razlikuje od spoznajnog razloga, budući da ovaj djeluje samo kao dokaz (ceorivtio), što je nešto posvema drugo nego spoznajni razlog bitka. Da se pak u geometriji nastoji, da se djeluje dokazivanjem (ceorivtio), koje, kako je većeno, čini neupodan utisak, a ne uistinu razlog bitka, koje poput nekoga uistinja zadovoljstva i stvara radost; to bi pored drugoga bio razlog, zašto mnoge, inače izvorne glave osjećaju nevolnost prema matematici.

Ne mogu se uzdržati, da ovdje ne postavim još jedanput sliku (sl. 6.), koja je već dana na jednom drugom mjestu. Sam pogled na nju

Sl. 6.

daje dvadeset puta više uspjeha o istinitosti Pitagorina ponika nego Euklidov dokaz. Čitalac, koji se interesira za ovo poglavje, našli će

predmet istoga opisa nije izveden u "Lijetu kao sofa i predstava", str. 1,
z 15. i str. 4, pop. 13.

Sedmo poglavlje.

O četvrtj klasi objekata za subjekat i oblik načela dovoljan razloga,
što u mojoj glavi.

§ 40. Opće objašnjenje.

Gododnja za našu razmatranje predstala klasa predmeta spozna-
valačke misli je nadasve osjetljiva, ali veoma važna. Ona za svakoga
obuhvata samo jedan objekat, naime neposredni objekat unutarnjega osje-
tela, subjekat litijeja, koji je za spoznavalački subjekat objekat, a dan
je samo unutarnjemu osjetilu. Zbog toga pojavljuje se samo u vremenu, ne
u prostoru, pa i u vremenu, kako ćemo vidjeti, sa značajnim ograničenjem.

§ 41. Subjekt spoznavanja i objekat.

Svaka spoznaja neophodno pretpostavlja subjekat i objekat. Stoga
ni samosvijest nije upravo jednostavna; nego se kao svijest o drugim stvarima
(t. j. misli ^{pretpostavlja} ~~razmatranja~~) raspada u spoznato i ono, što spoznaje.
^{spoznavajućeg} ~~spoznavajućeg~~
Ovdje pak ono spoznato nastupa nasuprot i isključivo kao volja.

Prema tome spoznaje subjekat sebe samo kao litijeja, ali ne kao
spoznavaoca. Gododžbeni je, subjekat spoznavanja ne može nikada sam
da postane predstalom ili objektom, jer je on kao razni korlat svih
predstava njihov uslov. Za njega nijedn naprotiv kjeja izreka sve-

tuja kpanisada: Ya videndum non est: omnia videt; et id audendum non est: omnia audit; sciendum non est: omnia scit; et intelligentium non est: omnia intelligit. Praeter id, videns, et sciens, et audiens, et intelligens eus aliud non est. — De practico. Vol. 7., p. 201.

Zato dakle ne postoji spoznavanje spoznavanja; jer bi se za to zahtijevalo, da se subjekat odluči od spoznavanja, pa da zatim ipak spozna spoznavanje, što je nemoguće.

Ona prigovor: „ja ne spoznajem samo, nego ja također znam, da spoznajem“, odgovorio bih ja: toje znanje o tome spoznavanju različito je samo po izrazu od togog spoznavanja. „Ja znam, da spoznajem“, ne kazuje ništa doti „ja spoznajem“, a ovo — tako bez daljega određivanja — ne kazuje ništa doti „ja“. Ako je toje spoznavanje i toje znanje o tom spoznavanju nešto drugo, pokušaj onda samo jekamput, da prvo imaš zasebno; sadu da spoznajes, a da za to ne znaš, a zatim opet da znaš samo za spoznavanje, a da to znanje nije nijedno spoznavanje. Jatkako da se od svega narocito spoznavanja da se apstrahirati i tako doći do načela „ja spoznajem“. To je posljednja nama moguća apstrakcija, ali je identična s načelom „za mene jesu objekti“, a ovo je identično s načelom „ja sam subjekat“, koje ne sadržava ništa doti znanja „ja“.

Ono sada, bi se moglo pitati, otkud su nam poznate različite

subjektivu spoznavalacke snage, t. j. intuiciju, saznanje, um, kod kojega
 ne spoznajemo. — Ovi nam nijesu poznati po tome, što je spoznava-
 nje postalo objektom za nas, jer inače o njemu ne bi bilo tako mnogo
 proturaznih sudova. Ovi su naprotiv ^{zapravo} ~~stvari~~ ili ispravije: ovi su
 posebni izrazi za postavljene klase predstava, koje su se u svako vri-
 jeme više ili manje određeno razlikovale (upravo u ovim spoznavalac-
 kim snagama. Ali ovi su obično na ~~to~~ ^{na} ~~velikoj~~ ^{velikoj} ~~razini~~ ^{razini} korelativni s
 predstavama, ^{koje je uvijek kao predmet} ~~koje su~~ subjekt, apstrahirani od njih, dakle odnose se prema
 klasama predstava upravo tako kao subjekat uopće prema objektu u-
 opće. Kao što je sa subjektivu postavšom odmah i objektom (jer je inače
 ta riječ doprinos bez značenja) te na isti način s objektom i subjektu,
 dakle kao što biti objektom znači upravo toliko, koliko po subjektu biti
 spoznat: posve isti tako je s aktivu na stvariti način određenu
objektom postavšom odmah i subjektu, koji na isto tako način spozna-
je. Istoliko je svojstvo, da li ja kažem: objekti imaju takvo i takvo
 određeno, koja njima pripadaju; ili: subjekat spoznaje na takve i
 takvo načine; svojstvo je, da li ja kažem: objekte važno dijeliti u ta-
 kve klase; ili: subjektu su svojstvene takve snage spoznavanja. I
 o ovoj spoznaji nalazi se Traj u svojoj drugoj najvećoj dubokomnosti
 i povernosti Aristotelovoj, kao što uopće već kod njega leži ključ
 za kritičku filozofiju. U se anima III, 8. kaže: η φύσις ἐν ὅτι

πως εστι τωττα' ουκ εστιν ουδενωδε εστ' ανωτερα, ουκ εστιν); γα-
τιν: ο πως εστι εδος εστιν, τει: ουκ εστιν ουδενωδε εστιν ανωτερα, ουκ εστιν
ουδενωδε εστιν ουδενωδε εστιν, α' ουκ εστιν ουδενωδε εστιν ανωτερα.
Γεννα ουκ εστιν ουδενωδε εστιν, ουκ εστιν ουδενωδε εστιν ανωτερα, ουκ εστιν
ουκ εστιν ουδενωδε εστιν ουδενωδε εστιν ανωτερα. Γεννα ουκ εστιν ουδενωδε εστιν
ουκ εστιν ουδενωδε εστιν ουδενωδε εστιν ανωτερα. Γεννα ουκ εστιν ουδενωδε εστιν
ουκ εστιν ουδενωδε εστιν ουδενωδε εστιν ανωτερα.

Neoznavaenje onoga snosaja povod je prepisci izmedu realizma i
idealizma, koja se neposredno javlja kao prepisak starogog dogmatizma
s kontureima ili ontologije i metafizike i transcendentálnom esteti-
kom i transcendentálnom logikom. Ta prepisak osniva se na neoznava-
enju onoga snosaja kod razmatranja prve i treće klase predmeta, što
sam ili postavio; kao što se prepisak realista i nominalista u sledujuć-
em nijetu osniva na neoznavaenju onoga snosaja u pogledu druge i treće
klase predmeta.

342. Subjekt klijenja.

Prema pojmu subjekt spoznavanja sebe nikada ne može spoz-
nati, nikada on ne može postati objektom, predmetom. No kako mi nema-
mo samo spoznavanje (u 'ulucima spoznavanja), nego i razmatranje spoznavanja samoga
sebe, dok svako spoznavanje prema svojoj prirodi pretpostavlja nešto spo-
znato i nešto, što spoznaje; zato spoznato u nama kao takvo nije

mijski učinci, pa i učinci podražaja, možno proizlaze iz svojih respektivnih
 uzroka; a da zbiranje ipak nikada ne sačinjemo strogo različno. glav-
 na stvar naprotiv ostaje nam po tome mislitoj: mijsko tada pripis-
 jemo svojstvenim željama, prirodnim silama, pa i životnoj snazi, a to
 su ipak same skrivene katove (qualitates occultae). Ali i našim
 razumijevanjem životijskih i ljudskih pokreta i sadnja ne bi bilo bilo, te
 bismo vidjeli, da se i ovi na neobasivim načinu proizvode pomoću mi-
 slnih uzroka (motiva), da nam ovdje mijsko otvoren pogled u nutarnost
 zbiranja. Stajmo iz nutarnog iskustva, što smo ga napravili na sobi
 samima, znamo, da je nutarnost onoga zbiranja sobni akt, koji se
 izaziva pomoću motiva, koji se sadržaji naprosto u nekoj predstavi. U-
 tjecaj motiva ne spoznajemo dakle kao utjecaj svih drugih uzroka sa-
 mo izvana, a zato samo posredno, nego i jedna i iznutra, posve
 neposredno, a zato prema njegovu ^{stvarnom} načinu djelovanja. Ali o-
 de, tako reći, stajmo izvan kobra i spoznajemo tajnu, kako uzrok prema
 najnutarnijoj stvari dovodi učinak; jes ovdje spoznajemo posve dru-
 gim putem, stoga na posve drugi način. Otkle proizlazi važno načie-
 lo: motivacija je kausalitet ^{glavni} ~~stvar~~ iznutra. Prema tome su sa ovdje
 prikazuje na posve drugi način, a posve drugome medju, za posve dru-
 gi način spoznavanja. Zato ga dakle valja navesti kao posebni i osobni-
 ni oblik našega načela, koje ovdje po tome nastupa kao načelo da-

postupanje,

voľna razlopa 'injenja, principium rationis sufficientis agendi, inkratko, kao zakon motivacije.

Āa daljeje orientisanje u pogledu moje filozofije uopće kodajem ja ovde, da se ova četvrtla klasa objekata zp. subjekat, daklo u nama namina zamijenena voľa, odnosi isto tako prema svojoj klasi kao zakon motivacije prema zakonu kauzaliteta, koji je postavljen u 220. Ova spozna- ja je kamen temeljac Ātave moje metafizike.

Āo se tiee načina i nižnosti djelovanja motiva, ^{nikakovo} uslovenosti istih empirijskim, individualnim karakterom kao i spoznavalačkom sposobnošću individualna i t.d., upućujem na svoj napredni spis „o slobodi voľe“, gde je sve to općino raspravljeno.

244. Utjecaj voľe na spoznavanje.

Ne na pravome kauzalitetu, nego na identitetu spoznavalačkoga i voľnoga subjekta, koji je objašnjen u 242., osniva se utjecaj, Āu ja voľa izvršuje na spoznavanje, ^{je} ~~ona~~ ^{ona} ja ~~načino~~ ^{načino} prilagoda, da ponajve predstave, ~~itd.~~ ili je ono negda imalo, uopće da prisutnost upravlja na ovo ili ono i da stvori neki stalaniti red misli. U u tome obreduje voľ- ku zakon motivacije, prema kojemu je ona i potajni upravljač taku zna- me asocijacije ideja. Ovoj stav u 2. svestu svijeta kao s. i pr. po- svetio poseban poglavše (14.), a sama nije ništa drugo ~~što~~ primjena

boctiva subjektu spoznavanja, da se v stvarstvu
predstava podvrzava volji. uholito lakie, uholito je takre pred:
stave veé iéieé obravto, tigi ujeosa spoznavset réjtavje, jest
jamééje.

četiri njegova oblika

načela razloga u njegovim četirina oblicima na subjektivni tok misli, dakle na razločnost predstava u svijesti. Ovo individualna (vođa) je ona, što ^{svjetlo} istari taj mehanizam stavša u djelatnost, jer ona prema interesima, t. j. prema individualnim potrebama osobe nagovni intelektat, da svojim razločnim predstavama dobavi predstave, koje su s njima udružene logički ili analogijski ili pomoću prostornoga ili vremenskoga susjedstva. Ovo pri tome je djelatnost vođe tako neposredna, da većinom ne pada u jasnu svijest; i tako je toza, da ni kadkada ne postaneo svijesni ni povoda tako izjavnoj predstavi, pa nam se tada čini, da je nešto u našu svijest došlo bez ikakve vođe s nekim drugim. Ovo što ^{dejaveti} da se to ne može dobiti, to je, kako je gore rečeno, kasijem načelnu dvoj- ma razloga, to je u spomenutom poglavlju našlo svoje jeliže objašnje- nje. Svaka slika, koja se svijesta ukazuje našoj fantaziji, je i svaki sud, koji ne sledi za svojim prethodno razločnim razlogom, mora se izjavati voljnim aktom, koji ima neki motiv, iako se često ne za- mjećuje taj motiv, jer je neznan, a tako ni akt vođe, jer je njegovo is- punjenje tako lako, da je ono s njime istodobno.

345. Zamienje.

spoznavanje

Zamienje je osobina spoznavalačkoga subjekta, da se u stvar- stvu predstava podvrgava vođi utoliko lakše, utoliko je takve predsta-

stale to dolazi, što stećna znanja malo pomalo iščezavaju, ako ih ne pješkamo; jer su upravo samo stvar vještbe, koja izlazi iz usne i ^{okretnosti} ~~bitnosti~~: tako zatvorila u pr. većina nećunada grčki jezik, a umjetnici svoju talijanštinu, kod se vrata kući. Gdje tako se ~~može~~ objašnjava, da mi s miškom dovodimo u pamet ime ili stihove ili što skromno, što smo negda dobro znali, ali na što mnogo godina nijesmo mislili. No ako nam je to uspjelo, onda mi ono opet nekakih godina imamo na dispoziciji, jer je sada vještba obnovljena. I to razumije što jezika, teba zati ovdje-onda, da na usne od njih što šta, uslijed čega ~~se~~ zadržava svoje znanje.

Uz toga se objašnjava i to, zašto se okolina i događaji našega djetinjstva tako usijeta u pamet; jer mi naime kao deca imamo samo ^{malo} ~~nekakih~~ i u glavnome samo zornu predstavu, pa se stoga neprestano obnavljamo, ^(kao što znamo biti) ~~da budemo~~ zadržani. Kod ljudi, koji imaju malo sposobnosti za vlastite mislonje, slučaj je to kroz cio njihov život (i to ne samo sa zornim predstavama, nego i s pojmovima i riječima). Radi toga imaju takvi katkada veoma dobro pamćenje, ako to naime ne sprečavaju tupost i duševna tromost. to genij naprotiv ^{kadkad nije} ~~nema~~ katkada izvrsno pamćenje, kako to Rousseau sam o sebi navodi. To bi se dalo objasniti iz toga, što genij uslijed velike mozgine moći misli i kombinacija nema vremena za mnoga ponavljanja; premda se zapravo ne

što mišta manje ~~ima~~ ima to veći
dubrovi dobi, kapaće i stipendias panceje
za strasi, koje su ze ujib vajne, i se ons
samo po sebi gacajno.

može tako mali genij i posve stalnim pamćenjem, jer veća energija i
pirlivost cjelokupne mišasne snage nadoknađuje ovde stalnu vježbu.
Ne treba zabaviti ni to, da je duhovosna majka muză. Prema
tome se može reći: pamćenje stoji pod dva razjarnas autajpomističkar
utjecaja: s jedne strane pod utjecajem energije predokžite moći, a s
druge strane pod utjecajem muzičine predstava, koje tu moć zabavljaju.
Što je manji prvi faktor, to manji mora biti i drugi, da pamćenje bude
dobro; a što je veći drugi, to veći mora biti i prvi. Uz to se objašnja-
va i to, zašto ljudi, koji neprekidno čitaju romane, gube usljed toga
svoje pamćenje. Naime upravo kao genij tako mi oni usljed mnogi-
ne predstava, ali koje odbe mijesav vlastite misli i konstrukcije, nego
tudi sastava, koji bezo nestaju ispred njih, nemaju vremena ni stepli-
vosti za ponavljanje i vježbu. Što pak ^{genij} vježbu kompenzira, to mi-
mas nedostaje. Kostalov istava je stvar još podrognuta korekciji, da
svaki ima najviše pamćenje za ono, što ga interesira, a najslabije za
ostalo. Zato mnogi veliki duhovi zabavljaju malene zgode i događaje
svagdašnjega života, isto tako nepercovatus ^{neznatne} budu, što su ih u-
poznali, dok ograničene glave sve to izorano pamte. Zato tako ~~da~~
^{može} ovaj smati dobro, da pade i stupendus pamćenje za stvari, koje su za
njega važne, i za one samo je sebi značajno.

Uopće se ^{pa} tako dače videti, da najbolje pamtimo takve redove

predstavu, koji su programi rezon jedne ili više od navedenih vrsta razloga i posledica; a teže one, koji nijesu izmeću sebe skopčani, nego samo pomoću naše volje prema zakonu motivacije, t. j. koji su samo voljom nastali. Kod ovih je najviše u formalizmu, kojega smo ti a priosi uspešni, nama preporučena polovica Feuda. To kas uopće svaka spoznaja a priosi dalo je zaspehu posuda i Gladstovoj man-ri, da je svo učenje samo spicarije.

Osmo poglavje.

Opis opazanja i rezultati.

§ 46. Sistematični red.

Redosled, po kojemu nam postarši različne oblike našega načela, nije sistematičan, nego je odakle samo radi jasnoće, da se najprije spomene poznatije i ono, što ostalo najmanje pretpostavlja; prema Aristotelovom pravilu: *κτι μαστορεως ορκ ετω τω ερω- τωτ, κτι εγς τω ερωτητος εγδης ερωτε ερωτηστω, δευδ' οδεν γωτ' ετ μαστω.* (et doctrina non a primo, ac sei prin- cipio aliquando inchoanda est, sed unde quis facilius discat.)

ekotaph. II., 1. Sistematični red, kojim bi morale slediti klase razloga, jest pak ovaj. Najprije bi se morale navesti načela raz- loga bitka, a o njemu opet njegova primjena na vrijeme, koje je jednostavno, samo kao bitno sadržavajuća sama saih ostalih oblika načela dvojnog razloga, stavio, koje je protiv svake ko- nainosti. Zatim bi nakon postavljanja razloga bitka i u prostoru morao slediti zakon konzalitetu, za njim zakon motivacije, a načelo dvojnog razloga spoznavanja moralo bi se neposredno postaviti; jer se druga odnose na neposredne predstave, a ovo pak na predstave iz predstava.

Čudno izrečena istina, da je vrijeme jednostavna nema
sve oblike načela razloga, koja sadržava samo ono bitno, obja-
šnjava nam apsolutno savršenu jasnoću i točnost aritmetike, u če-
mu joj nijedna druga znanost ne može biti ravna. Čak i sve se
znanosti osnivaju na načelu razloga, jer su nastale, vezivane
razloga i posljedica. Brojčani ^{bitni} red je pak jednostavan i jedini red
~~bitni~~ razloga i posljedica u vremenu. Radj ove posebnije jed-
nostavnosti zadovoljava ona pose u točnosti, apodiktetu i jasnoći;
jer po strani ne ostaje ništa, niti ima gdje neodređenih odnosa.
Sve druge znanosti zastaju u tome za njom; dakle i geometrija,
jer iz tih dimenzija prostora proslaze takvi odnosi, da je isto
tako istome kao i empirijskome znanju odlično teško da ih pre-
gleda. Zbog toga se komplikiraniji geometrijski zadaci rješavaju
samo pomoću računa, dakle geometrija se živi da se razvija
u aritmetiku. Da ostale znanosti sadržavaju različite elemente,
koji potamnjaju, to ne treba da prikazem.

249. Vremenski nastaj između razloga i posljedice.

Svega zakoniha konzabiteta i motivacije mora razlog
po vremenu do prethodi posljedici. To je baš bitno, kako sam to
opširno prikazao u 2. svesku svojega glavnog djela, pogl. 4., str.

41., 42.; na što ja ovdje upućujem, da ne pomažem. Čovjek se poslije
 toga ne će dati smesti primjerima, kao što kaže jedan narodi
 (Kritik des rein. Vern., proa izd. str. 202., 1. izd. str. 248.), na-
 sme, da je uzrok ^{u 406} sobne topline, t. j. peć, istodoban s ovim svo-
 jim učincem, — što samo pomisli, da nije stvar uzrok jednoj
 drugoj stvari, nego da je stajne uzrok jednome drugom stanju. Sta-
 nje peći, da ima ovu temperaturu neopstojivog sredstva, mora da
 prethodi njegovu predavanju viška topline tome
 mediju. Kako pak svaki uprijani sloj prostora hladnijem,
 koji dostiže, obnaša se proo stajne, t. j. uzrok, a prema tome
 i drugo, t. j. učinak, tako dugo, dok peć i soba nemaju jedna-
 ku temperaturu. Bude dakle nema krajnoga uzroka (peć) i kraj-
 nog učinka (sobna ^{u 406} toplina), koji bi bili istodobni, nego lanac
 promjena, narame postojano obnašanje drugu stajne, od kojih je
 jedan učinak drugoga. Po ovome primjeru se pak jasno vidi,
 kakav je nejasni pojam dakle još kaže imas o kausalitetu.

Suprotiv načela dvojnog razloga spoznavanja ne dno-
 si se sobom vremenskoga snosičaja, nego samo snosičaja za um:
 tako su ovdje prije i poslije bez značenja.

Kod načela razloga bitke također nema vremenskoga
 snosičaja, ukoliko ono vijedi u geometriji, nego samo prostorni

suščaj, o kojemu bi se dala reći, da je sve istodobno, da ovdje istodobnost kao i sledovanje nijesu bez značenja. U aritmetici naprotiv nije razlog bitka ništa drugo nego upravo sam vremeški suščaj.

§ 48. Reciprokcija razloga.

Štaćelo dvostrana razloga može u svakome od svojih značenja da obrazloži neki hipotetički sud, kao što se naposletku i svaki hipotetički sud osuiva na njemu. Iz toga nijek nijede zakoni hipotetičkih sudova, naime: zaključak je ispravan, kad se po bitku razloga zaključni bitak posledice i nebitku posledice nebitak razloga, ali je neispravan, kad se po nebitku razloga zaključni nebitak posledice i po bitku posledice bitak razloga. Ovo značajno je, da se u geometriji gotovo svagde po bitku posledice i pak može zaključiti bitak razloga i po nebitku razloga nebitak posledice. To dolazi otale, što svaka linija, kako sam pokazao u § 37, određuje položaj druge i što je pri tome pojedno, kojemu se hoće početi, t. j. koja se hoće smatrati razlogom, a koja posledicom. O tom se nijek može uperiti, ako prođe cjelokupne geometrijske poučke. Samo tamo, gdje nije govor naprotiv o figuri, t. j. o položaju linija, nego o poravnanju bez obzira na figuru,

većinom se ne može po bitku posjedee zaključiti bitak razloga
 ili, što više, načela reciprociteta i ono usloveno učiniti uslo-
 vom. Istinja za to daje ovaj ponetak: Ako trokuti imaju jed-
 nake osnove i jednaku visinu, onda su im površine jednake.
 On se dakle ne da preokrenuti: Ako trokuti imaju jednaku
 površinu, onda su i njihove osnove i visina jednake. Nari-
 sne visine kao i osnove mogu da se i obratno odnose.

Već se prije u § 28. govorilo o tom, da zakon konzistencije
 ne dopušta reciprociteta, jer ničak ne može nikada da bude
 uslov njegova uslova, pa da je stoga pojam uzajamnoga djel-
 vanja u njegovu pravome smislu nedopustiv. — Reciprociteta
 prema načelu razloga spoznavanja moglo bi biti samo kod iz-
 mjeničnih pojmova, jer se samo njihove sfere uzajamno pokr-
 vaju. ^{Prin toga daje ona rivenus vrtiosus.}

Uvažić

§ 49. Nužnost.

Načelo dvoosnova razloga je u svima svojim oblicima
 jedni princip i jedni nosilac sve i svake nužnosti. Nužnost
 naima nema drugoga pravop i jasnog smisla osim smisla
 neizostajanja posjedee, ako je postavljen razlog. Prema tome
 je svaka nužnost uslovena; dakle apsolutna, t.j. nenšov-

jedna nužnost je kontradiktio in adjecto. Biti nužan nikada ne
 može da znači nešto drugo, nego proizlaziti iz nekoga drugog
 razloga. Ako čovjek naprotiv hoće da to definiše, što ne može
 ne biti; onda daje samo objašnjenje riječi i skriva se iza na-
 dasve apstraktnoga pojma, da izbjegne objašnjenje stvari. što o-
 davle ga se može odmah ispočetku pitati, kako je zapravo mo-
 guće ili kako se dade samo pomisliti, da ne može nešto ne
 biti; jer svaka je egzistencija samo empirijski dana. Tada proiz-
 lasi, da je to moguće samo utoliko, utoliko je postavljen ili postoji
 kakav razlog, iz kojega ^{to} slijedi. Biti nužan i slijediti iz drugoga raz-
 loga po tome su izmjenični pojmovi, koji se kao takvi svakdje
 mogu postaviti jedan na mjesto drugoga. Kod filozofastera obično
 jedan pojam „apsolutno nužnoga bica“ sabirava dakle protivstov-
 be: predikatom „apsolutno“ (t.j. „ni o čemu drugome ovisno“) u-
 kida sv običenje, pomoću kojega se „nužno“ jedino dade pomi-
 sliti i pomoću kojega ono ima smisla. U tome imamo opet pri-
 mjer o stasoj upotrebi apstraktnih pojmova u svrhu metafizič-
kih zarasavanja, kao što sam sičine dokazao kod pojma „ima-
terijalne supstancije“, „razlog upravo“, „uzrok kopca“ i t. d. etc
 mogu dosta da ponašaju, da sve apstraktne pojmove valje
 kontrolirati pomoću zricenja.

omogućiti

Do tome ima prema četiri oblika načela razloga četvero-
struka raznost. 1.) Logička, prema načelu spoznajnoga razloga, po
kojoj se konkluzija neophodno mora priznati, ako se dopušta, da se
premise ispravne. 2.) Fizička, prema zakonu kauzaliteta, po kojoj ni-
čim ne može izostati, čim je nastupio uzrok. 3.) Matematička,
prema načelu razloga bitka, po kojoj svaki susret, što ga izriče
pravi geometrijski počinak, takav, kako to on kaže, i po kojoj je
svaki nepromenljivi račun neposredan. 4.) Ehosalna, prema kojoj svaki iz-
vjes, pa i svaka životinja, nakon nastupa motiva mora da izvrši
radnju, koja je primjesena samo njegovu prirodnome i nepromjenj-
ivome karakteru. Prema tome mora ona raditi tako neizbježivo na-
stupiti kao svaki drugi učinak nekoga uzroka; iako se ona ne da
poput svake druge tako lako proscijsati poteškoću preučinjenja i
potpunoj puzavanju individualnoga empirijskog karaktera i čemu
pripadane sfere spoznavanja. Izpitivanje istih drugih je stvar nepok-
upoznavanje svojstava neutralne soli, po čemu se onda unaprijed
može reći njegov reakcija. Ovo moram neizmorno ponavljati pred
izvanredna i budala, koji su još uvijek dosta daleki, da bolje pro-
tivan u korist svoje kalke filozofije, smatrajući neizjednom jedno-
glasnu pouku tako ^{tolikih} velikih duhova. Ja nijesam ja profe-
sor filozofije, kome bi posebno bilo da se klanja pred nezgodu-

nošen drugoga.

§ 50. Redovi razloga i posljedica.

Prema zakonu konzakviteta je uslov uvijek opet usloven, i to na isti način; stoga a parte ante nastaje series in infinitum. Isto tako je i razlogom bitka u prostoru: svaki relatiwni prostor je figura, ima granice, koje ga stavljaju u vezu s jednim drugim i koje opet usjetaju figura svoja drugoga, i tako prema svima dimenzijama in infinitum. Ako razmatra li se pojedinačna figura u sebi, onda red razloga bitka ima konku; jer se počelo od jednog drugog svojca. Tako i red uzroka ima konku, ako se po istoj stvari kod nekoga uzroka. U vremenu ima red razloga bitka beskonačnu rasejnost kako a parte ante, tako i a parte post, jer je svaki čas usloven jednim ranijim i jer sljedeći nužno dovoli. Dakle vrijeme nema ni početka ni kraja. Red spoznajnih razloga naprotiv, t. j. red sudova, od kojih svaki podležuje drugome logičku istinu, uvijek se među završava, naime ili u kakvoj empirijskoj ili transcendentalnoj ili metafizičkoj istini. Ako je proo, dakle neka empirijska istina, razlog najvišega načela, do kojega se dođe, pa se nastavi pitati: zašto; onda ~~je~~ to, što se sada zahtijeva, nije više spoznajni razlog, nego uzrok, t. j. red razloga

spoznavanja prelazi u sed razloga bitanja. Učinilo se pak je dnom
okratno, da se li se naime, da sed razloga bitanja pređe u sed
razloga spoznavanja, da uznapređe nađi konac; ouda se to nikada
nije dogodilo pomoću naravi stvari, nego špecijalnom namjerom, da-
kle suicidica, koja je pod imenom ontološkoga dokaza poznati
sofizam. Pošto se naime pomoću kosmološkoga dokaza došlo do
nekoga uzroka, kod kojega se čudo stane, da ga učinim primom, ali
se zakom konzalitetu ne da tako umiriti, nego hoće da produži pi-
tati: zašto, zato se isti potajno odstranjuje, pa mu se podmeće na-
čelo spoznavajusga razloga, koji mu izdaleka bliži. Dakle umesto u-
zroka, koji se ovdje traži, daje se spoznavajni razlog. ovaj se aspi
iz namoga pojma, koji treba dokazati, dakle koji je prema svojem
realitetu još problematičan, i tako sada spoznavajni razlog, budući
da je neki razlog, mora da figurira kao uzrok. Stvarno da su
ovaj pojam veći unaprijed udesiti za to, pošto su realitet, zamotan
za svaki slučajnosti postojnosti u još nekolicu zavoja, stavili u
nj, pa su ^{ali} tako pripravlili to veće, radorno iznenadeje, da ga u
njemu ^{matu} nalaze, — kako smo to veći gore u 37. poglavlju osvjettili. —
bistva li se naprotiv neki niz sudova konučeno na načelu
transcendentalne ili metalogičke istine, pa se nastavi pitati: zašto;
ouda mu to nema odgovora, jer pitanje nema smisla, naime što

ne zna, kakav razlog zahtijeva. ^{jer} čučelo razloga je princip svega objašnjenja: neka stvar objasniti seći se njegino dano stanje i vezu vesti na jedan oblik načela razloga, prema kojemu ona mora biti, kakva jest. ^{prema tome se} ~~Tako načelo razloga, t. j. veza, koji su~~ u nekoj obliku izražava, ^{ne da bi se objasnio} ~~ni je prema tome da bi objasnio~~; jer nema principa, da objasni princip svega objašnjenja, — ili kao što ona svo vid, samo sebe sećmo ne. — Kod motiva ima do-
 duše sedosa, jer odluka za postignuće neke svrhe postaje mo-
 tivom odluke za jedan ^{objekt} ~~stari~~ red predstava. No ovaj red za-
 vršava se uvijek u parte priori u predstavi iz prošle svijet klasa,
 gdje leži motiv, koji je prvobitno mogao da potrene ovu individual-
 alnu volju. Ja je to pak mogao, jest podatak za spoznavu svoje
 danoga empirijskog karaktera; ali zašto ga on potiele, va li se
 ne može odgospiti, jer indigibilni karakter leži izvan vremena
 i ne postaje nikada objektom. Red motiva kao takov nalazi datko
 u takvom posljednjem motivu svoj konac i prelazi u red usro-
 ka ili u red spoznajnih razloga, seći prema tome, da li je njegov
 posljednji član bio realni objekt ili samo pojam.

251. Svaka znanost ima jedan od oblika načela razloga ispred drugoga za rukovod.

Kako pitanje „zašto“ uvijek zahtijeva neki dovoljan razlog i kako se ona spoznaja prema načelu dovoljna razloga razlikuje znanost od prostoga apriornog spoznaja; zato nam u 24. rekao, da je „zašto“ najkvalitativnija znanost. Također se vidi, da je u svakoj od njih jedan od oblika našega načela ispred drugih rukovod, premda u istoj znanosti nalaze svoj primjenom i drugi oblici, samo više podređeni. Tako je u čistoj matematici glavni rukovod razlog bitne činjenice prikazivanje u dokazima teče samo po spoznajnome razlogu; u primijenjenoj nastupa ujedno i zakon kauzaliteta. ovaj dobiva posebna uloga gospodstva u fizici, kemiji, geologiji i t. d. načelo razloga spoznavanja nalazi nastoj u svima znanostima jaku primjenu, jer se u svima ono pojedinačno spoznaje iz općenitoga. ako glavni je rukovod ^{te} gotovo sam vlada u botanici, zoologiji, mineralogiji i drugim klasifikacionim znanostima. Zakon motivacije je glavni rukovod povijesti, politike, pragmatične psihologije i t. d., ako se svi motivi i maksime, kakvi god bili, smatraju nekim danim, iz čega se objašnjavaju izvještaji, a rukovod etike, ako se sami motivi i maksime prema njihovoj vrijednosti i postanku učine predmetom istraživanja. u t. svjetlu

da, kao što se rastaju u jedinstven zajedničkom izrazu,

Kao nešto, što uvijek samo nastaje i nestaje,
ali što zaista nikada nije

uopće svod se na to, da je uvijek i svagda sve samo pomoću
nečega drugoga. što načelo razloga je u svime (svojim oblicima a
 priori, dakle korijeni se u našem intelektu; stoga se ova se
 nije primijeniti na cjelost svih stvari, koje egzistiraju, na svi-
 jet zajedno s ovim intelektom, u kojemu on postoji. Naime kakav
 svijet, koji se prikazuje pomoću apriornih formi, upravo je zato samo
 pojav. što stoga ne bi svijet upravo samo usljed ovih formi,
 ne nalazi primjene na njega samoga, t.j. na stvar po sebi, ko-
 ja se u njemu prikazuje. Zato se ne može reći: "svijet i sve
 stvari na njemu egzistiraju pomoću nečega drugoga"; — koje je
 načelo je upravo kozmološki dokaz.

Ako mi je svod upravo izričitega rezultata ovom
 raspravom uspio; onda bi, mislim, valjelo da se zahtijeva od sv-
 koga filozofa, koji kod svojih spekulacija gradi kakav zaključak
 na načelu dovoljna razloga ili koji uopće govori o kakvoj sa-
 zlogu, da odredi, koju vrstu razloga misli. ahopto bi se misliti, da
~~je to~~ ^{proizlazi} proizlazi samo od sebe i da zamjenjivanje nije moguće,
 kad ~~pod~~ se govori o kakvoj sazlogu. No ima i običi mnogo
 primjera, djelom da se zamjenjuje izrazi razlog i uzrok i upo-
 trebljavaju bez razlikovanja, djelom da se općenito bez bližijega
 određivanja govori o razlogu i obrazloženome, principu i principijatu,

uslovu i uslovenome; moжда upravo zato, što su ^{sebi} u ~~istini~~ rije-
 kama neopredanoga upotrebljavaju orbi pojmovu. Tako govori sam
 Kant o stvari po sebi kao razlogu pojave. Tako govori o razlogu ma-
gnućnosti svake pojave (Krit. d. r. k., 5. izd. str. 590.); o intelig-
ibilnome razlogu pojave; o inteligibilnome uzroku, nepoznavatome raz-
logu mogućnosti čulnoga reda misli (594.); o transcendentalnome
objektu, koji je osnov pojavama i o razlogu, zašto naša čulnost i-
 ma mnogo više ove nego ne druge najviše uslove (str. 641.); i tako
 na više mjesta. Ahovi se čini, da su to vrlo stavo postaje onim
 raznim, dubokomnim, što više, besmislom riječima (str. 591.): da je
sama slučajnost*) stvari samo fenomen i da ne može voditi na
 drugi razred, koliko na empirijski, koji obuhvaća fenomene.

Da su se od Kanta pojmovi razlog i posljedica, princip i prin-
 cipijet it. d. upotrebljavali još mnogo neobiklovanije i posvema trans-
 cendentno, to zna svaki, kome su poznati osnovni filozofijski spisi.

Protiv ove nestalne upotrebe riječi razlog, a i njime na-
 čela dovoljna razloga upućuje jest sljedeće moj prigovor i mišao

*) Misli se ona slučajnost, koja kod Kanta znači toliko, to-
 liko osičnost o drugim stvarima; objeom našo upućujem na svoju
 ruku moje „Kritike Kantove filozofije“, str. 504.

drugi, a prvom uvek vezani rezultat, što ga ova skupina daje o svo-
 me pravom predmetu. ~~U nekome razlogu uopće ipak ne smijemo da~~
~~pretpostavimo~~, premda ona četiri zakona naše spoznavalačke moći, ^{koji su} ~~koji~~
 je zajednički izraz načela dovoljne razlike, najpošteniji o sebi svo-
 jim zajedničkim karakterom i time, što su svi objekti subjekta među
 njih sačinjeni, da su postavljeni jednoj te istoj pravokosici i unutarnjoj
 osobitosti spoznavalačke moći, koje su pojednake kao čulnost, razum i
 um, tako ^{da} bi se moralo čak pretpostaviti, da bi i načelo dovoljne razlo-
 ge, kad bismo ^{sebi ustrojili} ~~si ustrojili~~ da bi mogla nastati nova, peta klasa obje-
 kata, nastupilo u njoj u novoj formi, ^{što ipak ne smijemo pretpostaviti u nekome razlogu uopće.} ~~Stekli razlog uopće kao ni neki~~
troukut uopće ne postoji drukčije doli u apstraktnome, diskursivnom mi-
 šljenju dobivenom pojmu, koji kao predstava iz predstava nije ništa
 više nego sredstvo, da se jednim pomisli mnogo. Kao što svaki troukut
 mora biti ostroukutav, pravoukutav ili tupoukutav, istostraničan, istostraničan
 ili raznostraničan, tako i svaki razlog (budući da imamo samo čet-
 iri, i to točno različite klase objekata) mora da pripada jednoj od
 četiri navedenih mogućih vrsta razloga. Prema tome on mora da
 vrijedi unutar jedno od četiri navedenih mogućih klase objekata
 naše predstave moći, ^{predstavljajući} ~~koji~~ — a ta klasa prema tome zajedno s o-
 vom mišlju, t. j. s istim mišljenjem, pretpostavlja njegovu primjenu
 već kao dani i koji se s sve strane, — ali ne izvan iste ili

rad izvan svih objekata. No ako bi to i tom ipak drukčije mi-
 slio i napisao, da je "razlog uopće" nešto drugo nego iz četiri vrste
 razloga izhiteci pojma, koji izražava njihovo zajedništvo; onda bi-
 smo mogli obratiti pozornost realista i nominalista, kod koje bi je
 u ovom slučaju morao stajati na strani posljednjih.